

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:2. 2007

KORTARE RECENSIONER

Arne Jarrick, *Behovet att behövas: en tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*, Stockholm: SNS förlag, 2005. 279 s.

Historikern har ofta fullt upp med att rekonstruera och försöka förstå och förklara det förflutna. Många böcker blir det. Men när man står där med alla olästa historiska avhandlingar framför sig infinder sig ibland en längtan efter de riktigt stora frågorna. Javisst bidrar all denna pappersmängd till att vi vet mer om händelser, processer, människor och strukturer i förgången tid. Däremot är det få av oss som anser oss kunna eller våga ta tag i problem som handlar om exempelvis människans natur eller relationen mellan natur och kultur. Nu känner alla heller inget behov av att söka svar på den sortens frågor. De flesta har fullt upp med forskningens grå vardag. Men en som under sina promenader och skidturer grubblat över de stora frågorna är Arne Jarrick, professor i historia vid Stockholms universitet. Vad han kommit fram till framgår av hans nya bok *Behovet att behövas: en tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*. Det är människans, kulturens och historiens grundfrågor han tänkt på. Han har haft god hjälp av en lång rad föregångare, historiker så väl som arkeologer, sociologer, psykologer och biologer. För det är ju inget nytt detta, att försöka uttröna våra grundläggande behov. Varför vi till exempel är den enda art som skapar kultur och varför vi tycks behöva varandra så förtvivlat mycket. Jarrick tycker själv att hans bidrag till grubblandet över människan och meningen med allting är just detta: att homo sapiens har ett närmast outsinligt behov av att behövas och att allt fler får allt svårare att tillfredsställa det behovet. Han känner sig ensam om att hävda detta eller åtminstone saknar Jarrick en intellektuell tradition som bygger på den tankegången.

Men innan han närmare utvecklar dessa tankespår består läsaren i det andra kapitlet en närmast idéhistorisk genomgång av hur människans syn på sig själv förändrats genom århundradena. Jarrick tar oss med på en snabb resa från tidigmodern tid fram till 1800-talet. Han ägnar stort utrymme åt föreställningen om varats stora kedja, där alla varelser format en nödvändig länk. Här betonar han det statiska i denna föreställning: skomakaren skall bli vid sin läst. Det går att invända att människan i denna tankevärld inte behöver vara fullt så låst till en viss position som Jarrick påstår. Hos en del tänkare kunde hon hamna på skilda platser och förflytta sig – uppåt eller nedåt. Pico della Mirandola ansåg att människan kunde hamna såväl nära de andra djuren som i änglars sfärer. Vår plats i kedjan är beroende av vad vi vill och hur vi handlar. Vi kan leva som djur eller som änglar. Människan står egentligen utanför en statisk kosmisk hierarki. Men med

evolutionen kom också förändringen att bli en grundläggande tanke inte bara för människan, utan för livet i alla dess former.

I det tredje kapitlet diskuterar Jarrick vad det innebär att människan är en kulturvarelse. Det som karakteriserar oss som just kulturvarelser är att vi kan hitta på nya saker och förmedla det till andra av vår sort. Vi kan föreställa oss saker vi inte sett eller känt. Om nu människan är den mest kulturella varelsen innebär det också att vi behöver en särskild vetenskap för just människan och hennes kultur? Jarrick tillbakavisar alla argument för en särskild human- och kulturvetenskap. Människan är visserligen tvingad att vara en kulturvarelse, men hon är ju också natur. På frågan vad en person är, refererar Jarrick till den amerikanske historikern Carroll Quigley: "en person är summan av sin medfödda potential och det hon genom erfarenheten faktiskt blir". Eftersom vi inte kan lös-göra människan från fysiska och biologiska processer bör vi inte heller utveckla en vetenskap som enbart behandlar människan som kulturvarelse. Däremot kan det vara onödigt att ägna sig Vintergatan eller celldelning när vi vill ha kunskap om den allmänna rösträttens införande.

På flera ställen i boken återkommer Jarrick till frågan om naturens relation till kulturen. Det handlar om den neolitiska revolutionen och hur kulturen inverkar på naturen. Han tycks inte dela uppfattningen att den kultur vi utvecklat i allt större utsträckning står i motsättning till den mänskliga naturen. Människan verkar oändligt formbar och kulturell förändring sker i allt fler miljöer genom innovationer för överlevnad, administration, information och till och med genom en sorts innovationer som Jarrick kallar existentiella. Men samtidigt som innovationerna tiltar i modern tid verkar den mänskliga kulturen bli allt mer enhetlig. Variationen i kulturer minskar och vår värld likriktas. Visserligen ökar variationsrikedomen av exempelvis matkulturer lokalt. All världens kök finns nu i Stockholms om än inte i Klippans centrum. Men samma konvergerande variation finns över hela världen, tycks Jarrick mena.

Hastigheten i den kulturella evolutionen skruvas upp genom kapitalismen. Detta verkar dock leda till att det blir allt svårare att tillfredsställa "behovet att behövas". Jarrick återkommer till detta gång på gång i sin bok. Det kan ses som ett inslag i en kultur- eller civilisationskritisk tankegång. Det är åt denna tanke om "kulturkrisen i Västerlandet" han ägnar det fjärde kapitlet. Det är inte svårt att följa argumentationen, men det originalitetsanspråk Jarrick har övertygar inte. Är det verkligen så att "behovet att behövas" sällan lyfts fram när de mänskliga behoven diskuterats i vår kulturkrets? Det må vara att själva uttrycket inte är just detta, men visst har väl människan gång på gång, åtminstone sedan Aristoteles dagar, setts som ett socialt djur?

Hela Jarricks resonemang tycks till slut hamna i upptäckten att människor i vår tid inte längre är beroende av varandra på samma sätt som tidigare. Men samtidigt har vi kvar behovet av att behövas. Detta leder till den moderna aliena-

tionen. Jarrick verkar vantrivas i en nutidskultur uppbyggd kring såpopperor och dokusåpor. När jag precis börjat undra om jag just läst en värdekonserverad tänkebok kommer så det sista kapitlet. Det är ett omtryck av en tio år gammal uppsats från *Häftena för kritiska studier* som pläderar för en nyanserad framstegsoptimism. När jag lägger ifrån mig Jarricks tänkebok kan jag inte undkomma känslan av att slutkapitlets framstegstro står i ett spänningsfyllt förhållande till den rätt kulturpessimistiska tesen om att vi får det allt svårare att tillfredsställa vårt behov av att behövas.

Kjell Jonsson

Callum G. Brown, *Postmodernism for historians*, Harlow: Pearson Education/Longman, 2005. 200 s.

Postmodernismen har under lång tid diskuterats av historiker, om än med skiftande grad av intensitet. I slutet av 1990-talet nåddes Sverige av nya debattvägar efter Richard Evans generalangrepp på postmodernismen i *Till historiens försvar*. Samtidigt har postmodernerna teorifragment fortsatt att krydda många historikers texter.

Diskussionen om hur postmodern teori kan tillämpas inom historieforskningen lär fortsätta. Ett välkommet bidrag är *Postmodernism for historians*, skriven av en brittisk historiker med religion och kulturhistoria som specialitet. Boken, som i första hand är tänkt för studenter och doktorander, kombinerar en pedagogisk ambition med en personlig stil. Den ger en snaborientering i postmodernismens begreppsdjungel, och innehåller ordlista och faktarutor som tar upp centrala teoretiker och termer. Därutöver tar författaren tydligt ställning för en postmodernt inspirerad historieforskning. Här finns således gott om argument som läsaren kan ta upp till diskussion, söka stöd i eller ta spjärn emot.

Boken är tematiskt upplagd. Sex huvudteman ägnas var sitt kapitel: Sign, Discourse, Poststructuralism, Text, Self, Morality. Varje kapitel har ett teoriavsnitt och ett avsnitt som tar upp tillämpningar i historisk forskning. Avslutningsvis ger författaren tips om ämnen och metoder för studentuppsatser och avhandlingar. Vissa kapitel ger utmärkta introduktioner till komplicerade frågor. Som exempel kan nämnas beskrivningen av semiotikens utveckling fram till *the linguistic turn*. I andra kapitel tenderar referaten från olika teoretiker att ta över texten, och författarens poängar går inte riktigt fram. Inte heller här blir det tydligt vad dekonstruktion i Jacques Derridas efterföljd kan tillföra en analys av de brukstexter som utgör många historikers arbetsmaterial.

Författaren är öppen för att många historiker plockar fritt bland postmodernerna metoder, och lämnar det som inte passar. Både semiologi, diskursanalys och ett poststrukturalistiskt angreppssätt kan användas av forskare som inte kallar sig

postmodernister. Men Brown ser som sin uppgift att påvisa en underliggande tankestruktur som förenar de olika metoderna.

I boken presenteras och utreds postmodernismens fundamentala men omstridda principer: att det inte är möjligt att uppfatta verkligheten utanför tecken-systemet; att historieskrivningen inte kan vara neutral. Författaren granskar alltså kontroversiella yttranden av postmodernismens förgrundsgestalter (t.ex. Roland Barthes essä om författarens död), och i ett särskilt kapitel bemöts de viktigaste punkterna i kritiken mot postmodernismen inom historieämnet. Författaren hävdar i bokens inledning att han inte skrivit ett försvar för användningen av postmodern teori. Men Browns entusiasm för postmodernismens potential att vitalisera historieämnet är påtaglig. Den har fört med sig nya forskningsområden, och har underminerat de metaberrättelser om de västerländska samhällena som föddes under upplysningen. Studiet av det förflutna fungerar i det postmoderna tillståndet inte längre som en serie lektioner i morallära. De postmoderna historikerna understödjer inte metaberrättelserna som satte upp gränser mellan nationer och etniska grupper. Forskningen inriktas i stället på att undersöka företeelser som långlivade kulturella hegemonier, imperialism, religiösa konflikter, och underordnade gruppers glömda historia. Den postmoderna historieforskningen är ironisk och frihetsorienterad, och behövs i ett multikulturellt samhälle. Allt enligt Callum Brown.

Författaren bygger en bro mellan det postmoderna lägret och andra sektorer inom historieforskningen. Empirismen *som metod* är gemensam för alla historiker, hävdar Brown. Här avses den arbetsmetodik som växt fram från upplysningen och framåt, och som innebär att kunskap uppnås genom observation, undersökning av källornas ursprung etcetera, och slutligen genom att resultaten publiceras och granskas av forskarsamhället. Den empiristiska metoden måste alla historiestudenter tillägna sig. Däremot utmanas empirismen *som kunskapsfilosofi* av postmodernismen. Som Brown uttrycker saken ger den empiristiska kunskapsfilosofin – modernismen – en illusion av att leverera sanningen.

Bokens främsta styrka är att den är skriven av en historiker och för historiker. Det finns genomgående en tydlig anknytning till historieämnets problemställningar. På sina ställen yttrar sig Brown med en tvärsäkerhet som oroar, men som å andra sidan bör kunna stimulera debatten. Experten hittar säkerligen förenklingar, men bör kunna trösta sig med de talrika referenserna till centrala verk inom de områden som författaren behandlar.

Elin Malmer

Richard Pettersson, *Blick för kultur: idéhistoriska aspekter på etnologisk och arkeologisk kulturforskning i Sverige under 1900-talet*, Kulturgräns Norr, Umeå: Umeå universitet, 2004. 122 s.

Den kunskapsteoretiska relativismens genomslag har omkullkastat tidigare för-santhållanden rörande kultur och identitet, inte minst inom disciplinerna etnologi och arkeologi, och skapat huvudbry vid tolkningen av historiska artefakter. Den debatt som förts och förs inom dessa vetenskaper sedan "den språkliga vändningen" bildar utgångspunkt för idéhistorikern Richard Petterssons kartläggning av tidigare förhärskande idéer om kultur, etnicitet och arkeologi. Petterssons arbete utgör ett bidrag till forskningsprogrammet "Landskapet som arena: Vetenskapen, institutionerna och miljön, 1800–2000" vid Umeå universitet. Programmet avser forskning om naturmiljöns och kulturmiljöns idé- och vetenskapshistoria.

Att kulturen fanns ute i landet, färdig att inhämtas och studeras i form av forn lämningar och artefakter, var en självklar uppfattning inom den tidiga fornforskningen. I romantikens historieidealistiska anda sågs folken och folkkulturen som evigt oföränderliga och den senare som en avspeglning av den förra. Kulturen ansågs emellertid vara hotad; den menades tyna bort allt mer i takt med modernitetens frammarsch. Inom dagens fornforskning har, enligt gängse uppfattning, essentialistiska uppfattningar om kultur i allt väsentligt utmönstrats, vilket har givit upphov till en debatt om förhållandet mellan artefakter och kultur och om hur de förra bör studeras i relation till de senare.

Pettersson ifrågasätter hur banbrytande denna förskjutning egentligen är. Han gör det genom att kontrastera de argument i den nu pågående debatten som rör hur användbara begrepp som kultur, identitet och etnicitet är, mot tidigare etnologers och arkeologers tolkningar av kultur och folk. För att elda på den pågående debatten ställer sig Pettersson frågande till huruvida kulturhistorisk spekulation över huvud taget bör ses som problematisk och hävdar att det vore ett misstag att inte spekulera. Med stöd från existerande teorier och metoder rörande bland annat kultur och tolkningar av artefakter anser Pettersson att fornforskaren bör kunna dra hypotetiska slutsatser av sitt material. Han poängterar också att kulturhistoria inte är, och aldrig har varit, någon exakt vetenskap. Den tes han driver är att fornforskningens analyser har utvecklats från en inventerande kultursyn till en hållning där motsvarande element numera förstås som primärt tidsbundna och relativa.

I kapitlet "Att kartlägga Sveriges kulturhistoria" gör Pettersson en idéhistorisk analys av forskarnas sätt att beskriva och tolka den svenska kulturen samt vilka drivkrafter som kan skönjas bakom dessa tolkningar. Genom nedslag i början av förra seklets framväxande etnologiska fältvetenskap undersöks bland annat meningsskiljaktigheter avseende tolkningsföreträdare vid denna tid. Här ligger koncentrationen framför allt på Uppsalaprofessorn Nils Lithbergs och Lundadocenten

Carl Wilhelm von Sydows diskussion kring den föremålsinriktade folklivsforskningen och den folkdiktninganalyserande folkminnesforskningen.

En analys görs också av 1950-talets fältforskare Sigurd Erixons syn på kulturformer sådan den kommer till uttryck i verket *Atlas över svensk folkkultur*. Detta arbete demonstrerar med all önskvärd tydlighet att det inte gjordes någon klar åtskillnad mellan materiella lämningar och folklig mentalitet. Pettersson avrundar sedan redogörelsen med ett nedslag i den vid Riksantikvarieämbetet verksamme arkeologen Klas-Göran Sellinges kulturtolkning från 1970-talet. Även här uttrycks uppfattningen om ett homogent folk.

Orsaken till att Pettersson först gör nedslag i den tidiga etnologiska vetenskapen och sedan i 1970-talets arkeologi är att arkeologer under den första delen av 1900-talet inte var intresserade av att kartlägga kulturella sammanhang. Skillnaden mellan etnologin och arkeologin som vetenskap är, menar han, att den förra under hela 1900-talet arbetat utifrån och med stöd från samtida levande kulturformer. Möjligen hade det räckt med nedslagen i etnologin, alternativt hade ytterligare exempel på arkeologiska kulturtolkningar kunnat redovisas.

Richard Pettersson visar hur tidigare etnologisk och arkeologisk forskning har förhållit sig till folk och kultur samt hur vetenskaperna har påverkats av bland annat den moderna utvecklingen, nationalismens framfart och romantikens historieidealistiska influenser. Han framhåller nödvändigheten av ett tillämpat historiskt perspektiv för att analysera samtida kulturfenomen och understryker att nya tider även kräver nya frågor.

Verket är lämplig läsning för alla som vill få en inte alltför invecklad introduktion till den nuvarande debatten kring hur begreppen kultur, etnicitet och identitet inom fornforskningen tolkas och tillämpas. I verket ingår en belysande historik över tidigare verksamma fornforskares tolkningar och bruk av dessa begrepp.

Salome Nasiri

Steinar Imsen (red.), *Grenser og grannelag i Nordens historie*, Oslo: Cappelens Forlag, 2005. 459 s.

Idéer om gränser har funnits i alla tider och haft olika innebörd. Under medeltiden betydde territoriet mindre som politiskt maktinstrument. I stället var det personliga band som knöt samman samhället och individerna. Det skulle också dröja innan religiösa, etniska och politiska gränser började sammanfalla och idén att kulturella och språkliga drag borde följa statsgränserna uppkom först under 1800-talet, då även ekonomiska gränser i form av tull- och skattegränser kom att sammanfalla med territorialgränserna.

Synen på Norden som bestående av fyra homogena stater som fridfullt vuxit

fram i skuggan av stormaktspolitiken och krigen på kontinenten är tämligen ny. Bilden av konsensus utmanas från varierande perspektiv i denna antologi av tjugotalet forskare från skilda discipliner och olika (nordiska) länder. Huvudsyftet är att tvärvetenskapligt problematisera de nationella historierna i Norden. Fokus ligger på de gränsregioner, från söder till norr, som ofta blivit förbisedda i de nationella berättelserna, och som under tidens gång bytt statstillhörighet och fått anpassa sig till krig och maktpolitik.

Antologin har tre delar. I den första behandlas historien om Nordens yttre gränser. Närmare bestämt vill man utmana föreställningen om vad Norden har varit och vad som kan kallas nordiskt. Tyngdpunkten ligger på de södra delarna av Norden. Finlands gränshistoria behandlas styvmoderligt och Åland har utelämnats helt. I antologins andra del avhandlas inomnordiska relationer, präglade av enighet och splittring, överordning och underordning. Också i denna del märks en viss geografisk obalans. Det är den södra delen, speciellt Skåne, som ägnas mest uppmärksamhet. Gränsregionernas förhållande till respektive statsmakt och mellanstatliga förhållanden väcker tankar om regioner som nationalstatens alternativform. Nordkalottens gränshistoria har fått ett eget stycke, som behandlar Nordens såväl inre som yttre gränser. Dessa områden har, hävdas det, fått sin karaktär till följd av sena gränsöverenskommelser och den garanterade gränsöver-skridande aktiviteten i området.

Den danske historikern Uffe Østergård presenterar i sitt bidrag Slesvig-Holsteins historia från medeltiden och fram till konglomeratstatens upplösning, då nationalstaten blev norm. Østergård vill fästa uppmärksamheten på de alternativa vägar utvecklingen i området kunde ha tagit; hertigdömet kunde till exempel ha blivit en självständig stat.

Karen Margrethe Pedersen, lektor vid Institut for Grænseregionsforskning, Syddansk Universitet, Aabenraa, diskuterar med det dansk–tyska gränsområdet som exempel de nationella, etniska och regionala identiteternas flexibilitet och visar hur de förändrats bland annat genom att gamla föreställningar vävts in i moderna identiteter. Pedersen menar att språk och identitet är komplexa och kontextbestämda – ofta används ett språk i det offentliga livet och ett annat i hemmet. Språk har använts som markör i nationella ställningstaganden men också, framhåller Pedersen, för att framhäva social status och maktrelationer. Språkbruket inom nationalstaten har således inte alltid överensstämmt med det i hemmet, och den etniska identiteten har inte heller alltid sammanfallit med den nationella.

I artikeln "Skåne som gränslandskap – en historia om gränser som frågetecken" problematiserar Lundahistorikern Harald Gustafsson gränser och gränslandskap i tid och rum. Han poängterar att gränser är föränderliga och att de har fyllts med olika innehåll och varit olika viktiga under skilda tider. Gustafssons tillbakablick på Skånelandskapen visar på denna föränderlighet. Äldre forskning om hur Skåne blev svenskt har, framhåller Gustafsson, utgått från ett nationalstatsperspektiv

och frågan hur man gör svenskar av danskar. Gustafsson förespråkar i stället ett konglomeratstatsperspektiv. Perspektivet är dock inte allt: vad som dessutom behövs, hävdar Gustafsson, är mera djupgående undersökningar.

Bidragens mångfald och omfång kräver en tydlig disposition. Detta har uppnåtts genom att låta en del artiklar fungera som fördjupningar och genom att låta de olika bidragen fungera som kontext åt varandra. Argument och utgångspunkter är inte alltid desamma men det är heller inte meningen i en tvärvetenskaplig bok som denna. Tanken är tvärtom att utmana gängse föreställningar. Därigenom uppkommer en dialog mellan bidragen, som skapar en enhet i mångfalden. I huvuddelen av artiklarna presenteras resultat baserad på egen forskning och tidigare forskning behandlas på ett kritiskt sätt. Flertalet författare presenterar pågående forskning och efterlyser samtidigt fler studier och föreslår nya infallsvinklar på området. På så vis ges en god förståelse för forskningsläget och problematiken i de historiska gränsområdena, avseende såväl befolkningarnas förhållande till varandra som till maktpolitik, etnicitet och språk.

Detta är en lättillgänglig samlingsvolym som håller jämn kvalitet. Den riktar sig till alla som är intresserade av Nordens historia och hur dess gränsområden präglats av och förändrats genom våld, maktkamp, mångfald och mänsklig aktivitet under seklernas gång.

Therese Magnusson

Kenneth Johansson (red.), *Hedersmord: tusen år av hederskulturer*, Lund: Historiska Media, 2005. 226 s.

Den här antologin består av tio bidrag, inklusive två korta inledningsartiklar av Erling Sandmo respektive Kenneth Johansson. Sandmo beskriver det som tematiskt binder samman artiklarna, det vill säga kopplingen till hedersmord. Johansson presenterar det tvärvetenskapliga och nordiska nätverk som står bakom boken. Sex av författarna är historiker, en är etnolog och en journalist.

Läsningen gör mig stundvis upprörd. Det grundar sig bland annat i att antologiförfattarna vacklar i sina utgångspunkter och analyser. Å ena sidan tar de sin utgångspunkt i ett resonemang kring skillnadsskapande och menar att de senaste årens dråp i Norden på kvinnor med rötter i Mellanöstern ofta setts som tecken på kulturskillnader. "Invandrarkulturer" har sagts stå långt från den skandinaviska. Sandmo framhåller inledningsvis att hedersmord på så sätt blir något som befinner sig på gränsen mellan "vi" och "de", något med vars hjälp vi konstruerar "de andra" som olika – och sämre – än oss själva. Å andra sidan görs, mer eller mindre explicit, genomgående jämförelser mellan ett *oproblematiserat* "vi" (som bokens författare tillhör), och ett vagt "de", som kan stå för personer som begår hedersmord, "kulturer" där det förekommer, "invandrargrupper" eller något än

mer obestämt. Sandmo skriver till exempel att äran "[o]gså i historiskt perspektiv danner [...] et skille mellom oss og de andre" (s. 8). Kenneth Johansson kommer i slutet av sin artikel om heder i tidigmoderna religiösa och rättsliga texter fram till att förmildrande omständigheter i bedömningen av mäns våld mot kvinnor i Sverige aldrig fått "genomslag i juridiken eller i juridisk praxis på så sätt att man öppet kunde tala om det" (s. 94). Han menar vidare att det ur detta aldrig kunnat växa fram "en förståelse eller en legitimering av hedersmord" (s. 94). I formuleringar som dessa finns implicita jämförelser som blir obehagligt tidlösa och vaga. Kopplingen mellan dagens hedersmord och den tidigmoderna periodens nordiska syn på heder presenteras alltså på ett motsägelsefullt sätt i inledningen och förblir oklar genom hela antologin. Författarna vacklar mellan ett medvetet problematiserande av skillnadsskapande processer och ett besvärande förgivettagande av olika "vi" och "de". Inte minst märks detta i baksidestexten där man placerar hedersmord i "subkulturer med rötter i kulturkretsar som med svenska ögon ter sig underliga".

Antologins utgångspunkt är således, enligt min mening, mer problematisk än problematiserande. Ett exempel på detta är etnologen Simon Ekströms artikel. Han analyserar debatten om hedersmord i svenska media 1997 till 2002. Genomgången av debatten är empiriskt intressant, men bristfälligt kopplad till artikelns inledande teoretiska resonemang. Artikeln avslutas med den föga förvånande slutsatsen att mediedebatten inte handlade om "hedersmordens vara eller icke-vara" (s. 39). Hade Ekström förväntat sig att någon debattör skulle försvara hedersmorden? Debattörerna kämpade i stället, enligt Ekström, om vems tolkningsföreträdare och verklighetsbeskrivning som skulle gälla och vilken ideologisk position och/eller teoretisk förståelse som skulle ges företräde, ett resultat som kan appliceras på de flesta (medie-)debatter. Han avslutar med att framhålla att debattörerna "utnyttjade" de mördade kvinnorna för andra syften än att minimera det hedersrelaterade våldet. Jag vill hävda att Ekström gör detsamma när han använder mordoffrens namn i rubriker av typen "Pela – ett kulturbegrepp i reservat".

Antologin innehåller också en del intressanta jämförelser och tankeväckande resonemang. Det gäller till exempel Eva Österbergs essäistiska artikel om hedersrelaterat våld inom familjen, där hon lyfter fram trakasserier och våld mot homosexuella inom (etniskt svenska) kärnfamiljer. Likheter kan, enligt Österberg, ses mellan sådana företeelser och den kontroll och det våld som riktas mot en del flickor i invandrarfamiljer. Båda fenomenen är exempel på hur familjemedlemmar genom psykiskt och/eller fysiskt våld kränker, kontrollerar och begränsar andra familjemedlemmar för att de anser att deras handlingar (eller förväntade handlingar) bryter mot gruppnormen. Österbergs jämförelser öppnar enligt min mening för vidare tankar kring makt, sexualitet och grupp-specifik normalitet, och de begränsar inte komparationen till ett nutida eller förflutet "vi" och ett främmande "de".

Fruktbara framstår också resonemang om spänningar och motsättningar mellan gruppsspecifika normer och en framväxande stark statsmakt som monopoliserar rättsskipningen. De förekommer i olika versioner i flera av artiklarna, bland annat i Fredrik Charpentier Ljungqvists artikel om hedersföreställningar i den norröna litteraturen och i Marie Lindstedt Cronbergs resonemang om kvinnlig heder i det tidigmoderna Norden. Tydligast och mest givande är perspektivet i Christopher Collstedts bidrag om adliga mäns ära och dueller i 1700-talets Sverige. Collstedt väjer inte för den spänning som finns i det faktum att adliga dueller var kriminaliserade samtidigt som duellerna som fenomen bars upp av adliga föreställningar om en gruppsspecifik och ståndsexklusiv ära. Han är också explicit med skillnaderna mellan 1700-talets dueller och dagens hedersmord. Collstedt ger ett bra exempel på ett komplext förhållande mellan klass, kön och makt i en specifik historisk situation, och gör jämförelsen mellan 1700-talets adliga hederskultur och dagens hedersmord utan att reducera komplexiteten i någon av företeelserna.

Den problematiserande jämförelse som skisseras i inledningen låter sig således göras i en del av bidragen. Helhetsintrycket är dock att antologin, vars bidrag beskrivs som "work in progress", hade vunnit på att låta denna "progress" gå längre innan den publicerades. Tyvärr präglas den nu av en besvärande omedvetenhet och brist på stringens i såväl utgångspunkter som innehåll och form.

Karin Hassan Jansson

J. Donald Hughes, *Världens miljöhistoria*, Stockholm: SNS Förlag, 2005. 415 s.

J. Donald Hughes (född 1932) är professor i historia vid University of Denver i USA och en veteran inom ämnet miljöhistoria. Denna bok utkom första gången på engelska 2001. Den svenska översättningen har en introduktion skriven av miljöhistorikern Anders Öckerman.

Med avstamp i tiden före homo sapiens entré på jorden tar Hughes med läsaren på en resa runt jordklotet. Hughes själv presenterar sin bok som en beskrivning av hur människan i det förflutna har påverkat miljön och hur miljömässiga förändringar i sin tur har påverkat det mänskliga samhället. Hughes tar oss med på en resa han själv gjort; såväl berättandet och illustrationerna som intrycken är därför högst personliga. Med hjälp av anekdoter och egna erfarenheter guidar han läsaren självsäkert och världsvant genom världens miljöhistoria. Hans slutsats är att människan är så intimt knuten till miljön att hon påverkas av den i samma utsträckning som den påverkas av henne.

Hughes använder begreppet ekologisk process för att påvisa hur människan och naturen obönhörligt har påverkat varandra genom årtusenden. Förvisso har

människan på de mest genialiska sätt använt sig av naturtillgångar och klimatförändringar för att bygga upp civilisationer, men alltid på bekostnad av den ekologiska balansen. På sin resa över kontinenterna ger Hughes exempel på människans uppfinningsriksdom, men även på den hänsynslöshet med vilken hon skövlat, avverkat och utrotat tidigare bestånd, och därmed tycks den ekologiska processen leda mot en säker undergång för både människa och miljö.

De enda som inte hänsynslöst exploaterade sin närmiljö var de naturfolk som levde i enkla jägar- och jordbrukssamhällen i absolut balans med sin omgivning. Därmed inte sagt att de lämnade miljön oförändrad; de påverkade den genom sina bytespreferenser och odlingstekniker, men de överexploaterade den inte. Städernas framväxt innebar att denna form av samlevnad mellan människa och miljö försvann. Ett tydligt exempel erbjuder de forntida städerna i Mesopotamien. Deras civilisationer blomstrade under en tid men var i längden dömda till undergång, då den fruktbara jorden överutnyttjades tills den slutligen var obrukbar. Det ökenlandskap som nu omger ruinerna efter dessa en gång praktfulla städer är ett tydligt minnesmärke över detta.

Faraonernas mäktiga rike hade sin grund i ett nära ekologiskt samspel med Nilens årliga översvämningar men även här förändrades klimatet genom trädkavverkning och utrotning av inhemska arter. På motsatta sidan Atlanten gick mayafolkets rike mot sin undergång, då närmiljön inte klarade av att försörja en stadigt ökande befolkning och den förr bördiga och brukbara jorden snart blev överutnyttjad och oanvändbar.

Europa förändrades miljömässigt från 1000-talet och fram till nutid genom befolkningsökning, städers uppkomst och expansion, samt skogsavverkning och jordbruksutveckling. Under den tidigmoderna perioden lyckades dock européerna finna tekniska lösningar som möjliggjorde högre avkastning och undvek därigenom de katastrofer som tidigare drabbat exempelvis mayafolket. Under samma era förde kolonisationen dessa nya tekniker och redskap till jordens alla hörn.

Men aldrig lyckades människan dra lärdom av sitt förflutna, och samma misslag begicks på nytt. Vår nutida värld är märkt av urbanisering, överexploatering och miljöförstöring. Hughes manar oss att dra lärdom av dessa historiska miljöproblem för att kunna stävja konsekvenserna av vår nutida överbefolkning och miljöexploatering. Dagens miljöproblem är samtliga orsakade av människan, och fler än Hughes skulle nog hålla med om att det är vi själva som måste vända trenden för att kunna förhindra vår egen arts utrotning.

Världens miljöhistoria är en bok som väcker eftertanke. Den är ett viktigt, om än ej nydanande, historiskt bidrag till den pågående miljödebatten. Boken är i alla avseenden en utmärkt introduktion till ämnet miljöhistoria, och Hughes' sakkunskap är väl förenad med hans berättarkonst. Dock blir det uttalade ekocentriska perspektivet ibland för dominerande.

Zarah Källström

Angelo Forte, Richard Oram & Frederik Pedersen, *Viking empires*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 447 s.

Jørgen Haavardsholm, *Vikingtiden som 1800-tallskonstruktion*, Oslo: Unipub AS, 2004. 242 s.

Vikingarna är hetare än någonsin. Inte i den arkeologiska och historiska forskningsfronten, men strax bakom den och framför allt bland populärhistoriska skribenter. Vid universiteten finns den kulturhistoriska traditionen, i dag dominerad av arkeologer. Dessutom finns den postmoderna vågen, som lämnar efter sig en rad dekonstruktioner av vikingen, men få förslag till vad man skall hitta på i stället. De svenska arkeologerna zoomar gärna in på smala ämnen och är dåliga på att skriva översikter. Populärvetenskapliga översikter av skribenter utan sakkunskap finns det däremot många av. *Viking Empires* är en sådan bok. Jørgen Haavardsholms doktorsavhandling *Vikingtiden som 1800-tallskonstruktion* är i stället ett utpräglat akademiskt arbete. Boken ger först ett postmodernt intryck, men visar sig snart vara ganska speciell i teoretiskt avseende. Genom att på ett detaljerat sätt dokumentera hur det uppstod en diskurs kring den norska vikingatiden och hur några av dess mest bärande komponenter skapades kring 1900, relativiserar den vikingatiden som kunskapsbygge. Å andra sidan är den till sin egen karaktär snarast kulturhistorisk.

För att börja med *Viking Empires* kan man konstatera att det är en fackbok avsedd för en allmän publik. De tre författarna består av en professor i juridik och två universitetslektorer i medeltidshistoria, alla knutna till universitet i Skottland. Boken presenteras som en "definitiv ny historia om femhundra år av vikingacivilisation och den första studien av expansionens globala implikationer". Detta är missvisande eftersom boken inte är nyskapande och heller inte kan göra anspråk på att vara en allmän vikingatidsöversikt. Detta beror främst på att presentationerna av perioden i Skandinavien är diminutiva och har en kraftig slagsida mot det som författarna råkat läsa om Danmark; texter om expansionen österut saknas. Det är en historiebok om vikingatågen västerut, varken mer eller mindre. Boken består av 14 kapitel.

Det korta inledande kapitlet börjar med att oriktigt hävda att boken är den första studien på engelska som för tillbaka diskussionen om bildandet av skandinaviska stater till det första årtusendet efter Kristus. Detta är knappast något nytt perspektiv. Författarnas sätt att fortsättningsvis föra denna diskussion är nästan uteslutande hämtad från danska arkeologers arbeten. Kapitel 2 utger sig för att tala om Skandinavien, men bygger nästan uteslutande på ett mindre antal arbeten av Jørgen Ilkjær, Lotte Hedeager och Birger Storgaard. Den danska järnåldersforskningen är präglad av nationalism och ett starkt intresse för vapen och krig. Det är tråkigt att behöva se dess resultat ensidigt reproducerade i vad som

presenteras som en allmän översikt. Man saknar stoff från Norge och Sverige. Kapitlet är inte fritt från faktafel. Man kan till exempel läsa om "Birka på Helgö", en förväxling av de tidiga centralorterna Birka och Helgö i Mälaren. Det är svårt att förstå författarnas vilja att se den romerska järnåldern (0–400 e.Kr.) som en bakgrund för vikingatiden, 400 år senare.

Förutom en del andra nedslag i Skandinavien, eller rättare Danmark, handlar boken väsentligen om vikingar i Västeuropa. Kapitlen om England och Frankrike är inte särskilt väl underbyggda. Kapitlen om Irland, Skottland och öarna i Nordatlanten är såvitt jag kan bedöma intressantare och mer välinformerade, vilket rimligen beror på författarnas bakgrund och kompetenser. En lång översikt om skepp och sjöfart behandlar såväl skriftliga källor och arkeologi som de rekonstruktionsbyggen som gjorts. I mitt tycke är det bokens bästa del.

Sammanfattningsvis är det svårt att tycka om *Viking Empires*. Den är till stora delar illa underbyggd och utger sig för att vara saker som den inte är. Den är extremt skriftbaserad för att vara en översikt. Presentationer av arkeologiska resultat saknas. Boken är traditionell historieskrivning och dess Danmarksfixerade syn på Skandinavien är svår att sympatisera med.

Haavardsholm har skrivit ett arbete av en annan sort. Här slipper man överord och illa underbyggda resonemang. Hans mål är att utforska och beskriva norska akademikers roll i skapandet av vikingatiden kring sekelskiftet 1900. Haavardsholm menar att väsentliga förändringar skedde just då och att de koncept som skapades haft stor betydelse och i viktiga avseenden fortfarande existerar. Arbetet koncentreras på detaljerade undersökningar av vad några få betydelsefulla män skrev och gjorde. Boken består av elva kapitel; tyvärr saknas bilder och sammanfattning på engelska.

För mig var Haavardsholms bok av stort personligt intresse eftersom en hel del av hans resonemang är parallella med vad jag kom fram till i min avhandling (*Decolonizing the Viking Age*, 2003). På 1870-talet definierades en tidigare vagguldålder på ett nytt och tydligare sätt. Detta är utgångspunkten för Haavardsholm och diskuteras i hans första kapitel. Hans fortsatta undersökning kretsar kring hur detta gick till i det norska sammanhanget. För sin studie har han valt att studera arkeologerna Oluf Rygh, Nicolay Nicolaysen och Gabriel Gustafsson, samt historikerna Gustaf Storm och Alexander Bugge. Underlaget är texter av och om dessa personer och deras tid.

Haavardsholm skisserar den tidigare forskningen inom fältet. Lite väl skissartat, menar jag. Att han inte känner till min avhandling eller Anna Walettes *Sagens svenskar* kan väl passera eftersom de är så pass färska arbeten. Men en del av "Vägar till Midgård"-projektets publikationer och exempelvis Terje Østigårds *Norge uten nordmenn: en antinasjonalistisk arkeologi* (2001) borde han ha uppmärksammat. Särskilt som nationalism och nationalismens historieskrivning är centrala fenomen för avhandlingens ämne.

Efter de inledande kapitlen följer ett block texter som kretsar kring skapandet av och den första verksamhetstiden för det huvudsakliga museet för tidig kulturhistoria i Norge, Universitetets oldsaksamling i Oslo. Skildringarna om Rygh, Gustafsson och Nicolaysen vävs på ett elegant sätt in i detta. Vikingatiden i allmänhet, och utgrävningarna av de världsberömda skeppsgravarna vid Tune, Gokstad och Oseberg i synnerhet, var väsentliga för tillkomsten och karaktären av museet. Det blev en ram för arkeologernas projekt och publikationer. Haavardsholm går in i detalj på diskussionerna som föregick museet och framför allt byggandet av det speciella Vikingeskibshuset, som konstruerades för att hysa de tre gravskeppen. De arkeologiska utgrävningarna av skeppen var naturligtvis avgörande för konstruktionen av vikingatiden.

Därefter följer en rad kapitel om Storm och Bugge. Storm forskade kring relationen mellan Snorre Sturlusons *Heimskringla* och den faktiska vikingatiden. Hans resultat var att Snorre till stora delar var en pålitlig historiker. Storm bidrog till en berömd nyttgåva av *Heimskringla* som hyllade Snorre och gjorde honom och hans syn på vikingatiden relevant för det tidiga 1900-talets läsare. Storm följde även andra forskningslinjer och var av stor betydelse för tillkomsten av den skandinaviska vikingatiden. Bugge var den förste norske historikern som skrev en detaljerad kulturhistorisk översikt av vikingatiden. Hans arbeten var mycket spridda och inflytelserika. Efter sin beskrivning av Bugge följer Haavardsholms avslutande kapitel, som summerar de resultat han kommit fram till i tidigare avsnitt.

Haavardsholms avhandling är välskriven, opretentiös och välstrukturerad. Målet är att beskriva i detalj hur vikingatiden skapades i Norge och jag tycker han lyckas bra med det. Boken skildrar en skapelseprocess som inte setts som sådan särskilt länge. För att vara ett samtida humanistiskt arbete är boken ovanligt deskriptiv och saknar ingående teoretiska diskussioner. Att sätta sin egen text i ett forskningssammanhang eller att analysera sina egna utgångspunkter är inga starka sidor hos Haavardsholm. Vilket slags historia skriver han själv? Varför är det intressant att beskriva i detalj hur vikingatiden kom till? Boken kunde ha utvecklats vidare på flera sätt men är absolut intressant och rekommenderad läsning för alla med intresse för vikingatiden.

Fredrik Svanberg

Henrik Jansson (red.), *Från Bysans till Norden: östliga kyrkoinfluenser under vikingatid och tidig medeltid*, Skellefteå: Artos, 2005. 224 s.

Att det vikingatida och äldremedeltida Sverige mottog starka kyrkliga och allmänkulturella influenser från det katolska Västeuropa står bortom varje tvivel och är inget som föranleder några vetenskapliga bataljer i våra dagar. Vi må förvisso debattera om huruvida det engelska eller det tyska inflytandet var viktigast när

processen inleddes och hur den avspeglade sig historiografiskt hos Rimbart och Adam av Bremen, men alla är överens om fenomenet som sådant. Så är dock inte fallet när det gäller de hypotetiska influenserna från den grekisk-ortodoxa kulturfären. Här har 1900-talets forskare intagit diametralt motsatta ståndpunkter. Det saknas konsensus om huruvida Norden påverkades av östkyrkans ideal och värderingar. Toni Schmid och Sven Ulrik Palme har argumenterat för, Per Beskow och Jan Arvid Hellström emot, för att bara nämna några.

I den anmälda antologin konfronteras spørsmålet i sex artiklar av Bertil Nilsson, Ingmar Jansson, Elena Melnikova, Erland Lagerlöf, Jan Ragnar Hagland och Henrik Jansson. Till detta kommer ett historiografiskt intressant förord av Jansson och en övergripande slutkommentar av Thomas Lindkvist. Antologin har tillkommit mot bakgrund av en konferens i Göteborg 2002. Huvudproblemet för samtliga författare utgörs, föga förvånande, av bristen på skriftliga belägg. Hypotesen om östkyrkliga influenser i Norden kan varken bevisas eller dementeras med hjälp av traditionellt historiskt material. I stället tvingas forskarna söka sig till alternativa källor – exempelvis gotländskt kyrkomåleri, som i Erland Lagerlöfs fall – eller till analyser av den kulturella och allmänhistoriska situationen, exempelvis studier av omnämnanden av Grekland på uppländska runstenar samt noteringar om vringar i österled.

Vad kommer författarna fram till? Inte mycket, egentligen. De väger för och emot och konstruerar hypoteser, men mestadels mynnar artiklarna ut i nya eller gamla frågetecken. Artikelförfattarnas respektive slutresultat påverkas direkt av vilka aspekter de väljer att lyfta upp och göra till sina. Så länge de endast utgår från traditionella skriftliga, i synnerhet kyrkliga, källor blir svaret på huvudfrågan att Norden inte påverkades det minsta av östkyrkliga influenser. Inga biskopar, inga missionärer, ingenting. Eller med Bertil Nilssons ord: "det blir svårt att tala om bysantinsk eller rysk mission i det vikingatida Sverige över huvud taget, så länge man vill ge ordet mission en inte fullständigt urvattnad betydelse" (s. 31). Om de i stället primärt utgår från runstenar, kyrkmålningar, släktskapsallianser mellan Sverige och Kiev, med mera, blir svaret att indikationerna på östligt inflytande är så omfattande att det vore orimligt att tro att påverkan från Kiev och Konstantinopel inte inkluderade ett andligt element. Ingmar Jansson talar om en "betydande kulturgemenskap" mellan Sverige och Ryssland på 900- och 1000-talet (s. 77). Henrik Jansson laborerar på ett finurligt men i grund och botten helt hypotetiskt vis med tanken på "en lång rad trosuppfattningar, seder och traditioner" (s. 203) i Nordeuropa på 800-talet och det tidiga 900-talet. Han håller dörren öppen för att det östkyrkliga inflytande kan ha varit betydande.

Antologin visar, med all önskad tydlighet, på de traditionella källornas begränsningar. Så länge vi håller fast vid gamla krönikor och annaler och applicerar källkritik härpå är frågan dömd att förbli obesvarad. Men det är kanske frågan det är fel på och inte källorna? Kanske gör vi oss skyldiga till en anakronistisk

tabbe när vi söker avtvinga vikingatidens skriftliga källor svar på frågor som en vikingatida nordbo inte skulle ha förstått. I stället för att fortsätta att söka efter uppgifter om missionärens identitet, liturgisk påverkan, och så vidare, borde vi måhända omformulera hela problemställningen. Vad innebar det exempelvis för en uppländsk storbonde att hans bror hade tjänat i väringagardet och att hans syster ämnade fara till Jerusalem? Kände en sådan nordbo lika mycket för Grekland som en kvarbliven hemmakär svensk på 1800-talet kände för det USA som utvandrade släktingar hyllade i sina brev?

Dick Harrison

Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum – Danmarkshistorien*, 1–2, latinsk text utgivet av Karsten Friis-Jensen, dansk översättning av Peter Zeeberg, Köpenhamn: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag, 2005. 693 + 683 s.

Äntligen har vi fått en lättillgänglig, textkritisk edition av Saxos krönika! Det Danske Sprog- og Litteraturselskab och Gads Forlag har ställt sig bakom utgivningen av en vetenskapligt sett högst användbar utgåva, även för den i det latinska språket okunnige, av Nordens främsta medeltida historieverk: *Gesta Danorum*. Senaste gången det skedde var 1931. För arbetet med Saxos latinska text står Karsten Friis-Jensen, medan Peter Zeeberg har reviderat sin egen danska översättning från 2000, vilken placerats parallellt med originalet i två tjocka volymer. Det är bara att tacka och ta emot.

Saxo Grammaticus, som gissningsvis var knuten till Lunds domkyrka, skrev sitt historieverk omkring år 1200. Verket påbörjades efter 1190 och avslutades efter 1208. Närmare än så kommer vi inte tillkomsttiden, och om Saxos egen levnad är vi sorgligt okunniga, förutom att vi kan vara övertygade om att hans arbetsgivare och mecenat var ärkebiskop Absalon, det sena 1100-talets store andlige krigarfurste i Nordeuropa. Absalon är verkets hjälte, Köpenhamns grundläggare, vendernas betvingare, den valdemariska stormaktens arkitekt och det närmaste *Gesta Danorum* kommer en idealgestalt. De avslutande böckerna i verket domineras helt av Absalon och hans allierade inom kungahuset och aristokratin. De tidigare böckerna, vars konkreta historiska källvärde givetvis minskar i takt med avståndet från Saxos egen tid, är icke desto mindre av oskattbar betydelse för såväl vår kunskap om Danmarks vikingatida och tidigmedeltida historia som för de inblickar verket ger i medeltidens projicering av dåtida värderingar bakåt i den dunkla forntiden. Här finns halvhistoriska eller helt fiktiva händelse-skildringar som appellerade till 1100- och 1200-talets publik och som i vissa fall fortfarande är allmänt kända – se bara på historien om Hamlet. För alla med ett minimum av intresse för medeltida mentalitet, politisk kultur och berättarkonst är *Gesta Danorum* en guldgruva.

Lyckligtvis har de danska utgivarna tagit tillfället i akt att omge Saxos krönika med informativa texter. I första volymen finner vi en vetenskaplig introduktion till kröniketexten och de med denna förbundna problemen, samt en redogörelse för principerna bakom översättningen – på både danska och engelska. Volymen har även försetts med en bibliografi. I andra volymen finns föredömligt utförliga register och en kortfattad introduktion till Saxos metrik.

Som sagt, det är bara att tacka och ta emot. Men hur länge dröjer det tills vi får lika lättillgängliga och noggranna utgåvor av våra svenska medeltidskrönikor? Det är i sanning hög tid att såväl rimkrönikorna som Ericus Olai ges ut i textkritiska utgåvor med nusvensk parallelltext. De dagar då Sveriges historiestudenter kunde läsa latin och medeltidssvenska är sedan länge svunna.

Dick Harrison

Katalin Schmidt Sabo, *Den medeltida byns sociala dimensioner*, Lund studies in historical archaeology 1, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 67, Lund: Riksantikvarieämbetet, 2005. 229 s.

Forskningen om medeltidens byar och gårdar i Skandinavien lider av en ohjälplig brist på skriftliga källor. Detta välkända faktum skrämmer lätt bort en traditionellt arbetande historiker från ämnet, men samtidigt kan källbristen, paradoxalt nog, fungera som inspiration. Ty ämnet är alldeles för viktigt för att ignoreras, och vi saknar absolut inte källor om vi blott väljer att arbeta med otraditionella metoder: den skriftliga källbristen utgör ett kraftigt argument för tvärvetenskapliga förhållningssätt till kvarlevorna av det förflutna. Om vi vill få ökad kunskap om något för historievetenskapen så grundläggande som vardagslivet under nordisk medeltid är historiker, arkeologer, kulturgeografer, konsthistoriker och akademiker från andra discipliner så illa tvungna att samarbeta.

Av denna anledning finns det goda skäl att uppmärksamma arkeologen Katalin Schmidt Sabos avhandling *Den medeltida byns sociala dimensioner* i *Historisk tidskrift*. Doktorsavhandlingen består egentligen av fem separata delar, varav de första tre redan har publicerats år 2001 i boken *Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. De resterande två delarna återfinns i denna bok, där Schmidt Sabo även drar de mer långtgående slutsatserna av sin forskning.

Det övergripande målet för Schmidt Sabos avhandlingsarbete har varit att öka vår kunskap om medeltida vardagsliv, att komma byarnas bönder in på livet. Vilka funktioner hade byarna? Hur tedde sig relationen mellan individ och kollektiv i medeltidssamhället? Hur strukturerade byarna som sådana individernas liv? Hon fokuserar inte bara på lilla Kyrkheddinge strax söder om Lund, som hon är expert på, utan också på framväxten av bysamhällen under övergången från vikingatid

till äldre medeltid över huvud taget. Det som dominerar den akademiska läsupplevelsen, särskilt i bokens senare hälft, är emellertid Schmidt Sabos starka genusperspektivering. Genom djuplodande jämförelser med den betydligt bättre kända sociala scenen i det medeltida England söker hon få grepp om bylivet i Skandinavien, särskilt när det gäller arbetsdelningen mellan män och kvinnor och den legitimering av genusordningen som sanktionerades i byarna.

Avhandlingar likt denna är dessvärre lätta att kritisera. Teorin väger tungt, ofta betydligt tyngre än den magra empirin. Även om jag således helt håller med Schmidt Sabo om vikten av att applicera Anthony Giddens' idéer om rutinisering på studier av äldre nordiskt vardagsliv krävs det betydligt mer empiriskt kött på benen för att de långtgående resonemangen om medeltida aktörers funktion i bystrukturen skall bli verkligt intressanta. Detsamma gäller den nämnda genusvinklingen. Anslaget är utmärkt – att genusteorier förmår vitalisera arkeologisk och historisk medeltidsforskning är självklart – men glappet mellan de teoretiska modellerna och det spretiga källmaterialet är alltför stort. Lägg därtill att Schmidt Sabo egentligen hade behövt vara ännu mer teoretisk för att kunna konfrontera vissa grundfrågor, inte minst individbegreppet. När hon kommer in på stora resonemang om kopplingen mellan feodalism och patriarkat hade boken behövt svälla med tiotals sidor för att diskussionerna skulle komma till sin rätt. Och så vidare, och så vidare.

Men den här typen av kritik är inte bara lättfunnen, den är också lika trist som den är förutsägbar – och orättvis. Det verkligt spännande i avhandlingen är inte teorierna i sig utan Schmidt Sabos beredvillighet att länka dem till kvalitativt disparata metoder. Hon använder normativa källor från Norden, forskningslitteratur från Storbritannien (som komparation och vägledning), kalkmålningar från kyrkor och naturligtvis ett rikt arkeologiskt material med gott om detaljer från undersökningar i Skåne. Allt sammantaget ger detta Schmidt Sabo möjlighet att föra spännande resonemang om den sociala uppdelningen i en medeltida by och om de "arbetsrum" som skapades och rutiniserades under hundratals år. Hon erkänner villigt svårigheterna att enbart utifrån arkeologiska fynd avgöra en eventuell genuskodning av ett medeltida arbetsrum, men möjligheterna att komma verkligheten in på livet ökar betydligt när hon drar in nya källtyper och laborerar med fler modeller och komparativa analyser.

Den medeltida byns sociala dimensioner är ingen lättläst avhandling, särskilt inte för empiriskt inriktade historiker. De konkreta, slutgiltiga resultaten är få. Vissa slutsatser verkar vid en första läsning aningen banala. Mitt helhetsintryck är emellertid att avhandlingen har en hel del att skänka alla oss som på ett eller annat vis önskar öppna nya vägar till den medeltida socialhistorien. Schmidt Sabos bok ger perspektiv snarare än hårda fakta, men perspektiven är allt annat än oviktiga.

Dick Harrison

Margareta Attius Sohlman, *Slaviska världar: möten med språk, kultur och religion i slaviska landskap*, Stockholm: Carlssons, 2005. 380 s.

Mötet mellan Europas öst och väst har genom historien skett på flera plan: mellan latinskt och grekiskt, mellan ortodox och katolsk kristendom och i modern tid genom ideologiernas kamp. Detta möte har ofta beskrivits i termer av motsättningar och konflikter, men med denna bok vill författaren betona det som förenar snarare än skiljer.

Margareta Attius Sohlman har en bakgrund vid universiteten i Uppsala och Umeå. Hon talar ett flertal slaviska språk och får anses vara en av de ledande forskarna inom slavisk kultur och religion i Sverige. Med *Slaviska världar* har hon skrivit en kulturhistorisk syntes över mötet mellan Europas västra och östra delar.

Boken är disponerad som en översikt inom flera områden. Inledningsvis får läsaren följa den ryska läs- och skrivkonstens utveckling från medeltiden fram till 1600-talet, vilket ger en bakgrund till hur den ryska kulturen och religionen har satt sin prägel på det skrivna ordet.

Läsaren förflyttas till 1200-talets Novgorod, där sovjetiska arkeologer 1951 i lerlager fann lämningar av näverbrev. Det rör sig om stora mängder material och om allt från krönikor till kom ihåg-listor och enkla teckningar. Även om det fanns pergament och papper så var dessa mycket dyrbara och därför skrevs det stora flertalet brev på näver. Sohlman drar utifrån dessa fynd slutsatsen att en begränsad skriv- och läskunnighet existerade även bland de mindre bemedlade i samhället.

Språket är ett område där Västeuropa, trots skillnaden i alfabet, har mycket gemensamt med Ryssland. Detta visar Sohlman i ett kapitel om hur lånord från de europeiska språken påverkat det ryska språket. I detta kapitel går författaren igenom det ryska språkets utveckling från medeltiden till kommunismens fall.

Därefter visar hon på hur man i Europa och Sverige betraktat Ryssland fram till 1600-talet. Hon poängterar att Europas furstar och biskopar genom historien lagt ned mycket kraft på att smäda och baktala inte bara den rysk-ortodoxa kyrkan, utan också det ryska folket. Tesen som författaren driver är att den bild av Ryssland som förekommer i europeiska historiska källor är falsk. Detta därför att europeiska sändebud och kunskapare hade svårt att skapa sig en korrekt bild av den slaviska kulturen. Därmed blev det en mystisk och skrämmande skildring som förmedlades till de kungliga hoven i västra Europa.

Ett centralt tema i boken är religionen och dess roll i det slaviska samhället. Detta illustreras i ett mycket bildrikt kapitel, där vackra ikonbilder varvas med en presentation av det ortodoxa kyrkolivet. Sohlman förmedlar på ett passionerat sätt mystiken och hängivenheten i den ortodoxa kyrkan och dess förmåga att överleva såväl yttre som inre utmaningar, allt från mongoler till kommunism. Författaren lyfter här fram ikonens roll som kollektivt minne, som fönster till himmelen i tider då myndigheter stängt kyrkor och förföljt kristna.

Sohlman använder två kapitel till att gå igenom återstoden av det slaviska kulturområdet, från Vitryssland till Balkan. Dessutom följer i det sista kapitlet ett slags kuriosasamling, där korta nedslag görs i allt från Kaliningrad till slaviska immigrantkulturer i Canada. Denna del av boken känns en aning påklästrad och hänger inte ihop på samma sätt som presentationen av den ryska kulturen.

En av bokens stora förtjänster är den levande analysen. Med detta menar jag att författaren genomgående förmedlar egna upplevelser från resor i de berörda länderna tillsammans med den löpande framställningen. Detta ger ett levande intryck. Läsaren får följa författarens nutida upplevelser och ges samtidigt möjlighet jämföra dessa med historiska traditioner. Greppet att kombinera den traditionella reseberättelsen med en historisk tillbakablick är mycket lyckat. Om man skall anmärka på något så är det att de senare kapitlen tenderar att innehålla för mycket av resereportage och för lite av syntes. Detta problem kan vara en följd av strävan att hålla nere sidantalet. Förmodligen hade problemet kunnat lösas om författaren begränsat sig till Ryssland och sparat de övriga slaviska länderna till en separat volym.

Boken rymmer också en del stickspår, främst när författaren blandar in den aktuella svenska samhällsdebatten i analysen. Exempelvis agiterar författaren för bevarandet av Svenska kyrkan och dess kristna kulturarv i Sverige, vilket hon nog borde ha sparat till ett annat forum.

Med *Slaviska världar* har Margareta Attius Sohlman i dubbel bemärkelse förmedlat de slaviska ländernas kultur, både som resenär och som forskare. En av de viktigare reflektioner Attius Sohlman förmedlar, är att religionen är ett område där väst och öst har ett gemensamt ursprung. Fader vår var det första barn lärde sig läsa i både öst och väst. Då boken får betraktas som en syntes är den sannolikt av begränsad nytta för en initierad forskare inom ämnesområdet. Dock erbjuder den en god utgångspunkt för dem som vill fördjupa sina kunskaper om först och främst Ryssland, men i viss mån också de övriga östeuropeiska länderna. Boken kan också genom sitt fokus på religionens roll och de många vackra ikonbilderna rekommenderas för läsare med ett intresse för ortodoxa kyrkans roll i förfluten och modern tid.

Mattias Stiglund

Herman Schück, *Rikets råd och män: herredag och råd i Sverige 1280–1480*, Historiska serien 23, Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets akademien, 2005. 149 s.

Medeltida författningshistoria låter möjligen en aning antikverat och utanför moderna och allt mer skiftande trender inom historieämnet. Forskningsläget är omfattande; de grundläggande studierna är ofta tillkomna för många decennier

sedan. Men genom sin studie förändrar och fördjupar Herman Schück utan tvekan forskningsläget på detta område. Ny kunskap och nya insikter vinnas på en rad betydelsefulla punkter.

Inom området medeltida politisk historia finns internationellt – och med nedslag inom nordisk forskning – en tendens till avinstitutionalisering. Intresset riktas mot alternativ till politiska institutioner, såsom släktskaps- och vänskapsallianser, i upprätthållandet av makt och politisk ordning, eller mot det rituella handlandet.

Något förenklat kan sägas att man tidigare i svensk forskning sökt finna rötterna till två viktiga politiska institutioner: rådet och riksdagen, de två politiska institutioner som spelat en så viktig roll senare.

Rådets formering har, efter K. G. Westmans klassiska studie 1904, förlagts till 1280-talet. Genom rådets etablering kring kungen blev herredagen, alltså en vidare församling av stormän, en företeelse på utgång. Hans Jägerstad hävdade i sin avhandling 1948 förekomsten av en separat hovdag parallellt med rådet fram till Magnus Erikssons myndighet och regeringstillträde; en uppfattning som tidigt kritiserades och som inte vann anslutning.

Riksdagens uppkomst är föremål för en lång diskussion, med koncentration till tiden kring 1935, då jubileet kring den (förment) första riksdagen firades. Frågan om mötet i Arboga 1435 var en riksdag eller inte uppmärksammades ett halvsekel senare. 1985 kunde Herman Schück i den då aktuella jubileumsboken avvisa förekomsten av ett reguljärt och kompetensbestämt ständermöte, det vill säga riksdag, i det medeltida Sverige.

Ett viktigt skede i Sveriges politiska historia var det sena 1200-talet och det tidiga 1300-talet. Under inte minst kung Magnus Ladulås' regeringstid skedde en rad förändringar och institutionaliseringar av politisk makt. Utifrån forskningsläget formulerar Schück hypotesen om en svensk motsvarighet till det danska *hof* eller senare *danehof*, vilket motsvarades av latinets *parlamentum* eller *concilium*; alltså en av kungen inkallad församling representerande riket, dominerad av, men ingalunda uteslutande bestående av, stormän. Under storhetstiden på 1280-talet verkade *danehofet* begränsande på den personliga kungamakten.

Schück kan i denna studie påvisa en svensk motsvarighet och att den under vissa perioder spelade en stor roll. Tillträde dit hade rikets män (*homines regni*). Till dem räknades den som var *homo*, man, hade svurit en feodal *homagium* till kungen eller fursten; de kunde vara såväl riddare (*militēs*) som svenner-av-vapen (*armigeri* eller *militares*). Här finns ett väsentligt påpekande att riket (*regnum*) inte primärt var territoriet, utan det kungliga väldet.

Under senare delen av 1200-talet har kungen vid vissa tillfällen kallat till sig stormän för råd och för förankring av beslut. Det var en sådan församling som sommaren 1280 träffades på Alsnö och där den välkända stadgan utfärdades. I mötet i Skänninge 1284 fanns båda institutionerna, rikets män och kungens

trängre råd, representerade. Där samlades en stor herredag och det var där som de följn varje storman hade med sig begränsades. Och det var i Skänninge som kung Magnus säkrade tronföljden för sin son inför "alla i riket", det vill säga rikets män. Skänninge 1284 var en formering av herredagen och rikets män som institution.

Herredagen hade sin betydelse under de perioder när kung saknades eller var omyndig och dess första storhetstid inföll under Magnus Erikssons minderårighet. Under den myndige kungen kom den mer i bakgrunden. I särskilda situationer, som när kungen tvangs att göra sig av med sin gunstling Bengt Algotsson eller när hans son och medregent Erik plötsligt avled 1359, mobiliserades rikets män. Det var rikets män som kallade in Albrekt av Mecklenburg och senare när Bo Jonssons testamentsexekutorer hyllade Margareta som regent gjorde de så på "mena Sveriges mäns" vägnar. Under den starka unionsmonarkin minskade dock betydelsen för dessa rikets män som institution.

Under Engelbrektsrevolten kom däremot en rad möten av varierande sammansättning att äga rum. Det är dessa utvidgade råd och andra möten som diskuteras i forskningen som något nytt och i termer av riksdag. Men Schück påvisar att de var ett aktiverande av politiska former som går tillbaka till det sena 1200-talet. Herredagen som politisk institution har existerat vid sidan av det råd som man i tidigare forskning riktat uppmärksamheten mot.

Schücks studie är – naturligtvis – mycket lärd, grundlig och skarpsinnig, baserad på detaljerade analyser av inte minst terminologi och formuleringar i diplom, lagar och krönikor. Boken är informationstät och innehållsrik. Här finns ett nytt och mer nyanserat perspektiv på de politiska institutionernas utveckling i Sverige. Även om det komparativa perspektivet inte är speciellt framträdande, så öppnar denna studie för att se utvecklingen i Sverige i ett mer europeiskt och feodalt perspektiv. Den aristokratiska karaktären i det medeltida Sveriges politiska, institutionella ramverk blir tydlig och förklarlig.

Thomas Lindkvist

Helle Vogt, *Slægtens funktion i nordisk højmiddelalderret: kanonisk retsideologi og frendsskabende lovgivning*, Köpenhamn: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2005. 344 s.

En av våra bästa källor till medeltidens samhälle är de medeltida landskapslagarna. De ger en unik inblick i språk, politik och hur samhället var uppbyggt. I hela Norden fanns det landskapslagar under tidig medeltid. Dessa gick någon gång under 1300-talet över i lagar som gällde för hela riket.

De äldsta bevarade avskrifterna av lagar är från Danmark från tidigt 1100-tal, och ungefär samtidigt nedtecknades lagar i Norge. För Sveriges del är den äldsta avskriften Äldre Västgötalagen från 1220-talet. Det finns flera arbeten som be-

handlar de olika lagarna och många forskare har studerat dem, men få har tagit ett helhetsgrepp och behandlat samtliga nordiska landskapslagar. Det gör däremot Helle Vogt. Det hon har studerat närmare är släktens funktion sådan den framträder i lagarna. Vogt är rättshistoriker vid Köpenhamns universitet och detta verk är hennes avhandling.

Avhandlingen är uppdelad i två delar. I den första diskuteras den ideologiska och praktiska bakgrunden till landskapslagarnas tillkomst och i den andra behandlas släktens funktion i lagarna. Det släktbegrepp Vogt utgår ifrån är det kanoniska, det vill säga det bibliska synsätt som räknar släktskap till fjärde led. Vogts övergripande teori är att det kanoniska släktskapsbegreppet kom till efter kristendomens införande. Lagarna var ett sätt att stärka denna syn på släktskap – på bekostnad av det tidigare systemet med klienter och vänskapsförbund. Det äldre systemet hade skapat ett instabilt samhälle, främst när det gällde arv och ägande av jord. Den kanoniska uppfattningen om släktskap gjorde däremot samhället stabilare, hävdar Vogt, och införandet av denna i lagarna var ett sätt att stärka kungamakten genom att ge kungen rollen av lagstiftare och fredsbringare.

I den första delen av avhandlingen undersöker Vogt när, hur och varför lagarna kom till i de olika nordiska länderna. Dessutom går hon metodiskt igenom betydelsen av släktskap under medeltiden och skillnaderna mellan det kanoniska och det alliansbaserade släktskapssystemet. Sist i första delen kommer hon till en av sina huvudpunkter, nämligen den om kungen som lagstiftare. Vogt menar att kungen vann aktning och prestige genom att stifta lagar och att han fick starkt stöd av kyrkan i denna fråga.

I den andra delen går Vogt igenom det kanoniska släktbegreppets funktion i landskapslagarna. Det innebär en grundlig genomgång av främst de lagrum som rör mansbot, arv och äktenskap. Här argumenterar hon för att släktens medlemmar var bundna till varandra genom det kanoniska släktskapsbegreppet och hade såväl skyldigheter som rättigheter gentemot varandra, samt kunde fungera som en rättslig enhet. Lagarna är mycket omfattade och föreskrifterna rörande mansbotbetaling och edsavläggelse är noga specificerade avseende olika typer av släktskapsförhållanden.

Vogt kommer fram till att släkten enligt lagarna hade två huvudsakliga roller. För det första som part gentemot tredje man, som edsavläggare och som mottagare och betalare av böter, för det andra de inbördes skyldigheterna inom släkten. I det kanoniska släktskapsbegreppet ingick att man skulle känna "kristlig kärlek" gentemot alla sina släktingar, även de ingifta, då mannen och kvinnan blev ett genom giftermålet. Detta ledde till en ökad stabilitet, då fler människor hade skyldigheter och förpliktelser gentemot varandra.

Med denna avhandling finns, som jag ser det, ett antal problem. För det första är den för deskriptiv. Texten består i huvudsak av en redogörelse för vad som står i de olika lagarna i Norden angående släktskapsförhållanden. Detta medför

att det övergripande målet går förlorat bland alla detaljer och utvecklingar. Sammanhängande med detta är ett andra problem: Vogt driver inte tillräckligt tydligt sina teser och drar inte några explicita slutsatser. I stället framförs efter hand en mängd antaganden som inte underbyggs, utvecklas eller bidrar till undersökningen. För det tredje använder hon tidigare forskning mycket sparsamt, vilket är anmärkningsvärt med tanke på att Vogt är långt ifrån först på sitt område. Ytterligare en kritik som kan riktas mot avhandlingen är att ett genusperspektiv saknas. De lagar som rör kvinnor tas i stället upp som kuriositeter. Det valda perspektivet är mycket intressant, men undersökningen håller inte vad den lovar. Det brister i främst metod, teori och koppling till tidigare forskning. Det är synd då de sociala och politiska betydelserna av lagarna under medeltiden är väl värda att studera.

Karin Bergman

Stefan Östergren, *Sigismund – en biografi över den svensk-polske monarken*, Katolsk Historisk Förening: skriftserie no 4, Ängelholm: Fredestad Förlag, 2005. 284 s.

Till den allt stridare strömmen av svenska kungabiografier har nu även böcker om de av tradition mer styvmoderligt behandlade av Sveriges gamla monarker sällat sig. Lars Ericsons biografi om Johan III har knappt hunnit ställas till rätta i bokhyllan innan Johans son Sigismund blir föremål för en egen biografi signerad Stefan Östergren. Med en bakgrund inte bara som historiker (fil. lic.) utan även med lång erfarenhet på arkiv, bland annat som chef för Antikvarisk-topografiska arkivet, är Östergren väl lämpad för uppgiften. Biografen över den svensk-polske monarken hade ursprungligen formen av en artikel i *Svenskt biografiskt lexikon* men svälde till en hel bok.

För detta skall vi givetvis vara tacksamma! Det är svårt för genomsnittssvensken, även genomsnittshistorikern, att komma över vetenskapligt hållbara standardverk om denne märklige renässansfurste som härskade över både Sverige och Polen. Östergren besitter de erforderliga kunskaperna både om forskningslitteraturen och arkivsituationen, något som han också tydligt redovisar i biografins noter och i käll- och litteraturförteckningen. Resultatet är en noggrann och mönstergillt genomförd kungabiografi av mycket traditionellt politisk-historiskt snitt. Vi följer Sigismund från vaggan till graven och får på slutet även en kortfattad värdering av hans kulturella intressen, hans relationer till fruar och barn och hans gåtfulla personlighet; han tycks ha varit påfallande tystlåten och svår att lära känna. Vi lär oss bland annat att kungen hade estetiska anlag, att han utvecklades till en god amatörmålare samt att han ägnade sig åt guld- och silversmide. Alla som har läst en artikel i *Svenskt biografiskt lexikon* känner igen det tematiska upplägget i Östergrens biografi.

Biografins karaktär av förlängd artikel är både dess styrka och dess svaghet.

Det är påfallande lätt att hitta information i boken. Den som kvickt vill lära sig det viktigaste om alla turerna i Sigismunds långa karriär på båda sidorna av Östersjön bör definitivt införskaffa den. Som referensverk är Östergrens arbete synnerligen användbart. Å andra sidan är boken knappast någon uppvisning i stilistisk elegans. Det räcker att jämföra den med Lars-Olof Larssons nyutkomna *Arvet efter Gustav Vasa* (2005) för att skillnaden i narrativ pregnans och litterär lödighet skall bli uppenbar. Där Larsson är medryckande är Östergren snarast tråkig. Punkt efter punkt avhandlas utan att känslorna kommer i svallning. Östergren förmår inte göra Sigismund levande; han ser det uppenbarligen inte heller som en del av sin ambition. Biografin handlar om politikern Sigismund, inte om människan Sigismund. I egenskap av faktaletande historiker upplever jag inte detta som ett särskilt stort problem, men många biografiläsare är de facto ute efter betydligt mer personlig inlevelse än vad Östergren förmår leverera.

Därtill kommer att boken har en övertydlig svensk vinkling, och här är kritik på sin plats. Sigismund gjorde sina största insatser som polsk kung, men de texter som avhandlar dessa aspekter av hans verksamhet får betydligt mindre utrymme i texten än historien om hans kamp för den svenska kungakronan och uppgörelserna med Karl IX och Gustav II Adolf. Att så sker är ingen slump och inte heller svärförklarligt – bokens tilltänkta läsekrets är ju främst intresserad av svensk historia – men det är stor nackdel för den som söker förstå Sigismunds samlade regentgärning. Sigismund tvingades gå en farlig balansgång mellan sina personliga ambitioner i Sverige och Ryssland, relationen med släktingar och vänner, förhållandet till den bångstyriga polsk-litauiska adeln och det andliga trycket från påven och jesuiterna. Trots svårigheterna och trots militära motgångar lyckades han på flera punkter påfallande väl hävda den bräckliga polska kungamaktens intressen, något som inte riktigt kommer till sin rätt i Östergrens utpräglad svenska översikt av kungens historia. I och med att boken ges en skarp svensk vinkling försvinner mycket av Sigismunds egen berättelse, hans eget perspektiv. Kungen är svår att förstå redan till följd av sin natur, men han blir än svårare att begripa genom perspektivvalet. Boken hade vunnit åtskilligt på ett antal djuplodande kapitel om polsk samhällsstruktur, motreformationens strategier, internationella och kulturella kontaktnät samt en rejäl dos östeuropeisk allmänhistoria.

Som det är nu blir Stefan Östergrens biografi närmast en lättläst faktasamling över Sigismunds politiska liv, sett ur svensk horisont. Det är gott så! Den verkligen stora biografin om denne orättvist bortglömde monark återstår emellertid ännu att skriva. Lägg därtill att det knappa omfånget på volymen – 284 sidor inklusive register – är alldeles för litet för att kunna göra rättvisa åt en furste som i flera decennier befann sig i centrum för Nord- och Östeuropas politiska system. Sigismund är värd mer.

Dick Harrison

Jakob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria: stormaktstiden*, Lund: Signum, 2005. 639 s.

Bandet om stormaktstiden är den tredje delen i Signums svenska kulturhistoria. Totalt rymmer boken 16 olika författare från discipliner som historia, idéhistoria, kyrkohistoria, konstvetenskap, litteraturhistoria och ekonomisk historia. Det skall omedelbart sägas, att korsbefruktningen mellan olika ämnen känns spännande och angelägen och det är en ambitiös och kulturhistoriskt intressant bredd som deklarerar. Att en sådan här satsning kommer nu är ett tecken i tiden, med tanke på hur kultur i allmänhet och speciellt hur *cultural studies* vuxit sig allt starkare som forskningsgren.

Volymen avhandlar olika aspekter på perioden från cirka 1617 till 1718. Startåret är omdiskuterat och boken hade vunnit på om det redan i inledningen förts en kort diskussion om de tidsramar som diskuterats kring det svenska stormaktsväldets uppkomst.

Nils Erik Villstrand öppnar med en omfattande artikel om stormaktstidens politiska kultur. Här ges en fyllig genomgång av förhandlingsmodeller mellan olika grupper i samhället. En tydlig och givande ansats är det mångkulturella perspektivet med fokus på hela det svenska väldet. Villstrand menar också att 1611, året då Gustav II Adolf avlade sin kungaförsäkran, markerar en brytpunkt i svensk politisk kultur. Till skillnad mot tidigare kompromissade nu adel och kungahus samtidigt som kyrkan kom i statsmaktens tjänst och allt tydligare dikterade vad undersåtarna skulle tala och tänka. Även det politiska väldets tid var förbi och Sveriges "långa medeltid" ändad. Den stora förtjänsten med Villstrands artikel är det samlade grepp som ges. I sin diskussion om stormaktstidens politiska kultur pendlar han mellan maktstats- och interaktionsperspektivet och får därmed in mycket av den senaste forskningen på området.

Gunnar Eriksson belyser uppblomstringen av den lärda kulturen under stormaktstidevarvet. Gymnasier, universitet, medicin och naturvetenskap, de cartesianska striderna samt uppfinningen av det ärofyllda förflutna i samband med göticismen är ämnen som behandlas. Speciellt intressant är partiet om lärda kvinnor, som man gärna hade läst mer om. Eva Österberg diskuterar rätt och moral med utgångspunkt i rättsapparaten. Hon ser 1600-talet som en övergångstid, där rättvisa genom förhandlingar samt en rättvisa skipad av experter kolliderade. Sverige, men även Europa i allmänhet, genomgick en rättslig omvandlingsprocess – den så kallade judiciella revolutionen – och Österberg understryker att denna utveckling i Sverige knappast var revolutionär, utan snarast fredlig. Jakob Christenssons bidrag behandlar de utrikes studieresorna. I första hand belyses adelns utrikesresor. Resorna gick främst till Frankrike och Tyskland, men även till Italien och England. Christensson framhåller de rika adelsmännens ofta utsävande liv. Ystra ynglingar i de övre tonåren (ibland äldre än så) skulle lära sig den stora

världens manér, vilket inte sällan resulterade i att studierna sjönk tillbaka i sammanhanget. En allmän kulturell förkovran var önskvärd men ofta följde superi, slagsmål och dueller i lärdomssökandets fotspår. Man får också en bild av de ofrälse studieresor och Christensson för även resonemanget en bit in på 1700-talet. Han understryker också att kvinnor som av olika anledningar följde sina män utrikes kunde förvärva en betydande bildning i ett samhälle där högre studier var stängda för kvinnor.

En viktig komponent för utbyggnaden av stormaktstidens civila och militära apparat var postväsendet. Om detta skriver Claes-Göran Holmberg, som särskilt betonar hur kriget bidrog till att modernisera postgången. Frågan är ju förvånansvärt lite täckt av den tidigare forskningen och därför känns Holmbergs bidrag särskilt intressant. Postgången och inrättandet av fastare rutiner, pressens blygsamma etablering, det handskrivna nyhetsbrevet och hur nyhetsförmedling i allmänhet gick till fokuseras hos Holmberg. Sverige var förhållandevis tidigt ute i etableringen av nyhetspress, men den stod i statsapparatusens tjänst.

Anders Jarlert skriver om 1600-talets religiösa världsbild och praktik med den lutherska ortodoxin i centrum. Här framställs sammansmältningen mellan kyrka och stat som ett disciplineringsprojekt med betoning på undervisning och utbildning av undersåtarna. I varierande grad resulterade ju detta i en ökad läs- och skrivkunnighet, men någon kritisk menighet var inte önskvärd, vilket blir särskilt tydligt mot 1600-talets slut då pietismen började få fäste i riket. Hos Peter Gillgren vägleds man in i stormaktstidens gravkultur och andaktslitteratur, medan Allan Ellenius belyser framväxten av den antikvariska traditionen och hur denna syftade till nationell självhävdelse genom ett storslaget förflutet. 1600- och 1700-talets tillfällediktning hade en omfattande spridning i samband med bröllop, begravningar, namnsdagar och andra uppvaktningar. Per S. Ridderstads artikel handlar om denna litterära form, som var vanligast inom adeln och borgerskapet. Genren blomstrade under mer än två hundra år och författare och skaldar som Lucidor, Dalin, Runius, Bellman och Nordenflycht utförde faktiskt merparten av sin litterära produktion inom detta område.

Drottning Kristinas epok medförde en avsevärd förfining på en mängd områden, så även inom balettkonsten. Erik Kjellberg gör en utblick i Europa och ser Kristinahovets utveckling av baletten som en del av ett genomtänkt politiskt och propagandistiskt program inom ramarna för en humanistisk lärdomstradition. Efter Kristinas abdikation sjönk baletten tillbaka som uttrycksform för propaganda, underhållning och undervisning och fick en renässans först ett halvt århundrade senare.

Linda Ojas bidrag handlar om religionens, rättsväsendets och den världsliga överhetens kamp mot allehanda vidskepelser. Speciellt fäster Oja blicken på "de klokas" verksamhet. Oja visar hur dessa i sin retorik anknöt till den kristna omsorgstanken, vilket gjorde det extra knivigt för den världsliga och andliga överhe-

ten att slå ner alltför hårt på deras verksamhet. Diaboliseringen av de kloka var dock en realitet.

De sägenomspunna bruksmiljöerna var betydelsefylla i den förindustriella ekonomin. Lars Magnusson skriver om framväxten av dessa bruk och deras bidrag till den tilltagande handelskapitalismen. Järnbrukens blomstring vid 1700-talets början faller tillbaka på 1620-talets bergverkspolitik och statens sanktionering av privata entreprenörskap. Magnusson går igenom brukskulturens livsformer och utveckling in till 1800-talets början och berör i sammanhanget även invandring och patriarkalism.

Gunlög Fur skriver om samer och invandrare i stormaktstidens Sverige och betonar de kosmopolitiska dragen inom väldet och hur föreställningar om religion, privilegietänkande, nation, språk och etnisk tillhörighet inte räcker för att förklara hur gränserna drogs i stormaktstidens Sverige. I stället betonar hon "det vardagliga talet om främlingar". Hon anknyter också till en europeisk kontext och tankarna om den ädle vilden. Till skillnad mot exempelvis invandrande valloner, fransmän, tyskar och balter var lappmarken och samerna kulturellt mycket avvikande. Därför skulle detta exotiska folk utforskas och beskrivas i linje med den internationella industrin om den ädle vilden. Så påbörjades historien om samernas främlingskap och annorlundahet. Gunnar Bobergs uppslagsrika bidrag berör relationen mellan djur och människor. "Att ha djur är makt", konstaterar Broberg och implicerar samtidigt att djur också kan spegla ekonomiskt välstånd. I alla fall placeras djuren in i olika idéhistoriska sammanhang och hur människor och djur levt i en symbios, som långtifrån alltid varit ömsesidig. Det etnobiologiska perspektivet blir en tankeställare, som bidrar till att 1600-talets människor och deras syn på djur inte känns så våldsamt avlägsna.

Äktenskapet som institution är temat för Kekke Stadins bidrag. Med betoning på olika grupper betonas särskilt kvinnors tillvaro före och efter giftermålet. En strikt könsordning medförde en ojämn relation mellan hustru och man. Skilsmässa var ovanliga och kvinnan kunde först som änka uppnå egen myndighet. Stadin uppmärksammar också skilda äktenskapsmönster mellan land och stad.

Bokens avslutande artikel har skrivits av Johan Cederlund, som uppmärksammar Sveriges ökade internationalisering. Utifrån det Hainhoferska konstskåpet (som skänktes till Gustav II Adolf och i dag finns i Gustavianum i Uppsala) analyseras hur världen styrdes av en gudomlig ordning, där såväl fursten som den lilla människan hade sin givna plats. Konstskåpets mikrokosmos speglar allt detta och inte minst maktens svaghet för ett slags essens av allt vetande samlat i privat regi.

Samtliga skribenter uppvisar ett brinnande engagemang som är genomgående i boken. 1600-talet medförde en betydande internationalisering och verkets stora förtjänst är det lilla i det stora och det stora i det lilla. Randstaten Sverige som europeisk stormakt analyseras som ett slags mikrokosmos avspeglat mot Europa

och tonen är resonerande snarare än berättande. Påfallande många bidrag präglas även av mentalitetshistoriska infallsvinklar, vilket i mångt och mycket kännetecknar den ”nya”, vår tids, kulturhistoria.

Peter Ullgren

Birgitta Roeck Hansen (red.), *Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna: konferens i Stockholm 27–28 november 2003*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2005. 168 s.

För Sverige finns det ett helt unikt källmaterial för 1600-talet i de äldre geometriska kartorna, cirka 17 000 från åren 1633–1655, täckande stora delar av det dåtida Sverige, exklusive Finland och Estland. Sedan 2001 samarbetar Riksarkivet, Lantmäteriet och Språk- och folkminnesinstitutet på uppdrag av Vetenskapsakademien kring en nationalutgåva av dessa de så kallade äldre geometriska kartorna. Som en del av projektet hölls 2003 en konferens om äldre europeiska storskaliga kartor vars bidrag nu samlats i en antologi.

Jag har valt att lyfta fram Clas Tollins ”Den svenska storskaliga kartoteringen 1633 till 1655” och Elizebeth Baigents ”Monarchs, ministers and maps: the geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective” eftersom de, i mitt tycke, bäst illustrerar karteringens betydelse och funktioner.¹

Clas Tollin, kulturgeograf och projektansvarig för nationalutgåvan, behandlar i sitt bidrag bakgrunden till den storskaliga kartering av det svenska riket, som inleddes under 1630-talet. Han refererar till tidigare, främst kulturgeografisk forskning, vilken inte kunnat ge något entydigt svar på varför karteringarna inleddes. Vad man kan sägas vara överens om är att karteringarnas främsta, och enda syfte, inte var att göra en översyn av de stående skatterna på jord som redovisades i de ordinarie jordeböckerna, vilket ofta påståtts i äldre forskning. Om man går till instruktioner från 1630- och 1640-talen rörande karteringarna ger de inte några entydiga svar. De ger dock ledtrådar, nämligen att orsakerna skulle kunna vara kamerala, inte minst som arbetet skulle vara landsomfattande och inriktas på krono- och skattehemman. Tollin finner det dock märkligt att frälsehemmanen utelämnades, och framhåller att så inte var fallet i de äldsta instruktionerna. Enligt Tollin kännetecknas det tidiga 1600-talets nya skatter av att de inte var knutna till jorden; detta skulle vara ett argument för att karteringarna inte enbart tillkom för att möta kamerala behov.

Clas Tollin kommer inte fram till någon enkel förklaring till varför karteringarna inleddes, utan han nöjer sig med att peka på vad som omtalas i dåtida källor.

1. Övriga artikelförfattare är Ülle Tarkiaainen, Ivo Asmus, Haik Thomas Porada, Martijn Storms, Elger Heere, Johanna Olsson, Per Vikstrand, Claes Gejrot, Göran Samuelsson, Björn Peck och Else-Marie Strese.

För det första var kartorna ett sätt för kronan att få en bild av byarnas utseenden och ekonomiska förutsättningar utan att lämna räntekammaren. För det andra skulle kartorna förhindra konflikter genom att lantmätaren i kartorna redovisade vars och ens rättigheter.

I motsats till Tollin, som i sin artikel stannar vid de direkta och nationella orsakerna till karteringarna, tar Elizabeth Baigent ett samlat grepp om den svenska kartproduktionen under 1600-talet i en europeisk kontext. Baigent, som är geograf och verksam vid University of Oxford, redovisar sju stimuli för karteringar i det tidigmoderna Europa: militära erfarenheter, erfarenheter från koloniseringar, skattläggningar, stadsplanering, den protestantiska humanismen, inom vilken det ansågs att kartor i biblar stärkte texternas autenticitet, samt arkeologin. För Sveriges del finner Baigent att dessa stimuli kom att spela olika stor roll. Hon betonar de militära behoven och erfarenheterna som den absolut viktigaste drivkraften bakom det stora svenska intresset för karteringar. I likhet med övriga krigsmakter behövde den svenska en stor mängd kartor över befästningar och gränsområden både inom och utom riket. Inte heller Baigent anser att skatteskäl var någon av de primära orsakerna till de geometriska jordeböckernas tillkomst. I Sverige grundades en mängd städer under det sena 1500-talet och under 1600-talets första hälft. Planerandet av dessa var ofta mycket omfattande och skapade erfarenheter av karteringar. I både Gustav Vasas Bibel från 1541 och Gustav II Adolfs från 1618 fanns flera kartor. Och då den svenska kyrkan var statskyrka fanns ett nära samband mellan bibeleditionerna och statsmakten när det gällde kartorna; Andreas, Jonas och Johannes Bureus var med vid tryckandet av Bibeln 1618 och de kom även att vara inblandade i en rad svenska karteringsprojekt.

Men Baigent lyfter även fram några specifika faktorer för Sverige. Bland annat framhåller hon enskilda personers betydelse för karteringarna, men också för den svenska stormaktens framväxt över huvud taget. Till skillnad från de spanska och nederländska fallen anser Baigent att "the greatness of Sweden [...] does seem to be related to the character and ability of the rulers". Hon ser ett karteringsintresse hos Karl IX, Gustav II Adolf och Karl XI – hos den förste främst ekonomiskt och hos de senare militärt. Men hon lyfter också fram Axel Oxenstierna och familjen Bureus. Hon pekar på vissa strukturer som var unika för Sverige under 1600-talet. För det första ser hon ett inflytande även från romersk katolsk humanism genom Johannes och Olaus Magnus. Den senares *Carta Marina* kom till exempel att få en stor betydelse för karteringskunskanden i Sverige. För det andra understryker hon gruvnäringens betydelse – redan 1625 karterades Sala silvergruva av Olof Hansson Svart. Och i instruktionerna till Lantmäteriet 1628 gjordes klart att gruvfyndigheter skulle medtas i den nationella karteringen. För det tredje ser Baigent inrättandet av Lantmäteriet som en del i militärstatens framväxt; dess två grundläggande uppgifter var att genom karteringarna underlätta rikets försvar och att få ett samlat grepp över de samlade resurserna i riket.

Unikt för Sverige är också den tämligen fria ställning som Lantmäteriet kom att få – att det inte var knutet till ett särskilt projekt bidrog till skapandet av en beständig organisation. Slutligen kom även 1600-talets götiscistiska strömningar att bidra till karteringarna. Lantmäteriets karteringar passade väl in i det självförtroende och den energi som skapades i den svenska statsapparaten genom götiscismen, hävdar Baigent.

Tollins och särskilt Baigents artiklar sätter in 1600-talets svenska karteringar i ett internationellt och nationellt perspektiv, vilket gör att de blir en del av en allmän europeisk trend under 1600-talet, men i sin omfattning och utformning också något unikt för Sverige. Kulturgeograf Staffan Helmfrids spörsmål, som citeras av Tollin, om att "det allra märkligaste med våra geometriska jordeböcker är [...] varför de överhuvudtaget kommit till" kommer delvis närmare sitt svar.

Christopher Pihl

Mats Olsson, *Skatta dig lycklig: jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900*, Hedemora: Gidlunds förlag, 2005. 219 s.

"Det är bara fursten och jordens proprietärer, som lever i oberoende", skrev ekonomen Richard Cantillon i sitt arbete *Essai sur la nature du commerce en général* på 1730-talet. Med detta åsyftade han att det styrande skicket uppbar skatter och räntor från böndernas produktion. Men hur stora var skatterna som belastade den jordbrukande befolkningen?

I *Skatta dig lycklig* undersöker Mats Olsson skatte- och räntetryckets utveckling för skånska bondehemman under perioden 1660–1900. Studien ingår i forskningsprojektet "Early-life conditions: social mobility and health in later life: social differences and trends in adult mortality and fecundity in Sweden, 1650–1900" vid ekonomisk-historiska institutionen i Lund.

I bokens första del kartlägger Olsson de olika skatter och räntor som var pålagda tre typer av skånska bondehemman: krono- och skattebönder som var rusthållare, krono- och skattebönder som inte var rusthållare och inte heller var arbetsbönder till någon kungsgård, samt frälsebönder som var helt befriade från grundskatter. Därmed har Olsson täckt in nästan 75 procent av de skånska bondehemmanen. I den andra delen av boken kartläggs jordbrukets ekonomiska utveckling under perioden. För att beräkna skattetrycket relaterar Olsson skatteutvecklingen till bondehemmanens produktionsutveckling och därigenom kan det totala skattetryckets förändring över tid beräknas.

Olsson kan genom denna metod visa på att skattetrycket sjönk fram till skatteomläggningen år 1900, för att därefter stiga i och med kommunalskattehöjningarna. Precis som i tidigare forskning kring jordräntor och skatter relateras skat-

tesystemet till den agrara omvandlingen och övergången från ett feodalt till ett kapitalistiskt samhälle. Eftersom det feodala produktionssättet byggde på att en icke arbetande jordägarklass tillskansade sig böndernas produktionsöverskott resulterade det fastlåsta skattetrycket och den ökade produktiviteten i att böndernas överskott frilades och kunde användas till nyinvesteringar. Studien visar dock på att skattetrycket var olika för olika typer av bondehemman.

Undersökningen av skattetrycket för kronobönder och självägande bönder visar på en dramatisk ändring under 1700- och 1800-talet, vilket ledde till att denna grupp så småningom kom att kontrollera hela sitt produktionsöverskott. För rusthållshemman visar sig emellertid inte skattesänkningarna vara lika tydliga, men efter 1770-talet skedde även för dessa en kontinuerlig minskning. För den sista undersökningsgruppen, Skånes frälsebönder, gick dock utvecklingen i motsatt riktning. Olsson menar att orsaken till att ingen räntereduktion skedde för denna grupp var att arbetsröntans reella värde var kopplat till arbetskraftens värde. Dessutom var hoveriet, dagsverkesskyldigheterna, i Skåne oreglerade. När spannmålspriserna steg under 1700-talet medförde det att godsägarna ökade produktionen och att arbetsröntan stegrades.

Studien visar att den skilda skatteutvecklingen hos bondegrupperna resulterade i en social differentiering och utvecklingen av en inre markand. Bland Skånes självägande bönder växte en klass av agrara entreprenörer fram som investerade i skiften, jordköp och ny jordbruksteknik. För frälsebönderna ökade arbetsröntan och godsens avhysningar fram till dess att de ersatts av det nya jordbruksproletariatet, statarna.

Skatta dig lycklig är den första undersökning som kvantitativt beräknat skattesystemets alla delar och dessas förändring över en större tidsperiod. Detta gör studien till en välbehövlig pusselbit i kartläggningen av relationen mellan skattesystemet och den agrara omvälvningen. Dispositionen av materialet i två delar, skatter respektive jordbruket, gör boken lättöverskådlig samt tydliggör Olssons tankegångar. Boken är mycket läsvänlig och tabellerna är många och klargörande. Denna studie tar vid där Lars Herlitz' avhandling från 1974 slutade. Genom den stora kvantitativa undersökningen av skattesystemets alla delar är boken ett viktigt bidrag till förståelsen av jordbrukets omvandling under 1700- och 1800-talet.

Anders Nyström

Ole Justesen (red.), *Danish sources for the history of Ghana 1657–1754*, 1–2, Viborg: Det Kongelige Videnskabernes selskab, 2005. 1 058 s.

Kolonialismens första våg kom att få betydelse för den afrikanska kontinenten. Även om den mer omfattande koloniseringen av Afrika skulle dröja till slutet av 1800-talet, så kom europeiska handelsstationer – och den slavhandel som bedrevs därifrån – att spela en stor roll för den fortsatta utvecklingen.

Genom arkiv hos de forna kolonialmakterna har vi i dag också möjlighet att få en del kunskaper om de koloniserade länderna, vilket är vad det här verket under redaktion av Ole Justesen vill förmedla. Perioden för verkets två volymer begränsas av den tid då Danmarks afrikanska koloni Guinea (i nuvarande Ghana) styrdes av det Västindisk-guinesiska kompaniet, och handlingarna publiceras i kronologisk ordning. Det handlar i huvudsak om två sorters källor – dels korrespondens från den danska kolonins guvernör till det Västindisk-guinesiska kompaniets ledning i Köpenhamn, dels journaler och protokoll som har förts på plats i kolonin.

Det är ett stort material som redaktören har gått igenom för att sälla ut något av det som han, i dialog med andra forskare, har bedömt som mest intressant. Ambitionen har varit att välja ut sådana källmaterial som berättar om Ghanas historia. Därmed utelämnas material som främst fokuserar på den danska kolonins relation med moderlandet Danmark eller med andra europeiska nationer. Ej heller har de källor som behandlar kompaniets ekonomi inkluderats. Texterna har redigerats före publicering. I många av fallen där så skett framgår det att delar av originaltexten har uteslutits i den publicerade versionen, men inte alltid vad det är som har uteslutits eller varför.

Ett stort värde med en publikation av det här slaget vore om den kunde fungera som en ingång och nyckel till originalhandlingarna. Genom att den här publikationens redigeringsprocess inte är fullständigt redovisad förlorar den tyvärr delar av sitt värde för det syftet. Redaktörens målsättning har i stället varit att göra delar av ett omfattande danskt arkivmaterial om Afrika tillgängligt för en internationell publik. Materialet är därför redigerat, noggrant kommenterat och översatt till engelska för att läsare som inte förstår danska också skall kunna dra någon nytta av den danska arkivens handlingar.

I fokus för många av källorna hamnar det som var avgörande för kompaniets kolonisering: handel. Korrespondensen med kompaniledningen i moderlandet Danmark handlade i mycket hög grad om hur handeln utvecklade sig, vilka varor som efterfrågades och vilka varor man kunde köpa av afrikanska handelspartner. Den centrala handeln med slavar förekommer självklart särskilt ofta i källorna. Handeln med guld och elfenben uppmärksammas även den återkommande, liksom marknaden för europeiska produkter. Ur källorna verkar det som att den

sistnämnda handeln många gånger inte var så lysande, åtminstone inte under flera av de tidiga decennierna. Guvernörerna klagade återkommande till kompaniets ledning på att de produkter som skickats för att säljas i Guinea var för dyra och av för dålig kvalitet; alternativt räckte de inte till i de fall produkterna faktiskt gick att sälja till lokalbefolkningen.

Andra frågor som avhandlas i källorna är relationerna till afrikanska folkgrupper. På grund av den danska kolonins ringa storlek och militära svaghet blev kolonistatorerna till en början beroende av de afrikanska härskarnas välvilja. Krig mellan olika afrikanska riken, tributer till lokala härskare och förhandlingar om olika avtal (fredsavtal, handelsavtal med mera) återkommer gång på gång som avgörande villkor för handeln. Relationerna till andra europeiska kolonialmakter framkommer också i många fall, liksom hur de danska kompaniföreträdarna försökt hantera uppkomna konflikter.

Den bild av Afrika som går att utläsa ur de danska källorna är utan tvekan färgad av kolonialherrarnas föreställningsvärld. I den bilden ingår bland annat att slavhandeln förefaller ha varit någonting självklart – den behöver i de här källorna aldrig försvaras eller rättfärdigas gentemot några kritiker. Handeln med människor avhandlas i stället krasst som vilken annan affär som helst. Faktorer som antal köpta och sålda slavar, priser, sjukdomar (d.v.s. svinn) och lagringskostnader är vad som upptar korrespondensen mellan den lokala guvernören och kompaniledningen.

Klas Rönnbäck

Bertil Andersson, Martin Fritz, Jan Ling & Berit Ozolins, *Ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg: en tidsspegel utifrån en samtida dagbok*, Göteborg: Göteborgs Stadsmuseum, 2005. 216 s. + CD-rom.

1700-talet var en vattendelare i den europeiska utvecklingen på många sätt. Seklet kom att bli inledningen till det moderna samhället med ekonomisk tillväxt och demokratisk utveckling. Vetenskapernas betydelse ökade också, och perioden kom att på ett tydligt sätt genomsyras av tankemönster och idéer vi i dag normalt sammanför under beteckningen Upplysningen. Även inom kulturens sfär kom förändringens vindar att blåsa med ett konst- och musikliv som gradvis frigjordes från kyrkan och den världsliga makten. Förutsättningar för konstnärlig verksamhet expanderade samtidigt som medelklassen i allt högre grad kom att konsumera kultur. Naturligtvis kom denna utveckling att nå längst i länder som Frankrike och Storbritannien, men även i Sverige gjordes stora ansträngningar för att följa utvecklingen. Ekonomisk återhämtning och expansion blev den verkliga grundbulten för den svenska utvecklingen, med utilistiska ambitioner inom snart sagt varje sektor. Dock kom detta aldrig att ske på bekostnad av mer kulturella värden

och sällan har väl i Sverige estetiken stått närmare ekonomi och utilism än under 1700-talet.

Begreppen utilism och estetik kan mycket väl användas som karakteristik av boken *Ekonomi och musik i 1700-talets Göteborg*, med bidrag av ekonom-historikerna Bertil Andersson och Martin Fritz samt musikvetarna Jan Ling och Berit Ozolin. Tillsammans har kvartetten producerat en mycket vacker bok. Illustrationerna, i form av både äldre reproduktioner och nytagna fotografier, är utsökta såväl i ett tekniskt perspektiv som från en estetisk synvinkel. De fyller även rollen av att lyfta den redan mycket läsvärda texten. Kort sagt är detta en bok man gärna läser, håller i handen eller har i sin hylla. Mer än så dock: till boken hör en CD-skiva med nyinspelningar av musik man kunde höra i Göteborg under 1700-talet. Skivan innehåller även textfiler som kan utgöra grunden till fortsatt forskning.

Emellertid är det också en mycket nyttig bok. Naturligtvis fyller den väl sin plats genom att lyfta fram olika aspekter av Göteborgs ekonomiska och kulturella klimat under 1700-talet, men den bör framför allt rekommenderas för att den pekar ut nya forskningsinriktningar för såväl ekonom-historiker som kulturhistoriker. Boken är ett av de första försöken att för ett svenskt 1700-tal relatera kultur till ekonomi, ett forskningsfält som inom anglosaxisk och fransk forskning redan gjort betydande framsteg. Ekonomi och musik hörde under 1700-talet ihop, men frågan är på vilket sätt.

I boken sammanförs dessa bägge sfärer till en dagboksskrivande man, Patrick Alströmer, som i en kortfattad och koncis prosa nedtecknade sina dagliga göromål under åren 1774 till 1792. Dagboken i sig ägnas ett eget kapitel, skrivet av Berit Ozolin. I bokens inledande kapitel presenterar Fritz och Andersson dramats huvudperson – ty ett drama är det – samt scenen i form av ett snabbt växande Göteborg i centrum av ett västsvenskt omland. Man kan knappast tänka sig en bättre centralgestalt än Patrick Alströmer. Inom ramen för sin ekonomiska verksamhet sammanförde han flera för 1700-talet mycket viktiga företeelser. Som son till Jonas Alströmer kom han att ta över manufakturverket i Alingsås och genom andra, mer komplicerade släktrelationer blev han den ledande mannen inom det Sahlgrenska handelshuset. Från den sistnämnda positionen kom Alströmer att ansvara för exporten av stora mängder stångjärn från Göteborg, men rollen kom kanske främst att leda vidare in i det Ostindiska Kompaniet och dess omfattande handel med Kina och tillhörande vidareexport av framför allt te. Under några år på 1770-talet var Alströmer därtill vice landshövding och till hans ekonomiska projekt hörde sillfiske med tillhörande trunkokeri, samt diverse investeringar i jordegendomar. Naturligtvis tillhörde han Vetenskapsakademien! Alströmer kan kort och gott sägas personifiera den vidlyftiga och svåröverskådliga svenska 1700-talsekonomin, som ett slags allomfattande entreprenör med intressen i många olika näringar. Emellertid är det klart, och detta är själva dramat, att Alströmer

inte var speciellt lyckosam i sina värv, utan i stället bör ses som en stor förlorare på den ekonomiska scenen. År 1776 inträdde han i ledning av det Sahlgrenska handelshuset, ett av tidens mest betydande. Vid sin död 1804 var han en man utan större ekonomiska tillgångar.

Även på musikens område kan Alströmer sägas vara en mycket lämplig representant för 1700-talet, och även där är hans roll vidlyftig och föränderlig. I bokens femte kapitel beskriver Jan Ling hur Alströmer redan i tidiga år började intressera sig för musiken. Som en del i sin uppfostran lärde han sig att spela violon men även basfiol och klaver. Det egna musicerandet kom sedan att följa med honom resten av livet. Under åren i Stockholm tycks musiken näst intill ha varit en huvudaktivitet för den unga auskultanten i Kommerskollegium. Han spelade första fiol vid Fredrik I:s begravning 1751, och han tycks regelbundet ha spelat tillsammans med medlemmar av Stockholms grosshandlarelit. Detta musicerande i offentliga och privata sammanhang följde honom sedan till Göteborg. Emellertid är det inte endast som aktiv musikanter som Alströmer skall ihågkommas. Han skall även noteras i samband med grundandet av Operan, och i Göteborg tycks han ha varit en synnerligen viktig gestalt i det offentliga musiklivet. Han var med om att ordna konserter, såg till att internationella musiker kom till staden och sörjde för deras uppehälle. Han investerade också i dyrbara instrument. Dessutom samlade han på noter som sedan kunde lånas ut till andra musikanter. I den senare rollen bör man således kunna hävda att han medverkade till att ny musik kunde spridas i Göteborg med omnejd.

Att detta är en bok att rekommendera för andra har redan framkommit. Den är nyttig och vacker. Att man sedan kan lyssna på den musik som diskuteras gör knappast saken sämre. Boken förmedlar verkligen 1700-talet, där nytta kan förenas med nöje och skönhet. Vill man leta efter brister i framställningen förefaller det också som att 1700-talet kan utgöra en lämplig utgångspunkt. Sverige var det land där Linné utvecklade sina vetenskapliga utgångspunkter, och för honom innebar vetenskap främst beskrivningar som fogades till andra beskrivningar efter på förhand uppgjorda scheman. Framsteg, förkovran och utveckling fanns det ännu ingen plats för. Vad som saknas i den anmälda boken är en diskussion om förändring som även sammansmälter de olika sidorna i Patrick Alströmers liv. Som det nu är framstår han som en ekonomisk aktör som älskade musik – nästan som arbete och fritid. Internationella studier visar att detta inte alltid är en lyckosam uppdelning, och frågan är vilken person som hade framträtt om framställningen varit mer integrerad. Här hade en diskussion om socialt och kulturellt kapital samt om sociala nätverk kunnat fylla en viktig roll. Då hade författarna kanske kunnat komma närmare problemet med den inte helt framstående företagaren, eller åtminstone kunnat ge en fylligare bild av den ekonomiska, sociala och kulturella utvecklingen i Göteborg under 1700-talets sista decennier. Denna invändning skall dock inte förta det positiva med boken som främst utgörs av en

ambition att sammanföra två forskningstraditioner inom ramen för en undersökning, något som internationellt redan är gjort. Äntligen finns ett verk om det svenska 1700-talet som rymmer såväl ekonomi som musik i titeln! Vad mer kan man önska?

Göran Rydén

Tommy Jansson, *Flykten från Ryssland: karolinen Rolands flykt 1709–1716* (Carl von Rolands memoarer i bearbetning), Stockholm: Bäckströms förlag, 2004. 350 s.

Utgivningen av populärhistoriska böcker är stadigt tilltagande. Ledande i denna verksamhet är bokklubben Svenskt militärhistoriskt bibliotek (SMB), som med en växande medlemsskara bidrar till och stimulerar det ökade intresset för den militärhistoriska genren. Ambitionen är enligt föreningen att tillhandahålla facklitteratur av högsta kvalitet till medlemmarna, en målsättning som definitivt inte infrias med *Flykten från Ryssland*, felaktigt lanserad som en ny bearbetning av den karolinske officeren Carl von Rolands självbiografi.

von Rolands berättelse är en av de mer berömda karolinska källpublikationerna, utgiven av Samuel E. Bring 1914 och genom bokförlaget Redivivas försorg nytryckt i faksimil 1986. Berättelsen tar sin början under de ödesdigra dagarna i månadsskiftet juni–juli 1709 då den svenska huvudarmén gick under i Ukraina. von Roland var med vid kapitulationen vid Perevolotjna och tvingades tillsammans med tiotusentals andra svenska undersåtar i krigsfångenskap. Efter fem år i ryskt förvar lyckades han fly över Archangelsk och efter diverse äventyr i Europa nå det svenska Stralsund 1715. von Roland hamnade senare i dansk fångenskap men lyckades 1716 fly även ur denna och återkom sedan till Sverige.

I bokens förord skriver Tommy Jansson att han länge umgåtts med von Rolands text men "tyckte det var synd att en så spännande läsning genom den gamla 1700-talssvenskan var så svåråtkomlig" (s. 6). Texten är emellertid en av de mest prydliga och lättillgängliga av de många karolinska berättelser som finns i tryck. Jansson har enligt egen utsago lagt ned mycket tid på att modernisera texten. Dessvärre har han inte nöjt sig med en språklig bearbetning utan även utarbetat en fiktiv berättelse som endast på vissa ställen följer originalmanuskriptet. SMB lanserade *Flykten från Ryssland* som förmånsbok i sin medlemstidning *Pennan & Svärdet*, där Alex Svensson lovordade Jansson för att ha "lagt ned ett berömvärt arbete med att förvandla manuskriptets invecklade formuleringar till klar och redig modern svenska".¹ Vad som inte nämns är att Janssons så kallade bearbetning inte alls är någon nyredigering av von Rolands memoarer, utan ett märkligt

1. Alex Svensson, "En karolinsk äventyrare", *Pennan & Svärdet* 2004:7b, s. 7.

hopkok av originalskriften, Brings kommentarer och Janssons rika fantasi. Vad SMB uppenbarligen helt bortsett ifrån – man frågar sig om Svensson verkligen har läst igenom boken – är vad Jansson själv i sitt förord påpekar, nämligen att von Rolands självbiografi endast *delvis* utgjort grund för boken och att den ursprungliga texten kompletterats med andra karolinska memoarer. Jansson medger också att han "fyllt ut historien" (s. 6). Vad detta närmare innebär verkar ingen ha ansett vara relevant att utveckla och SMB:s redaktion tycks inte heller ha tagit notis om denna ganska betydelsefulla upplysning.

En snabb jämförelse med Brings utgåva visar att Janssons text egentligen har mycket lite gemensamt med von Rolands manuskript. Texten har till stora delar deformerats och bitvis blivit obegriplig som följd av missvisande moderna formuleringar. Ständigt växlar Jansson mellan originaltext och egna avsnitt utan att på något sätt markera när texten övergår från von Rolands berättelse till bearbetarens egna partier. Redan efter bokens första 40 sidor har Jansson förgripit sig på texten med över 20 tillägg och påhitt som helt saknar motsvarighet i Brings utgåva. I längre avsnitt har Jansson hemfallit helt åt fria fantasier, bland annat i ett patetiskt stycke där ett uppfunnet von Roland-jag finner sig invecklad i en detaljerad kärleksaffär med "den passionerade kärleksnymfen" Olga Popovitz (s. 59–71).

SMB har med andra ord sålt *Flykten till Ryssland* under falsk varudeklaration, eftersom boken getts ut i von Rolands namn och inte i Janssons. På grund av detta är det lätt att tro att boken verkligen är en bearbetning av den förres berättelse och att det är dennes och inte Janssons äventyr som vi får ta del av.

Att *Flykten från Ryssland* över huvud taget utkommit i den form som den har är beklagligt. SMB gagnar härigenom knappast sin trovärdighet som distributör och utgivare av populärvetenskaplig litteratur. Det är föregligt att denna fadäs drabbat en annars fullt läsbar karolinsk berättelse och de bibliotekarier runt om i landet som tvingas försöka kategorisera denna kalkon är att beklaga.

Oskar Sjöström

Charlotta Wolff, *Vänskap och makt: den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 676, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2005. 450 s.

Denna välskrivna och vackert illustrerade bok, som är baserad på Charlotta Wolffs doktorsavhandling från Helsingfors universitet år 2004, handlar om den svenska adliga politiska eliten och dess kontakter med Frankrike under perioden 1740–1780. Huvudsyftet med studien är att undersöka de politiska, militära och kulturella förbindelser som eliten i Sverige hade med Frankrike samt vad Frankrike och den franska kulturen representerade för den svenska eliten. Valet att

studera relationerna till Frankrike görs med hänvisning till att landet intog en viktig roll i den svenska utrikespolitiken under frihetstiden och gustaviansk tid. Därutöver var mitten av 1700-talet den mest intensiva fasen i den franska upplysningen, vilket gör det intressant att analysera hur den svenska aristokratin förhöll sig till denna intellektuella rörelse.

Analytiskt är det två begrepp som genomsyrar boken, nämligen *kosmopolitism* och *sociabilitet*. Med kosmopolitism avser Wolff en gränsöverskridande praktik där personer med olika nationell och social bakgrund kunde mötas. Med sociabilitet åsyftar Wolff de ömsesidiga utbyten och sociala förbindelser som skedde inom eliten. Begreppen är fruktbara även om det saknas en diskussion om den roll som sociala gränser spelade för aktörerna. Som flera forskare har visat var det viktigt för en aristokrat att manifesteras och bevaka sin position gentemot konkurrerande aristokrater och andra grupper i samhället. Att utesluta olika människor var således minst lika viktigt som att delta i ett gränsöverskridande umgänge.

Bokens empiriska kapitel är indelade i fyra delar där de två första handlar om syftena med vistelserna i Frankrike och hur resorna och uppehållet organiserades. Wolff visar att sejouren i Frankrike krävde en aktivering av sociala relationer och en mobilisering av ekonomiska medel. Flertalet utlandsresor var kopplade till utbildning och studier, även om det inte primärt handlade om akademisk lärdom. Snarare rörde det sig om att adliga ynglingar skulle lära sig en specifik livsstil. Därtill var det vanligt att adliga officerare tjänstgjorde i den franska krigsmakten under några år för att få praktisk erfarenhet.

Andra skäl att resa hade de diplomater som skulle representera Sverige. Wolff framhåller den betydelse de sociala relationerna hade för att sändebudet skulle lyckas med sitt uppdrag. Det var även viktigt att diplomaten manifesterade sin egen och sin stats position. Här anknyter Wolff på ett förtjänstfullt sätt till nyare forskning som analyserar de kulturella och sociala sammanhang som präglade diplomatin under 1700-talet. Slutsatserna är intressanta även om man önskar att fler explicita kopplingar hade gjorts mellan de sociala praktikerna och de politiska beslut som fattades. Till exempel hade ett sådant perspektiv kunnat ge nya inblickar i Sveriges beslut att gå med i kriget mot Preussen 1757.

Bokens tredje del, som är framställningens mest intressanta, fokuserar på de umgängeskretsar och idéer som de svenska adelsmännen kom i kontakt med i Frankrike. När det gäller diplomaterna interagerade de med den officiella makten, med oppositionskretsar kring Parisparlamentet och med individer i filosofiska och litterära kretsar. Wolff framhåller att sändebuden umgicks både med radikala personer som ville förändra ordningen och med individer som ville bevara det rådande politiska systemet. Den idémässiga heterogeniteten kan även ses i de böcker som diplomaterna ägde. Upplysningsidéerna uppfattades således inte enbart som ett hot mot den adliga samhällsställningen utan kunde även användas för att manifesteras adelsmannens modernitet och kulturella kapital.

Den avslutande delen handlar om hur kosmopolitiska adelsmän förhöll sig till sitt fädernesland under 1700-talet. Wolff menar att fäderneslandet definierades utifrån familjeband, seder, religionstillhörighet samt det politiska värdesystem där framför allt den lagbundna friheten betonades. Som en god patriot förväntades man försvara denna ordning samt värna om det politiska samfundet och dess medborgare. Enligt Wolff var denna patriotism republikanskt medborgerlig. Som läsare undrar man dock hur republikanismen förhöll sig till exempelvis naturrätten och dess kontraktsidéer, vilka var så dominerande under perioden. Det hade varit spännande om detta hade diskuterats mer.

Wolff visar att patriotismen under 1700-talet inte var exkluderande utan olika lojalitetsband kunde existera parallellt. Detta förändrades emellertid under den franska revolutionen då möjligheterna att ha skiljaktiga lojaliteter minskade. Förändringen påverkade de svenskar som tjänstgjorde i Frankrike på så sätt att ytterst få svor trohet till den nya regimen. Man kunde inte längre tjäna två stater samtidigt.

Sammanfattningsvis är Charlotta Wolffs arbete en mycket intressant undersökning av den svenska adelns förhållande till Frankrike och upplysningen under 1700-talet. Hon visar hur tätt sammankopplade olika personliga och allmänna intressen var och vilka konsekvenser detta fick för hur de mellanstatliga relationerna utvecklades. Dessutom problematiserar hon relationen mellan den gamla politiska ordningen och upplysningen. Wolff har därmed ökat vår förståelse för den politiska och idémässiga utvecklingen i Europa under ett av de mest kosmopolitiska och omvälvande seklen i världshistorien.

Patrik Winton

Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen & Lisbeth Skjernov (red.), *"af yderste Viktighet for det hele Borgersamfunds Tryghed": medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning*, Köpenhamn: Selbskapet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005. 491 s.

De senaste decennierna har sett ett ökande intresse bland historiker för vardagens kulturella praktiker. Inom det medicinhistoriska fältet har detta inte minst visat sig i att den ordinära läkarens arbete ägnats större uppmärksamhet, och som ett led i detta har nya former av källmaterial blivit intressanta. Detta är en trend man tar fasta på i en antologi redigerad av de danska historikerna Gerda Bonderup, Jørgen Mikkelsen och Lisbeth Skjernov. Det övergripande syftet är – som titeln antyder – att visa på medicinalberättelsers användbarhet som historiska källor, och författarna vänder sig till en publik av studenter och historieintresserade, snarare än forskare.

Antologins bidrag förenas av att de alla grundas i studier av medicinska rapporter, de flesta skrivna under perioden 1800–1870. (Övriga bidragsgivare är Grethe Bangaard, Stella Borne Mikkelsen, Nick Nyland, Jesper Ratjen och Gerret Liebing Schlaber.) Undersökningarnas tidsspän varierar, från ett år till nära ett sekel. Fyra av dem lägger fokus på fasta punkter i rapporterna, nämligen dem som berörde smittsamma sjukdomar och olyckliga händelser. De resterande studierna rekonstruerar olika aspekter av läkares verksamhet utifrån berättelserna i sin helhet. Artiklarna åtföljs av omfattande transkriptioner av de årsberättelser som använts, vilket ger den intresserade möjlighet att själv skapa sig en uppfattning om deras form och innehåll.

Medicinalberättelserna var rapporter som distriktsläkare runt om i Danmark sände in till de centrala sundhetsmyndigheterna. De förväntades innehålla upplysningar i en rad ämnen, exempelvis epidemier och sjukdomar som härjat i distriktet samt vilka åtgärder som vidtagits mot dem. Annat rörde ekonomiska och professionella frågor, såsom förekomsten av kvacksalvare på orten. Inrättandet av en avrapporteringsplikt för läkarna bör förstås mot bakgrund av de merkantilistiska strömningar som sedan 1600-talet präglat det politiska klimatet, och som lade stor vikt vid befolkningens storlek och hälsa. En sund och arbetsför befolkning var gynnsam för statsfinanserna, och ett sätt att verka för en sådan var genom en effektiv medicinsk polis, med vilket menades en statlig kontroll av medicinska och sanitära förhållanden. Att läkarna inför den politiska ledningen skulle sammanfatta året som gått var således en fråga av politisk vikt. I Sverige fanns en direkt motsvarighet i provinsialläkarnas årsberättelser.¹

Flera av artiklarna uppehåller sig vid medicinhistoriska ämnen. Hur gick 1800-talets läkare till väga för att bekämpa epidemier och veneriska sjukdomar? Hur fungerade smittkoppsvaccinationerna ute i provinsen? Bidragen kastar ljus över hur läkare resonerade och handlade i praktiken, bortom politiska principbeslut och medicinsk litteratur. Jørgen Mikkelsen visar exempelvis i sin närmast biografiska artikel om en stiftsläkare hur denne kunde omfamna och handla utefter två i teorin motsatta ståndpunkter angående smittspridningens natur, utan att själv uppleva det som paradoxalt.

De läsningar som görs av berättelserna är källnära. Upplägget leder oundvikligen till att en stor del av antologin kretsar kring tjänsteläkarnas vardag och plats i lokalsamhället, och det framgår med all tydlighet att betingelserna för läkarnas verksamhet inte alltid var de bästa. Arkivarien Stella Borne Mikkelsen ger i sitt bidrag om det färöiska läkarväsendet kring 1800-talets mitt en mörk bild av läkarnas arbetsvillkor. Svåra klimatförhållanden och logistiska problem som bristfällig handräddning var förhållanden som så starkt påverkade möjligheterna att

1. Sådana provinsialläkarberättelser har använts som källmaterial av bland andra Uppsalahistorikern Sofia Ling i avhandlingen *Kärringmedicin och vetenskap: läkare och kvacksalverianlagade i Sverige omkring 1770–1870*, Uppsala 2004.

erbjuda en adekvat läkarvård, att myndigheterna tvingades se mellan fingrarna med obehöriga kvacksalvares verksamhet. Samtidigt som det är lätt att tolka den illa fungerande verksamheten som en följd av Färöarnas på många sätt perifer position i det danska riket, menar Mikkelsen att situationen inte skilde sig mycket från den i själva Danmark. Samma sak framgår i de andra bidragen. Många av de offentligt anställda läkarna ställdes inför problem som i praktiken begränsade deras möjligheter att utöva sitt ämbete, till exempel misstro från lokalbefolkningen, dålig ekonomi och hård konkurrens från privata praktiker.

Det görs mycket tydligt i flera av bidragen att berättelserna inte bör ses som endast medicinhistoriska källor, utan i själva verket kan vara intressanta också för historiker som studerar andra delar av samhället. I en studie kring fattigläkarens verksamhet i hertigdömet Slesvig argumenterar historikern Gerret Liebing Schlaaber övertygande för det fruktbara i att använda sig av berättelserna för att besvara socialhistoriska frågeställningar. Han pekar framför allt på hur läkarnas rapporter, på grund av deras annorlunda infallsvinklar, kan synliggöra missförhållanden i fattigvården som inte alltid uppmärksammades av präster och andra sociala myndighetsfunktionärer. I andra artiklar pläderas för berättelsernas källvärde när det gäller studier av den politiska praktiken. Exempelvis menar Gerda Bonderup att statens förhållande till sundhetspolitiska tvångsåtgärder säger mycket om dess förhållande till tvång och kontroll även i andra sammanhang.

Som konstaterats är bidragen tämligen konkret empiriska till sin karaktär. Detta ter sig inte anmärkningsvärt med tanke på antologins uttalade syfte och målgrupp. Avsaknaden av teoretisk diskussion lämnar med detta sagt ändå ett kännbart tomrum. Mer teoretiska ansatser finns måhända implicit i vissa av artiklarna, men de diskuteras aldrig öppet. Hur kan läkarnas klagomål över usla arbetsvillkor, eller deras kamp mot lokala kvacksalvare, passas in i en större bild av deras professionaliseringssträvanden under seklet? Skulle de centrala myndigheternas strävan efter kunskap kunna förstås i termer av social kontroll, eller utifrån ett analytiskt begrepp som biomakt?

"af yderste Viktighed for det hele Borgersamfunds Tryghed" är trots denna brist en kvalitetsmässigt jämn och innehållsligt väl sammanhållen antologi som lever upp till vad den lovar. Tillsammans visar bidragen att medicinalberättelserna har en stor och bred potential som historiska källor, även bortom de rent medicinhistoriska frågekomplexen, och de inspirerar på så sätt till ökad användning av sådant material.

Lars Garpenhag

Ulla Manns, *Upp systrar, väpnar er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*, Stockholm: Atlas akademi, 2005. 213 s.

Titeln på Ulla Manns' bok är hämtad ur Sophie Sagers svenska bearbetning av Marselejäsens från 1852. Omslaget befolkas av rosa män och röda kvinnor beväpnade med Venus tecken. Tillsammans kan de ses som en god sammanfattning av Ulla Manns' ambition att lyfta fram "kvinnosakens" debattörer, såväl män som kvinnor, före en formell organisering och oavsett om de har uppmärksammats i den efterföljande historieskrivningen eller inte. Ambitionen är lovvärd. Under de senaste decennierna har mycket skrivits om svenska borgerliga kvinnors organisering och kampen för kvinnors rätt att välja sina liv. I sin bok sammanför Ulla Manns dessa studier från olika discipliner med egen forskning för en samlad bild av en kvinnorörelse i vardande med fokus på perioden 1840–1880. Det är ingen ny historieskrivning som växer fram på de 200 sidorna, men väl en bekant bild där tidigare skissartade detaljer fyllts i och där nyanser förändrats. Resultatet är en syntes av svensk 1800-talsfeminism att använda i undervisning och för att sprida kunskap i vidare kretsar.

Boken är uppdelad i tre kapitel, där de första två faller ut som i princip självständiga delar och det tredje kapitlet är en avslutande diskussion om vad det blev av 1800-talets reformarbete. I den första delen, "Vår frihet fordrar det – 1800-talets kvinnosak", tecknar Ulla Manns en bild av den tidiga organiseringen för kvinnosaken före de första organisationernas tillkomst. Ur skrifter, tidnings- och riksdagsdebatter lyfter hon fram aktörer och deras argumentation. Bland de kvinnliga pionjärerna väljer Manns att studera Sophie Sager, som både via skrifter och egen handling i och med en anmälan av våldtäkt gjorde inlägg i "kvinnofrågan" och som inte uppmärksammats i kvinnorörelsens historieskrivning. Bland de manliga aktörerna lyfts mindre kända riksdagsmän och deras bidrag till debatten fram: Johan Gabriel Richtert, Carl Johan Svensén, Nils Rudolf Munck af Rosenschöld. Men även bidragen från betydligt mer namnkunniga män, som Lars Johan Hierta, Fredrik Borg och Oskar Stackelberg och Carl Adolph Agardh, diskuteras. Därefter behandlas de tidiga mötesplatserna för de kvinnor och män som kom att bilda de lösa nätverk ur vilka de första kvinnoorganisationerna bildades. Det är samma bild som tidigare, där kvinnor och män vävs ihop i lösare och fastare konstellationer genom medlemskap och deltagande i *Tidskrift för hemmet* och filantropiska projekt i Stockholm under 1800-talets andra hälft, men den ges här något större utrymme än tidigare. Därefter presenteras kort två av de första kvinnoorganisationerna – Föreningen för gift kvinnas äganderätt och Federationen. Kopplingen mellan riksdagsdebattörerna och de nya organisationerna diskuteras dock inte.

I den andra delen "Paragrafmoral eller själsmoral – vad går egentligen an?" försöker Manns lägga i dagen bakomliggande idéer om syften och mål i reformar-

betet för att åstadkomma förändringar i relationen mellan könen. Som en röd tråd genom kapitlet löper synen på sexualmoral och de kollisioner som uppstod då olika hållningar möttes i diskussioner om behov av förändring och könets natur. Manns' utgångspunkt är att det inledningsvis snabba reformarbetet avstannade då känsliga frågor kring kvinnans ställning i äktenskapet kom upp på agendan. Vi får följa "kvinnosaken" från Carl Jonas Love Almqvists självständiga och äktenskapskritiska Sara Videbeck, som gav upphov till en debatt där även kvinnor deltog, via Fredrika Bremers författarskap till 1880-talets kulmen på sexualmoraldebatten. Området är, som Manns själv skriver, tidigare väl studerat och bidraget inte något radikalt nytt (s. 158). Genomgående försöker dock Manns nyansera och bitvis omtolka framför allt Gunnar Qvists bild av debatten. Manns' framställning fokuserar på kvinnornas deltagande i diskussionen om kvinnors och mäns sexualitet. Därtill lyfter Manns tydligare fram betydelsen av den kristna personlighetstanken än vad hon gjort i tidigare studier.

Till bokens nackdelar hör att dispositionen bitvis är rörig i det inledande kapitlet och att teoretiska resonemang väcks under resans gång utan att följas upp. Men det överskuggar inte bokens förtjänster. Dess styrka ligger i den sammanhållna presentationen av utgångspunkterna i den tidiga "kvinnoaksfrågan". Därtill visar framställningen på hur kvinnoörelsens egen historieskrivning och hjältebeskrivningar har påverkat efterföljande studier. Ulla Manns' bok kan sällas till en rad studier i andra länder av organisering för kvinnors emancipation före bildandet av formella organisationer.¹ Runt om i Europa inleddes processen med enstaka manliga men även kvinnliga pionjärer som stimulerade debatten om kvinnans roll i samhället och könets relationer. Den tidiga europeiska organiseringen stod på fyra ben: upplysningen, nationalistiska rörelser och en allt mer könskodad nationalistisk retorik, litterär feminism samt de första associationerna med sociala, politiska, religiösa och moraliska förtecken. Utan att vidare diskutera hur den svenska utvecklingen följer eller avviker från utvecklingen i andra europeiska länder ger hennes bok en utgångspunkt för spännande framtida frågeställningar om hur internationella strömningar och nationell kontext påverkat framgångar och bakslag för kvinnoemancipatoriska reformer i olika länder.

Pernilla Jonsson

1. Exv. Karlyn Kohrs Campbell, *Man cannot speak for her*, New York 1989; Felicia Gordon & Måire Cross, *Early French feminisms, 1830–1940: a passion for liberty*, Cheltenham 1996; Sylvia Paletschek & Bianka Pietrow-Ennker (red.), *Women's emancipation movements in the nineteenth century: a European perspective*. Stanford 2004.

Gareth Austin, *Labour, land and capital in Ghana: from slavery to free labour in Asante, 1807–1956*, Woodbridge: University of Rochester Press, 2005. 589 s.

Äntligen! kunde vi som är intresserade av Afrikas ekonomiska historia utropa då Gareth Austins bok *Labour, land and capital in Ghana* kom ut i januari 2005. Boken bygger på författarens 25-åriga forskning i området och det bör göras klart att Gareth Austin har mycket stor empirisk kunskap om regionen. Han använder också denna kunskap ytterst konstruktivt för att fördjupa vår förståelse kring Afrikas ekonomiska historia. Syftet med boken är att beskriva och förklara den ekonomiska transformeringen av Ghanas ekonomi 1807–1956. Enligt författaren karakteriseras denna omvandling av en ökning av produktion för marknaden (kola, gummi och guld under 1800-talet) generellt och ökning i kakaoproduktionen (1896–1965) i synnerhet. För att förklara den ekonomiska expansionen tar Austin avstamp i den relativa tillgången på produktionsfaktorer och de institutionella ramverk som styr och/eller påverkar mobiliseringen av produktionsfaktorerna. Den direkta orsaken till expansionen finner Austin i förändringar i efterfrågan på världsmarknaden. Men frågan är hur samhället kunde svara på de exogent givna förändringarna och hur de påverkade existerande institutioner och organisering av produktionen.

Austin utgår från att bondehushållets produktionsfunktion under hela perioden kännetecknats av en relativt god tillgång på land och en allmän brist på arbetskraft. De institutionella arrangemang som möjliggjorde mobilisering av arbetskraft, men också av kapital, var således av fundamental betydelse för den allmänna expansionen av produktionen. Medan relationen mellan arbete och land var relativt stabil så var de politiska, sociala och övriga ekonomiska processerna föränderliga, vilket innebär att spelreglerna (institutionerna) för kontroll och mobilisering av arbetskraft, land och kapital förändrades över tid.

Störst kraft lägger Austin vid att försöka förklara och förstå strategierna kring hur man mobiliserat extra arbetskraft. Den drivande tesen är att bristen på arbetskraft i förhållande till land, i kombination med möjligheten för det stora flertalet att bruka jorden, innebar att det saknades ekonomiska förutsättningar för utvecklandet av en lönearbetsmarknad. Det innebar att det krävdes institutionella ramverk som möjliggjorde mobilisering av arbetskraft utan marknadens hjälp. Därvid användes allt från sociala skyldigheter till tvång.

Den främsta källan till arbetskraft var familjen och den viktigaste formen av arbetsdelning var den mellan könen. Männen, som hade större kontroll över de ekonomiska resurserna, inklusive sin egen arbetskraft, var också de som i störst utsträckning kunde utnyttja möjligheterna till produktion för marknaden. Austin behandlar återkommande genusarbetsdelningens betydelse för män och kvinnor som ekonomiska aktörer. Men förutom familjens arbetskraft använde man sig under 1800-talet i stor utsträckning av slavarbetskraft. Austin går igenom detta

i detalj och menar att användandet av slavarbetskraft var ekonomiskt rationellt. Han förklarar det med att lönerna drevs upp av det faktum att det rådde brist på arbetskraft samtidigt som de flesta hade möjlighet att odla sin egen jord (den så kallade Nieboer-hypotesen).

Under kolonialperioden (1896–1956) förbjöds dock slavhandeln och därmed försvann (om än gradvis) en av huvudkällorna till extra arbetskraft. Samtidigt växte kakaoproduktionen och denna expansion skapade i sig själv institutionella förändringar som möjliggjorde för de bättre ställda bönderna, att ersätta slavarbetet med lönearbetskraft. Kapitalbildningen för kakaoodling var så pass hög att bönder för första gången kunde rekrytera lönearbetskraft. Därutöver kunde de belåna kakaoträden vilket ökade kapitaltillförseln ytterligare och innebar att land fick ett indirekt marknadsvärde. Austin visar också, och i motsats till den allmänna bilden, att den koloniala administrationen (och under 1800-talet även den förkoloniala staten) på flera sätt försökte bistå den kakaoproducerande bonde-sektorn. De försökte bland annat förhindra lokala hövdingar att ta ut "kakaoränta" från dem som bodde i området och sätta ett tak på den ränta som de som flyttade in behövde betala.

En av bokens absolut största förtjänster är det grundliga användandet av empiriskt material. Austin visar att det inte går att slentrianmässigt hävda att material saknas. Vad som i stället ofta krävs är att man gräver lite djupare och att man får ägna tid åt att pussla ihop olika källor. Ett sådant exempel är när Austin, med hjälp av arkivmaterial såsom dagböcker, kontrakt och domstolsutlåtanden samt sekundärlitteratur försöker sig på att kvantifiera kostnaderna för lönearbetare och slavarbetskraft i Ghana under 1800-talet. Källorna ger inga exakta uppgifter men de tar honom en bra bit på vägen. Vidare är boken ett bra exempel på hur man historiskt och kontextuellt kan koppla specifika situationer till bredare teoretiska diskussioner utan att låsa fast sig vid de teoretiska ansatserna.

Samtidigt finns ett grundläggande problem med den teoretiska ansatsen. Austin är starkt influerad av nyinstitutionell teori även om han stundtals kritiserar skolan. Austin beskriver därför handel som den centrala faktor som initialt skapade förutsättningar för social och ekonomisk förändring. I det sammanhanget blir det märkligt att han inte tydligare lyfter fram den grundläggande analytiska och metodologiska striden i ekonomisk historia, nämligen om huruvida man skall ta sin utgångspunkt i handeln eller i produktionens organisering och tekniska nivå för att förstå socioekonomisk förändring. Det vore av extra stort intresse då en sådan debatt indirekt skulle knyta an till dagens diskussioner om globaliseringens möjligheter och/eller hot för de afrikanska ekonomierna. Austin berör inte heller den evigt existerande konflikten mellan funktionella och strukturella förklaringar. Genom att behandla alla större förändringar som exogena (förändringar i efterfrågan på den internationella markanden) undviker Austin i

stället konflikten och i hela boken finns en tendens att förklara en viss given institutionell struktur i alltför funktionalistiska termer.

Boken är stundtals svårläst om man inte är specialist på området. Ett problem är att Austin inte ger någon översikt förrän i det avslutande kapitlet och jag rekommenderar därför den hågade läsaren att börja i slutet. Trots detta är boken ett utmärkt bidrag för alla som är intresserade av, inte bara Ghanas, utan hela Afrikas ekonomiska och sociala historia. Utan tvivel leder den till en både fördjupad och breddad förståelse för ekonomiska och sociala processer.

Erik Green

Lars Magnusson, *Den synliga handen: nation stat och det industriella bygget*, Stockholm: SNS förlag, 2005. 209 s.

Från professor Lars Magnussons flitiga penna kommer ständigt nya och intresseväckande alster. I boken *Den synliga handen* sammanfogas flera av Magnussons forskningsintressen. Boken handlar om industrialiseringen och den moderna statens framväxt, som författaren väver in i ett institutionellt komplex. Idéhistoria blandas med empiriska iakttagelser och stoff från åtskilliga epoker och regioner på ett smakfullt sätt i sju välskrivna kapitel. Boken är på många sätt typisk för den nyorientering i synen på industrialiseringen som har tagit kommandot bland historiker och ekonomhistoriker. Betoningen ligger numera på mångfacetterade, heterogena processer där storheter som staten och politiken har fått en större betydelse.

Bokens ena syfte är att påvisa sambandet mellan staten som aktör och industrialiseringen i främst västvärlden under 1800-talet. Nära kopplad till detta syfte är ambitionen att förstå varför denna intima koppling förbisetts eller glömts bort av nutidens forskare, som i stället väljer att se marknaden och staten som ett motsatspar. Magnusson har i flera av sina tidigare verk påvisat att 1800-talets reformering av regelverk och förordningar snarare bör ses som en omreglering än som en avreglering. Marknaderna som öppnades för en friare handel och tillverkning blev i själva verket inte fria från regler och intervention, men det blev en annan typ av interventioner och ofta mer ekonomiskt gynnsamt utformade regelverk. Gamla ineffektiva regleringar ersattes av en mer offensiv statsmakt, som bland annat började bygga järnvägar och annan fysisk infrastruktur, som satsade på massutbildning via folkskolebyggande och som med ny lagstiftning främjade banksystemets framväxt.

Det nya är att denna svenska regleringsmodell, som Magnusson kallar det, sätts in i en europeisk och nordamerikansk kontext. Den omreglering som statsmakten genomförde i Sverige hade sin motsvarighet på andra håll. I USA intervernerade staten på federal och delstatlig nivå i frågor som rörde järnvägsutbyggnad,

antitrustlagstiftning och inte minst genom en kraftigt protektionistisk handelspolitik. Den industriella revolutionens hemland Storbritannien brukar enligt den gängse tolkningen vara ett exempel på en mer marknadsstyrd industrialiseringsprocess, men ny forskning tyder snarare på att både industriell revolution och marknadsstyrning kan sättas i fråga. Kolonialpolitiken och de många krigen vari staten spelade en helt central roll är faktorer som på ett mycket påtagligt sätt påverkade industrialiseringen. Summa summarum tycks den ”industriella revolutionen” ha varit en betydligt mindre strömlinjeformad process, kopplad till teknisk utveckling och marknader men också till politik och maktförhållanden på olika nivåer. Uppfattningen att mitten av 1800-talet var ett slags *laissez faire*-epok i många länder, omgärdad av regleringsvänlig merkantilism och en statsdirigerad organiserad kapitalism, stämmer alltså inte enligt Magnusson. Snarare är *laissez faire*-epoken en myt som underhålls inte minst av forskare från den marxistiska traditionen.

Det finns alltså goda skäl att rikta fokus mot statens roll i industrialiseringen och ofta återkommer påpekanden om och exempel på att industrialiseringen var ett sätt för nationerna att hävda sig på den internationella scenen. Konkurrensen mellan Europas länder under 1800-talet var en drivkraft för att staten skulle intervensera och därigenom skapa institutioner som förmodades främja handel och ekonomisk tillväxt. Politikernas göranden och låtanden tolkas generellt inte som influerade av internationella idéströmningar, och betydelsen av Adam Smiths idéer tonas ned i förhållande till den äldre forskningstraditionen. Nej, i stället var den förda politiken huvudsakligen pragmatisk till sin karaktär. Gamla ineffektiva regelverk avskaffades och fram växte i stället en makthungrig modern statsapparat som ville frigöra, men också tämja och utöva kontroll över marknadskrafterna. Den svenske finansministern Johan August Gripenstedt lyfts fram som en representant för denna duala och utvecklingsfrämjande hållning.

De empiriska exemplen och argumentationen kring statens betydelsefulla roll i industrialiseringen – inte minst när nya mer effektiva regelverk ersatte gamla och ineffektiva – är emellertid inte invändningsfria. Av någon anledning är den absoluta lejonparten av Magnussons exempel på statlig intervention prov på framgångsrik sådan inom de flesta områden. Någon teoretisk argumentation till varför vissa regleringar var gynnsamma och andra inte (världen är nämligen full av exempel också på misslyckad statlig interventionism) är svår att hitta. Ett problem med den institutionella ansatsen (eller är det en teori?) är att den genom sin komplexitet ofta inte kan testas. Den har därför en övertygande fasad men blir mer problematisk när man ska försöka bena ut korrekta orsakssamband. Risken finns att man hamnar i en historistisk ståndpunkt där alla händelseförlopp blir unika och inte kan förstås eller studeras utan sitt specifika rumsliga eller historiska sammanhang.

Henrik Lindberg

Yvonne Maria Werner, *Nordisk katolicism: katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*, Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet 6, Göteborg & Stockholm: Makadam förlag, 2005. 455 s.

Den i dagens samhälle pågående diskussionen om vad integration innebär har tillförts ett nytt bidrag. Yvonne Maria Werners omfattande och delvis mycket detaljerade bok om den katolska missionsverksamheten i Norden 1849–1932 ger ett historiskt exempel på hur religionen som företeelse, här i form av katolicismen, varit en väg till integration i de nordiska samhällena. I ett avslutande kapitel görs också jämförelser med nutida förhållanden i form av dagens katolicism och islam. Boken utgör ett viktigt bidrag till den aktuella diskussionen om integration från en synvinkel som inte tillräckligt har uppmärksammats inom den integrationspolitiska diskursen. Det handlar om religionens betydelse som en väg, eller åtminstone som hjälpmedel, till integration.

Undersökningen kretsar runt de två polerna mission och konversion för att studera kulturmöten och identitetsformering. Två hypoteser finns formulerade som utgångspunkt för undersökningen. Den första gäller religiösa minoriteters avgränsning och miljöbildning som en möjlig väg till integrering och acceptans. Den andra handlar om betydelsen av inhemska konvertiter för identitetsbildningen i religiösa minoritetssamfund och deras vidare integrering i samhället. Den katolska verksamheten som byggdes upp i Norden bestod främst av nordiska konvertiter. Antikatolicismen var under undersökningsperioden utbredd och ansågs som en etablerad del av den nordiska mentaliteten. De som konverterade sågs följaktligen av många som landsförrädare som svek sitt fosterland och sina traditioner. En intressant och viktig diskussion förs om hur det etablerade protestantiska samhället reagerade på konversionsrörelsen, och den roll som konvertiterna spelade i den stridslystna debatt om det katolska och det protestantiska som fördes vid denna tidpunkt. Den genomgripande sekulariseringsprocessen, som förekom under 1900-talet i form av att kyrkan förlorade inflytande i stat och samhälle, och liberaliseringen av tidigare strikta konfessionella lagar, möjliggjorde den katolska kyrkans återkomst i Norden. På samma gång blev religionen allt mer individualiserad. Werner hämtar teoretisk inspiration från den tyska historiskskrivningen och för fram diskussionen om hur avkonfessionaliseringen inom olika områden i samhället på samma gång innebar en period av rekonfessionalisering.

Bokens första kapitel handlar om den katolska missionsverksamheten i Norden 1849–1932 och om katolicismens möte med det nordiska samhället. De nordiska länderna betraktades som missionsområden där målet och syftet med den katolska verksamheten var att återupprätta den kristna enheten som funnits före reformationen. I det andra kapitlet står de katolska konvertiterna i fokus. Vilka personer konverterade och av vilken anledning? Vidare undersöks konvertiternas betydelse för den katolska kyrkans utveckling och integration i den nordiska

miljön. Danmark utgör det specifika undersökningsområdet varifrån vidare komparation görs med förhållandena i Sverige och Norge.

I det tredje och avslutande kapitlet förs en diskussion om hur den nordiska katolicismen förändrades efter andra vaticankonciliet (1962–1965), då en teologisk nyorientering vidtog som innebar att katolska kyrkans verksamhet genomgick en moderniseringsprocess och förändrades i grunden. I fallet Danmark innebar de efterkonciliära reformerna en svår kris. De inhemska danska konvertiterna minskade i antal och den danska katolska kyrkan, som tidigare haft en inhemska dansk prägel, fick allt mer karaktären av ett invandrarsamfund. Samma utveckling kom att äga rum i Sverige och Norge. I kapitlet förs också en diskussion angående hur islam övertagit den förkonciliära katolicismens roll som det främmande och avvikande, och Werner menar att retoriken mot islam idag är densamma som användes mot katolicismen en bit in på 1960-talet. Som religiös företeelse kan jag anta att jämförelsen mellan den förkonciliära katolicismen med dagens katolicism och islam är rimlig. När det gäller dessa religioners närvaro i de nordiska samhällena känns dock jämförelsen haltande. Det är svårt att se att det katolska som kulturell och religiös företeelse har haft samma konsekvenser i den nordiska kulturmiljön som det muslimska har i dag. Som läsare undrar man dessutom vilka likheter och skillnader som skulle kunna märkas mellan den katolska och andra kristnas traditioners, exempelvis de ortodoxas, etablering och integrering i det nordiska sammanhanget.

Werners studie visar att den katolska, i likhet med den muslimska, konversionen grundades på ett individuellt beslut och innebar ett avståndstagande från det omgivande samhällets normer och värderingar. Den medförde även att pluralismen i samhället bejakades. Konversionen uppvisade därför samma drag som utmärkte den kulturella moderniseringsprocessen, vilken på samma gång motarbetades av den förkonciliära katolicismen. Den teologiska nyorienteringen inom katolska kyrkan innebar dock att det moderna samhället erkändes och har därför bidragit till att katolicismen i dag har fått en plats i det nordiska samhället. Studien framhåller också konvertiternas avgörande betydelse för att den avvikande religionsformen kunde etableras inom den protestantiska kulturmiljön.

Boken är alltigenom lättillgänglig och lockar till vidare läsning. Det märks att författaren har gedigen kunskap om undersökningsområdet. Inte minst framkommer detta genom redovisningen av källmaterialet, vilket insamlats från flera europeiska arkiv som i olika avseenden hanterar material angående katolsk verksamhet. Werner är själv katolsk konvertit, vilket hon klargör i början av boken. Det får vissa om än inte avgörande konsekvenser för framställningen. Emellanåt tas exempelvis en del speciella begrepp för givna. Helhetsintrycket är emellertid att Werner i sitt mycket utförliga resonemang på ett pedagogiskt och strukturerat sätt bidragit med ett historiskt viktigt exempel. Med fördel kan det användas för att göra dagens aktuella diskussion om hur det främmande och avvikande skall

integreras i vår nutida kulturella miljö mer varierad, problematiserad och inte minst historiskt förankrad.

Ulrika Lagerlöf Nilsson

Oloph Bexell, *Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, Sveriges kyrkohistoria 7, Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, 2003. 399 s.

Ingmar Brohed, *Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Sveriges kyrkohistoria 8, Stockholm: Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, 2005. 447 s.

Med banden sju och åtta har det stora verket Sveriges kyrkohistoria, vars syfte är att ge en samlad överblick över den kyrkliga och religiösa utvecklingen i Sverige från kristnandet och fram till i dag, nått sin fullbordan. Huvudförfattare är kyrkohistorikerna Oloph Bexell respektive Ingmar Brohed. Liksom i de tidigare banden finns det vid sidan av huvudtexten en rad fördjupningsartiklar av olika författare som belyser viktiga aspekter i den kyrkohistoriska utvecklingen under perioden. De båda huvudförfattarna har bemödat sig om att sätta in den kyrkohistoriska utvecklingen i ett större samhällligt perspektiv, och samspelet mellan kyrkan och religionen, samhället och den allmänna kulturutvecklingen framträder tydligt. Upplägget är kronologiskt, vilket innebär att varje delavsnitt behandlar en separat tidsperiod. Detta gör att några teman återkommer och att det finns en viss överlappning mellan de båda banden. Vissa aspekter tas upp utförligt både i huvudtexten och i specialartiklarna, men belyses från olika infallsvinklar. Texten är rikt illustrerad med ett väl valt bildmaterial, och läsningen underlättas av textutor som ger information om personer, företeelser och teologiska begrepp. I slutet av banden finns forskningsöversikter till varje kapitel.

I *Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid* behandlar Bexell perioden 1860 till 1900-talets början. Han inleder med en överblick över de kyrkliga förhållandena vid 1800-talets mitt, då Sverige ännu var ett religiöst enhetssamhälle grundat på den evangelisk-lutherska bekännelsens fundament. Denna ordning ifrågasattes av den framväxande nyevangeliska väckelsen, vars anhängare uttryckte sin tro i former som stred mot samhällets lagar och som riktade skarp kritik mot den etablerade kyrkan. Kringvandrande kolportörer spred det nya budskapet och organiserade konventiklar, vilka successivt omvandlades till missionsföreningar med egna missionshus. Dissenterlagarna 1860 och 1873 gjorde det visserligen möjligt att lämna Svenska kyrkan och övergå till ett annat av statsmakten erkänt samfund. Men detta löste inte problemet, eftersom vissa väckelsegrupper, som exempelvis baptisterna, inte erkände statens rätt att lagstifta på detta område och därför vägrade begära utträde ur statskyrkan. Andra väckelsesamfund som den 1856 grundade Evangeliska Fosterlandsstiftelsen sökte i stället finna en plats inom

Svenska kyrkan men markerade samtidigt sin självständighet genom att bygga upp en egen riksorganisation. Mot slutet av seklet var de väckelsekristna rörelserna, som nu fått fast samfundsstruktur och var aktiva såväl inom diakonin som den yttre missionen, väletablerade aktörer i samhället och på de politiska arenorna.

Bexell ägnar de nyevangelikala väckelserna stor uppmärksamhet men han bemödar sig samtidigt om att förklara, för att inte säga försvara, de mot statskyrkosystemet lojala svenskkyrkliga prästernas hållning och repressiva agerande i förhållande till den religiösa separatismen. Han lyfter här särskilt fram prästeden, genom vilken Svenska kyrkans präster förbundit sig att hålla fast vid den i Uppsala möte 1593 fastslagna bekännelsen och den etablerade kyrkliga ordningen. Han understryker vidare att den av anglosachsisk kalvinism inspirerade nyevangelismen starkt avvek från den hävdvunna religiösa kulturen, vilket förstärkte hotbilden. Inom Svenska kyrkan fanns flera grupperingar, vilka grovt sett kan indelas i högkyrkliga, lågkyrkliga och gammalkyrkliga, och vars företrädare hade högst olikartade uppfattningar om bekännelse, pastoral praxis, gudstjänstlivet och lekfolkets roll i kyrka och samhälle. Mot slutet av 1800-talet tillkom liberalteologin, vars företrädare betonade kristendomens etiska aspekter och strävade efter att med statens hjälp värna teologernas lärofrihet. Det fanns också en allianskristen rörelse, även den importerad från den anglosachsiska världen, som strävade efter att tona ner de konfessionella skillnaderna. Även den katolska kyrkans etablering och mission i Sverige tas upp, liksom också den radikala religions- och kyrkokritiken från företrädare för nya livsåskådningar som socialism, utilitism etcetera.

I Bexells informativa och välkomponerade redogörelse speglas den lutherska konfessionalismens sammanbrott och den religiösa pluralismens genomslag i svenskt samhälls- och kyrkoliv. Texten är skriven med stor inlevelse och författaren tillåter sig ibland att med värdeomdömen markera sin egen kyrkliga ståndpunkt. Fördjupningsartiklarna handlar om kyrkobyggandet, den kyrkliga pressen, katekesutveckling, kristendomsundervisning, den kyrkliga sången, missionsverksamheten. Vidare presenteras två av förgrundsgestalter i svenskt kyrkoliv vid denna tid, nämligen ärkebiskopen Anton Niklas Sundberg och Svenska Missionsförbundets grundare Paul Petter Waldenström.

Ingmar Brohed behandlar i *Religionsfrihetens och ekumenikens tid* huvudlinjerna i den kyrkohistoriska utvecklingen från 1910 till 2000. I fokus står religionsfrihetsfrågan – vilken är intimt sammankopplad med frågan om relationen mellan kyrka och stat – och de ekumeniska relationerna. Brohed redogör ingående för förslag och åtgärder som vidtogs för att modernisera Svenska kyrkan och anpassa dess verksamhet till det nya samhälle som växte fram. Statsmakten var drivande i reformarbetet, vilket dels ledde till partipolitisering, demokratisering och avkle- rikalisering av den kyrkliga organisationsstrukturen, dels till att tidigare kyrkliga funktioner som skolväsende och sociala omsorgsuppgifter överfördes till det civila samhället. Skolans kristendomsundervisning gavs först en mer allmän inrik-

ning för att under 1960-talet omvandlas till religionskunskap. Därmed bröts den sista länken mellan kyrka och skola och trosundervisningen blev en intern kyrklig angelägenhet. Med religionsfrihetslagen 1951 togs ett viktigt steg i riktning mot statskyrkosystemets avskaffande, och efter en rad utredningar skildes Svenska kyrkan från staten år 2000.

Brohed belyser de många konflikter som beledsagade denna utveckling. Med den religiöst motiverade folkkyrkoteologin som bas försökte Svenska kyrkans företrädare värna kyrkans självständighet och religiösa egenart. Mot denna folkkyrkoteologi stod en mer sociologisk kyrkosyn, vilken bland annat tog fasta på att majoriteten av statskyrkans medlemmar inte var kyrkligt aktiva. Motsättningen kom klart till uttryck i konflikterna om kvinnors tillträde till prästämbetet. Den internationella ekumeniken, där Svenska kyrkan tog viktiga initiativ, blev ett redskap i strävan att markera den religiösa prägel. Från att ha varit en rörelse inom den protestantiska kristenheten utvecklades ekumeniken under 1900-talets andra hälft till en allmänkristen företeelse. På det nationella planet skapades ekumeniska samarbetsorgan, vilka även omfattade frikyrkorna och katolska kyrkan. Gudstjänstlivet förnyades, vilket manifesterades i nya kyrkliga böcker, ökad liturgisk mångfald och en allt starkare ekumenisk prägel. För att värna samhällets kristna värdegrund bildades på initiativ av Pingstkyrkan, som expanderade starkt under perioden, ett kristet politiskt parti: KDS.

Sammantaget ger Broheds sakligt hållna skildring en bild av hur i hög grad kyrka och kristendom präglade det svenska samhället även under 1900-talet. Detta illustreras också av fördjupningsartiklarna, som belyser kyrkorna i media, frikyrkligt gudstjänstliv, församlingssången, den kyrkliga textilkonsten, kristendomsundervisningen, den yttre missionen, teologin och bibelvetenskapen samt presenterar framträdande kristna personligheter som Lydia Wahlström och Emilia Fogelklou, Nathan Söderblom, Lewi Pethrus och Bo Giertz.

Yvonne Maria Werner

Annie Constance Christensen (red.), *Letters from the governor's wife: a view of Russian Alaska 1859–1862*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2005. 272 s.

Detta är både en berättelse om en fantastisk resa från Helsingfors till Sitka i ryska Alaska och en skildring av en ung adelskvinnas liv som nygift guvernörsfru i främmande land. Boken är på så vis en god källa till kunskap om en mängd skilda områden såsom rysk, finsk och amerikansk historia, kulturhistoria och kvinnohistoria. Anna Furuhjelm's brev är fyllda med information om de ryska kolonierna, om deras ekonomiska, sociala och politiska förhållanden, deras administration samt deras natur och klimat. För de mer kulturhistoriskt intresserade finns en

mängd fakta om den europeiska adelns kulturliv vid mitten av 1800-talet. Här finns intressanta upplysningar om vilka böcker, musikstycken och teaterpjäser som var på modet, vad man åt och drack och under vilka former man umgicks. Det sociala livet i Sitka med baler, teaterföreställningar, soaréer och supéer skildras i detalj.

Kvinnohistoriker har stor glädje av denna bok, då den behandlar relationer mellan könen, kvinnans roll inom familjen och i samhällslivet, samt barnuppfostran. En hel del stoff för medicinhistoriker finns också. Framför allt finner man intressanta idéer om graviditet, förlossning och amning, men även om epilepsi (som Furuhjelmns svägerska led av) samt diverse mindre allvarliga åkommor.

Historiker intresserade av imperialism, kolonialism och etnografi finner också mycket av värde. Furuhjelm skildrar både sin privata syn på ursprungsbefolkningen och den ryska officiella inställningen samt hur denna implementerades på plats. Nationellt självbestämmande verkar ha varit en självklarhet när det gäller vissa folkgrupper, exempelvis italienarna, medan indianerna som stod längst ned på civilisationens steg behövde kuvas. Intressant här är att kreoler inte ansågs mycket bättre än indianer. De beskrivs som karaktärslösa, obildade och svekfulla. Det enda som möjligtvis kunde förändra deras situation var utbildning och då framför allt i moraliskt hänseende. Problemet, som Furuhjelm ser det, är att den rysk-ortodoxa kyrkan bara lärde ut formerna för religionsutövning i stället för kunskap om Gud.

En annan intressant aspekt som framkommer i breven är synen på ryssar. Fastän Furuhjelm bodde i en del av det ryska imperiet är det tydligt att hon inte betraktade sig som ryska. Hon talade inte språket och visste inte mycket om landet. I själva verket var det genom information från en rysk adelsdam i Sitka som hon trodde sig få veta sanningen om Ryssland, där "allting är bedrägligt". Denna information hade i huvudsak sitt ursprung i Alexander Herzens samhällskritiska tidskrift *The Bell*, som publicerades i London. Ryssar beskrivs som smutsiga och falska, men S:t Petersburg utmålas som en fantastisk stad. Trots att Furuhjelm inte hade bott länge i det ryska imperiet förutsåg hon revolutionen 1917.

Boken inleds med en användbar introduktion som dock är något kortfattad. Framför allt saknas en utförlig historisk beskrivning av koloniseringen och ryssarnas relationer till ursprungsbefolkningen. Därpå följer 52 brev från Anna Furuhjelm till sin mor. Brevens är skrivna på engelska eftersom modern var av skotsk härkomst och Anna själv hade en multinationell uppväxt. Man slås av hur kosmopolitisk Furuhjelm var, men även hur kosmopolitisk den sociala värld hon levde i var. Hon talade engelska, franska, tyska och svenska och hade vänner i ett flertal europeiska länder.

Breven är fascinerande personliga, men uttrycker också kritiska betraktelser av det samhälle Furuhjelm levde i. De ger uttryck för den romantiska föreställningsvärld som rådde och där känslor intog en central plats. Dessa tog sig uttryck i

kärleken till make och barn, längtan efter mor och syster, djupa vänskapsband och en passion för musik, poesi och sköna naturupplevelser. Även religionens koppling till jaget, den personliga erfarenheten, är utmärkande för romantiken. Samtidigt är det tydligt att upplysningstanken om civilisationsprojektet levde kvar.

En brist i volymen är att redaktören utelämnat religiösa brev. Vid denna tid upptog religionen en central del av människors liv och kan ge förklaringar till åsikter och handlingar. I de publicerade breven intar religiösa funderingar en framskjuten plats. Både Anna och hennes man Hampus verkar ha varit djupt troende. Den protestantiska religionen förde dem samman som individer, gav dem stöd i livets motgångar samt fungerade som ett rättesnöre i deras respektive arbete med hem, barn och kolonial administration. Ytterligare en brist är att det saknas en detaljerad karta över de ryska kolonierna. Den befintliga är alldeles för översiktlig.

Den största behållningen är den personliga betraktelsen. Genom Furuhejms redogörelser får läsaren inte bara värdefull information om politiska, sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden, utan också en djupare kontextuell förståelse för hur man tänkte kring centrala frågor vid 1800-talets mitt.

Susanna Rabow-Edling

Eli Fure, *Alt til Norge: den svensk-norske arkivsaken 1895–1952*, Oslo: Universitetsforlaget, 2005. 119 s.

Unionen mellan Sverige och Norge innebar att de båda länderna hade en gemensam monark och utrikespolitik – den senare styrd av Utrikesdepartementet i Stockholm. 1905 års Karlstadskonvention om upplösningen av unionen upptog ingen föreskrift om äganderätten till de arkivalier på UD som enbart rörde Norge. När frågan – redan tio år tidigare – om överförandet av ett mindre antal sådana dokument till Norge togs upp från norsk sida blev det svenska svaret direkt avvissande. Därefter figurerade ärendet under många år i de svensk-norska relationerna utan att någon lösning kom till stånd. Först i början av 1950-talet kunde frågan slutligt regleras i och med att Sverige överlämnade de aktuella akterna som gåva till Norge. I själva verket handlade det hela länge om makt, ära, status och nationell självhövudelse.

Om detta nollsummespel, där det ena landets vinst länge automatiskt sågs som det andras förlust, har Eli Fure – avdelingsarkivar på norska Riksarkivet – presterat en faktafylld skrift. Inte minst redovisar han de viktigaste aktörerna på norsk och svensk sida. Men så var detta också en fråga där enskilda personers preferenser långa tider hade avgörande betydelse. Dessutom uppstod inte sällan starka spänningar mellan diplomaterna och de arkivansvariga fackmännen inom de båda

ländernas administrationer. Detta förklarar varför ärendet – i sig faktiskt bagattellartat; de aktuella handlingarna hade redan tidigt utgivits av trycket – krävde mer än ett halvsekel för att få sin lösning.

De båda parterna hämtade sina argument från motstridiga principer – folkrättsliga respektive arkivteoretiska. Från svensk sida motiverades länge avslaget med hänvisningar till proveniensprincipen. I korthet går den ut på att ett arkiv skall anses som en organiskt framväxt enhet. Det består av de dokument som kommer in till en institution eller där produceras som ett resultat av dess verksamhet. Arkivet ska bibehållas i sin ursprungliga ordning och får ej splittras eller blandas ihop med andra. Denna princip hävdades med särskild kraft av riksarkivarier Sam Clason, som 1923 utvecklade sina synpunkter i en lång promemoria. Mot detta anförde norrmännen att dokumenten enligt folkrättslig sedvänja rätteligen borde överföras till det land som de hade direkt betydelse för.

I slutändan var detta givetvis en politisk fråga som gällde relationerna mellan de båda länderna. Sannolikt hade ärendet kunnat avslutas betydligt tidigare. Redan när unionskrisen blev akut 1905 hade socialdemokraterna haft en öppen och positiv inställning till Norges krav på självständighet. När Branting blev stats- och utrikesminister 1921 gav han därför klara signaler om att de norska önskemålen skulle bejakas men tvingades avgå innan ärendet blev avgjort. Den högerregering som sedan tillträdde – där för övrigt Clason ingick som ecklesiastikminister – intog en helt motsatt hållning; till viss del en följd av den aversion mot Norge som länge dröjde kvar på många håll i Sverige efter 1905.

Under ett antal år företogs inga nya norska framstötter i Stockholm. I stället insåg man på norska UD att bättre arkivteknisk kompetens var av nöden. Men interna spänningar och prestigeproblem – som det förefaller främst en följd av ren ringaktning från departementets sida gentemot det norska Riksarkivet – ledde till att ärendet gick i stå. Allt detta beskrivs utförligt i boken; med lagom distans och viss ironi.

Senare delen av 1930-talet medförde dock en uppmjukad svensk attityd, särskilt sedan Rikard Sandler blivit utrikesminister. Emellertid kom andra världskriget i vägen och förhindrade en definitiv reglering av tvisten. Längre fram kom däremot en sådan tillstånd som en följd av närmandet mellan de båda länderna när den tyska ockupationen av Norge hade upphört. Formellt överlämnades de aktuella akterna – inalles 94 traktater, konventioner och andra överenskommelser – slutligen i Oslo på våren 1952. Lejonparten avsåg mycket triviala frågor såsom skeppsmättningsbrev och avtal om telegram-, post- och handelsförbindelser. Dessförinnan hade materialet mikrofilmats för framtida svenskt bruk.

Fures bok innehåller en rad pregnanta, stundtals närgångna miniporträtt av de norska och svenska aktörerna. Emil Hildebrand var i realiteten proveniensprincipens fader inom svensk arkivvetenskap. Om honom får läsaren exempelvis veta att han – före upphöjelsen till svensk riksarkivarie – hade det mycket bekymmer-

samt ekonomiskt och tvangs livnära sig på undervisning. Han var dock ingen inspirerad pedagog och plågades av lärarrollen. Dessutom hade han komplex till följd av sitt "mindre heldige ytre". Fure fortsätter: "Bedre lön och intellektuell suksess mildret sårene, og da han ble potrettert [...] skrev han i dagboken at maleren hade gledet seg over å få måle et så intelligent hode". Sam Clason får följande karakteristik: "barsk, stridbar, sterkt religiöst og nasjonalt engasjert".

Djupare sett handlade den svensk-norska konflikten i själva verket om en betydligt större fråga, alltså mycket aktuell: hur förfar man med arkiv när nya stater uppstår? Det kan nämnas att en liknande förhandling mellan Norge och Danmark – dock avseende en avsevärt större mängd arkivalier – slutligt löstes först 1991.

Bo G. Hall

Sofia Åkerberg (red.), *Viltvård, älgar och jaktturism: tvärvetenskapliga perspektiv på jakt och vilt i Sverige 1830–2000*, Umeå: Hållbarhetsrådet, 2005. 198 s.

Att älgforskningen vuxit sig allt starkare i Sverige kan, åtminstone för en dammig historiker som aldrig sett en älg i levande livet, te sig något udda. Ändå är det precis så. Faktum är att älgforskningen i Sverige är livskraftig och tillsammans med den närliggande disciplinen viltforskning har fältet ägnats en tvärvetenskaplig antologi vars syfte är att visa på den bredd som finns. Såväl ekologer och etnologer som litteraturvetare och idéhistoriker har passat på att granska viltet, så visst kan man tala om en vetenskaplig bredd. Här finns artiklar som behandlar alltifrån människan som rovdjur till uppsatser om utvecklingen av den svenska biologiska älgforskningen.

Tvärvetenskap låter fint och verkar bra. Detta trycker också redaktören på. Ändå kan jag inte låta bli att undra om det inte finns en övertro på detta: Varför är det bra och vad syftar det till? Det borde syfta till mer än bara bredare ämnesval, exempelvis genom att påverka metoden. I just detta fall finns en tydlig bakgrundshistoria där historiker och ekologer bytt institutioner för att närma sig nya och främmande forskningsmiljöer. Antologin är ett bokslut för projektet. Och så långt allt väl – men frågan är om det tvärvetenskapliga angreppssättet satt några ytterligare spår när resultaten presenteras. Som historiker har jag självklart lättast att relatera till de delar som i någon mening är historiska, och här har jag svårt att se några tvärvetenskapliga avtryck annat än i just ämnesvalet. Snarast finns det till och med en del problem, vilket inte minst visar sig i den historiska exposé som ekologen Göran Ericsson gör. Bland annat skriver han om den statskupp som Gustav III Adolf (sic!) genomförde 1789, då det bland annat infördes "socialistiska" (sic!) reformer, som gav ofrälse rätt till jakt på sin mark. Detta är som bäst slarvigt och anakronistiskt, men bör förhoppningsvis inte klassas som

tvärvetenskap.

Detta hindrar förstås inte att några bidrag levererar intressanta iakttagelser av jaktens historia: om hur djur betraktats traditionellt, om jaktturismens barndom eller den antropologiska studien av ett jaktlag i Småland.

En av de mer intressanta uppsatserna – författad av idéhistorikern Karin Dirke – handlar om hur man genom historien betraktat de villebråd man jagat. Hon har analyserat vad man avsett med viltvård och visar att djurvänner faktiskt kunde acceptera viss jakt såvida det rörde sig om odjursjakt. Andra djur borde dock acceptera inte bara skona utan också skydda och respektera. Samma dikotomi finns, menar Dirke, fortfarande i dag, även om få använder ord som odjur. Under hela den undersökta perioden har den goda jakten kopplats till nyttan, köttet och skinnet. Att bara jaga för sitt höga nöjes skull, har under den period Dirke analyserat aldrig varit accepterat. Nöjesjakten är det de Andra som ägnar sig åt, inte den gode jägaren.

Liknande teser återkommer också i några av de andra artiklarna, exempelvis Yvonne Gunnarsdotters antropologiska studie kring jaktlaget i Småland. Hennes uppsats är tillsammans med Dirkes exempel på de bättre i antologin – även om det också i dessa fall är svårt att se vari det specifikt tvärvetenskapliga ligger.

Ett problem som finns i flera av uppsatserna är att syftet inte tydligt framgår. Vad är ändamålet med att undersöka diskussionerna om älgjakt i svenska jakt-tidningar, som Sofia Åkerberg gjort? Eller att översiktligt belysa de svenska viltvårdsåtgärderna, som ekologerna Kjell Danell och Roger Bergström gör? Det finns säkert utmärkta anledningar till sådan forskning, men i flera uppsatser lämnas läsaren att själv lista ut vilka avsikter som ligger bakom studierna och varför det är så viktigt och intressant med just jakt- eller älgforskning. Ibland tycks det faktiskt som om syftet bara är att vara tvärvetenskaplig – och det räcker inte.

Jenny Björkman

Peter H. Lindert, *Välfärdsstatens expansion: ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år*, Stockholm: SNS förlag, 2005. 431 s.

I sin bok *Välfärdsstatens expansion: ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år* ställer den amerikanske ekonomhistorikern Peter Lindert frågan vad välfärdsstaten kostar? Linderts fråga minner här om en gång Gunnar Myrdals i 1930-talskrisen, ”vad kosta sociala reformer?” Liksom Myrdal följer Lindert inte att han anser själva kostnadsfrågan vara grundligen ideologiserad. Där Myrdal polemiserade mot den äldre Stockholmsskolan, är det i Linderts resonemang amerikanska neoklassiska ekonomer som avfärdas som försedda med ideologiska skygglappar, och särskilt, vilket gör hans bok omedelbart relevant för ett svenskt

sammanhang, de ekonomer som under 1990-talskrisen i *Wall Street Journals* och *Financial Times* spalter avfärdade den svenska välfärdsstaten som alltigenom feltänt. Välfärden är, menar Lindert, ingen börda för tillväxten. Tvärtom existerar en omvänd relation från det negativa samband som brukar antas i neoklassisk teori: Höga sociala utgifter har en stark, och positiv, samverkan med ekonomisk tillväxt. Sociala utgifter är en investering i tillväxt och inte en kostnad, och välfärdsstaten är ingen gratislunch för de svaga och lata, utan en ekonomisk tillgång för alla.

Peter Lindert är, som Jonas Olofsson påpekar i sitt förord, en innovativ ekonomhistoriker, som använder sin ämnesmässiga kunskap för att på ett högst påtagligt sätt gripa in i en diskussion om statens roll i ekonomi och samhälle. Inte minst i USA är delar av Linderts argument direkt kontroversiella, och det är kanske därför som Lindert underbygger sitt argument med en imponerande telefonkatalog av ekonomiska data. Lindert använder sig av det i amerikansk ekonomisk historia dominerande perspektivet *cliometrics*, varmed ekonomisk kvantitativ metod anläggs på stora historiska frågeställningar som slaveriets ekonomiska rationalitet, eller, i Linderts fall, sambandet mellan sociala utgifter och ekonomisk tillväxt över tid. Lindert visar att de incitamentsargument som varit följeslagare till det offentliga ansvarets expansion från Malthus och framåt behöver tas med en mycket stor nypa salt. Att människor skulle bli arbetsovilliga om fattigvård, socialbidrag etcetera är för generöst utformade har varit ett avgörande politiskt argument i liberala välfärdsmodeller. Men, säger Lindert, det förhåller sig genom historien tvärtom: De sociala bidragssystemen i högsatsande länder är inte alls en fråga om *hand-outs*, utan om en sofistikerad balansering av olika incitament, som tenderar att snarare minska bidragsberoende och främja aktivitetsgrad. Liberala länder som USA och Storbritannien har, de facto, haft högre marginalskatter på arbete än Sverige. Däremot är administrationskostnaderna för ett selektivt fattigvårdssystem väsentligt högre än administrationskostnaderna för ett universellt system såsom den svenska välfärdsstaten. Det är kostsamt att kontrollera fusk, behov och värdiga respektive ovärdiga fattiga.

Ett av Linderts huvudargument är särskilt intresseväckande och framstår som en viktig kommentar till den så kallade *public choice*-skolan, som var tvilling med den ekonomiska nyliberalismen. Lindert menar att demokratiska regeringar tenderar att ta ett långsiktigt ansvar för ekonomin, och att det i avancerade välfärdsstater uppstår ett särskilt tryck på politiker för att ta tillväxtvänliga beslut kring välfärdsstatens funktionssätt. Politiker i västvärldens välfärdsstater är alltså inte nytto-maximerande skurkar utan bundna av ett demokratiskt ansvar som delvis tycks skapas och upprätthållas av välfärdsstaten i sig själv. Linderts kapitel om Sverige är här särskilt intressant. Han påpekar att den svenska krisen inte grundade sig i välfärdsstaten utan i felaktiga beslut kring den ekonomiska politiken, och att man under 1990-talet lyckats genomdriva reformer som bidrog till ekono-

misk stabilitet och därmed upprätthöll förtroendet för välfärdsstaten. Linderts resonemang lider här av att han inte kommenterar frågan om den svenska välfärdsmodellens förändring under perioden från 1970-talet och framåt. Enda undantaget är när han avfärdar löntagarfondsdebatten som LO:s "maktrofferi". Därmed undviker han frågor som pensionsreformen 1994, arbetsmarknadspolitikkens förändring eller sjukskrivningsdebatten, alla tre frågor som i den svenska debatten till stor del handlat just om relationen mellan välfärd och tillväxt.

Sammanfattningsvis är det klart att Linderts ambitiösa studie lyckas göra upp med ett antal försanthållanden om det komplexa sambandet mellan välfärd och tillväxt. Som ekonomhistoriker kan man inte bli annat än grundligen imponerad av denna studie och det sofistikerade ekonomiska hantverk som få svenska ekonomhistoriker behärskar. Samtidigt lägger jag ifrån mig Linderts bok med stärkt självkänsla som diskursanalytiskt inriktad ekonomhistoriker, för om det är något som Lindert visar så är det att diskussionen om välfärdsstatens kostnader är grundligen ideologiserad, och denna ideologiska debatt måste angripas både från det empiriska perspektiv som Lindert nu erbjuder och från perspektiv som förmår dekonstruera ekonomiska argument om välfärdens kostnader och visa på dessas ideologiska grundvalar. Det är trist att i Jonas Olofssons förord läsa att svensk ekonomisk historia saknar samhällstillvändhet. Det är visserligen sant, men det beror inte i första hand på, som Olofsson menar, att svenska ekonomhistoriker saknar nationalekonomisk kompetens. Det beror snarare på att vi inte vågar framföra ämnets metodövergripande karaktär som en fördel utan fastnar i en de dövas dialog om vad som är riktig ekonomisk historia. Man behöver inte vara nationalekonom för att vara samhällstillvänd ekonomhistoriker. Det finns en växande, samhällstillvänd och gedigen ekonomisk-historisk forskning i så brännande frågor som diskursen kring välfärdsstatens ekonomiska nytta, arbetsmarknadspolitikkens normativa grundvalar, och privatisering och genusarbetsdelning i äldreården, men denna får sällan status av riktig ekonomisk historia när ämnets identitet ska definieras. Det är synd. Den viktiga slutsatsen av Linderts bok är att ekonometriker måste ingå i dialog med kvalitativ forskning och debatt för att inte bli räknenissar i händerna på diverse ideologier. Med detta sagt ansluter jag mig till Jonas Olofssons försiktiga appell för en svensk ekonomisk historia som, oavsett om den är kvantitativt eller kvalitativt orienterad, skapar ny kunskap kring brännande ekonomiska frågor och bidrar till att göra ekonomhistorikerna till en kraft i samhällsdebatten.

Jenny Andersson

Christine Quarfood, *Positivism med mänskligt ansikte: montessoripedagogikens idéhistoriska grunder*, Eslöv: Symposion, 2005. 299 s.

En vanlig men sällan uttalad föreställning är att pedagogiska teorier och metoder existerar i ett slags historiskt vakuum där de varken åldras, dör eller förändras. Trots att de utan tvekan uppkommer i ett historiskt sammanhang, framstår de som i stort sett obefläckade av sin tillkomstsituation och de tillfälligheter och tidsbundna tankestrukturer som kännetecknade den.

Mot bakgrund av detta är en av de stora förtjänsterna med Christine Quarfoods studie att hon så tydligt ifrågasätter denna bild av pedagogiken. Utifrån en gedigen undersökning redogör Quarfood noggrant för den idéhistoriska situation i vilken Maria Montessori formulerade sin förskolepedagogik. Undersökningen har en tematisk disposition som är organiserad kronologiskt och följer Montessoris karriär. Den tar följaktligen sin början i tre kapitel som behandlar Montessoris specialpedagogik i sitt sammanhang, fortsätter med en analys av hennes skolpedagogiska insatser och avslutas med ett kapitel om själva montessoripedagogikens tillkomsthistoria.

Trots Montessoris status som en av de mest lysande stjärnorna på pedagogikens himmel – ännu idag finns det förskolor som bär hennes namn – så är de historiska undersökningarna om montessoripedagogiken fåtaliga. Quarfood lyckas i sin undersökning visa att denna sparsmakade forskning negligerat en avgörande del av det idé- och kulturhistoriska sammanhang ur vilket montessoripedagogiken uppstod. Där studier tidigare velat uppmärksamma den specialpedagogiska bakgrunden till montessoripedagogiken, väljer Quarfood att betona vikteten av Montessoris skolning i tidens antropologi och psykiatri. Författaren presenterar här en spännande tanke som dessutom framstår som fullt rimlig. Anledningen, menar Quarfood, till att Montessori tillämpade de specialpedagogiska metoder, som hon utformat tidigare i sin karriär, på fullt friska barn i sin montessoripedagogik var föreställningen om att barn var avvikande i relation till vuxna. Övergången från specialpedagogik till förskolepedagogik hade således en inneboende kontinuitet för Montessori. Även om Montessoris förskolepedagogik inte handlade om att korrigera barns medfödda defekter, så handlade den om att stimulera de möjligheter till normalitet som fanns inneboende hos de ännu ej utvecklade små barnen.

Visst kan mindre invändningar mot Quarfoods bok göras på några punkter. Det stundtals moraliserande språket, där vissa pedagoger framstår som framstegsvänliga hjältar och andra inte, är en sådan. Som doktorand i historia kan jag heller inte undgå att önska att lite mindre uppmärksamhet hade ägnats åt Montessoris personliga förhållanden – även om exempelvis historien om den mörkhåriga Montessoris ”vetenskapliga” försvar för brunetten är synnerligen läsvärd – och något mer åt det socioekonomiska sammanhang i vilket hon formulerade

sina tankar. Jag hade också gärna sett att Quarfood förde upp diskussionen på en högre nivå. Undersökningens resultat är av en sådan dignitet att de har betydelse för vår förståelse av förskolepedagogikens historia i synnerhet och sekelskiftets reformpedagogiska rörelser i allmänhet.

Johannes Fredriksson

Bo Stråth, *Union och demokrati: de Förenade rikena Sverige–Norge 1814–1905*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 2005. 688 s.

Francis Sejersted, *Socialdemokratins tidsålder: Sverige och Norge under 1900-talet*, Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 2005. 596 s.

Unionen mellan Sverige och Norge var asymmetrisk. Den drevs igenom med vapenmakt och den svenska överhögheten inom utrikespolitiken skapade en klyfta som aldrig överbryggades. Politiskt och historiskt har perioden haft betydligt större dignitet i Norge. Unionsfrågan strukturerade den norska politiken under 1800-talets senare del – partierna såväl som parlamentarismens genombrott. Periodiseringen 1814–1905 är självklar i en norsk historiebok, i en svensk används snarare 1809–1920.

Bo Stråth behandlar i första hand unionen, Francis Sejersted de två ländernas utveckling efter unionsbrottet med en jämförande utgångspunkt. Tillsammans bildar böckerna historieverket *Norge och Sverige under 200 år*, finansierat av ländernas regeringar med anledning av hundraårsmarkeringen av unionsupplösningen.

Stråth, professor i historia vid Europauniversitetet i Florens, har valt titeln *Union och demokrati*, men egentligen skulle den ha kunnat heta *Union eller demokrati*. Bokens tes är just att begreppen stod i motsats till varandra. Från sin kontinentala utsiktspunkt väver han också in EU:s ”demokratiska underskott”. Även om skillnaderna mellan den svensk–norska unionen och EU är påtagliga handlar båda rent principiellt om hur ekonomisk integration skall möta krav på demokrati och frihet.

Stråths struktur är politiskt kronologisk, men med tematiska kapitel som modifierar en enkel tidsföljd. Författaren förespråkar en antideterministisk historiesyn. Moderniteten följer inte någon bestämd rätlinjig utvecklingsprocess, snarare är den en permanent problemlösningsprocess, skriver Stråth med hänvisning till begreppshistorikern Reinhart Koselleck. Påfallande många kapitelrubriker innehåller ordet ”gränser”. Hårdrar man Stråths flitiga användande av ordet tycks den deterministiska hydran ha tagit sig in bakvägen. Gränser kan uppfattas som givna, eller åtminstone svärföränderliga. Liberalismen lider av sådana begränsningar att den inte kan svara mot unionens krav. Men kanske är det bara ett

sätt att beskriva att integrationen, liberalismen och unionen de facto, i den historiska situationen, satte gränser för vad som kunde uppnås?

Stråths analys är grundlig och genomtänkt. Ett omfattande forskningsläge i de båda länderna har integrerats. Genom boken diskuteras möjliga tolkningar på ett föredömligt sätt. Samtidigt är den antideterministiska ansatsen svårgenomförbar. Utan tvekan ligger de konstruktiva mittenmännen på båda sidor författaren närmast. Till dessa politikens *good guys* kan också Oskar II delvis inräknas med sin moderata hållning i slutskedet. *Bad guys* finns inom venstres populistiska flank, men framför allt bland unionshökarna kring Oscar Alin. Värst är dock kungamakens utrikespolitik vid seklets mitt. Den enda reella kraft som höll samman unionen försvagades inte bara genom demokratins framväxt utan också genom Karl XV:s självväldiga handlande. Är detta perspektiv kanske färgat av dåtidens segrare, de måttfulla statsråden och de moderata strömningarna inom politiken? Var det ödesbestämt att den kungliga utrikespolitiken skulle kapsejsa? Saken kunde åtminstone ha prövats.

Kanske bör också bokens dikotomi mellan det unga, expansiva Norge och det gamla, konsoliderande Sverige problematiseras. Visserligen var Sverige en gammal stormakt och etablerad nationalstat men nyordningen efter 1809 var betydande. Också på diskursiv nivå vägde tankarna på det nya tungt. Det gällde, som skalden Esaias Tegnér skrev, att inom Sveriges gränser erövra Finland åter; att genom nationell återuppbyggnad modernisera stat och samhälle. Samtidigt hade det förflutna en minst lika stark position i Norge. Genom en nationell historieskrivning om "parentesen" under dansktiden knöts banden med det medeltida norska kungariket. Statens förändring berörs endast med lätt hand. Här finns också en gemensam moderniseringsambition. Det nya Norge och det gamla Sverige kompletterades alltså med andra föreställningar och framtidshorisonter.

Unionens tillkomst byggde på den internationella omvälvning som Napoleonkrigen medförde. Föreningen förutsatte också en svensk säkerhetspolitisk kursändring; Norge i väster ersatte Finland i öster som säkerhetsmässigt stöd. Stråth visar dock hur sammanvävda de inrikes och utrikes frågorna var. Unionen lyckades aldrig skapa demokratiska strukturer, till exempel ett unionsparlament som kunde ersätta den alltmer försvagade kungamakten som sammanbindande kitt. Successivt fjärmade sig nationalismerna från varandra. Venstre radikaliserades och i Sverige vann en aggressiv antinorsk, antidemokratisk och protektionistisk höger terräng.

Tesen att demokratins krav till slut sprängde unionen genomdrivs med elegans och lärdom. Samtidigt bör man granska den tolkning som gärna görs, åtminstone i Sverige, att parlamentarismen på ett positivt sätt gynnades av 1905. Riksdagen tog initiativet och åstadkom en fredlig lösning, men i utgångsläget som en *reaktion* mot regeringen Ramstedts och kungens påstådda undfallenhet mot det norska agerandet. Parlamentarismen stärktes, som ett led i att upprätta den

svenska äran, som ett led i att föra en hårdare unionspolitik. Hade kungamakten varit starkare 1905 kanske upplösningen hade gått snabbare!

Omslagsbilden visar en svensk skridskolöpare i startställning (Sejersteds bok har i likställdhetens namn en norsk löpare). Vem vann egentligen på unionen? Eftersom Sverige strävade efter att hålla ihop det unionella äktenskapet medan Norge omsider gjorde slut är ett enkelt svar att Sverige tjänade på samlivet medan Norge led av det. Men svaret kan bli det motsatta. Norge byggde under unionstiden upp politiska och sociala strukturer som lade grunden till det moderna samhället. För Sveriges del blev unionsfrågan snarare ett hinder för demokratiseringen. Den mest konservativa högern kunde via unionsfrågan mobilisera mot både norska radikaler och svenska rösträttsanhängare.

Francis Sejersteds bok har ett brett anslag: såväl ekonomi och politik som social utveckling och kulturell förändring infogas. Likheter och skillnader dras fram på en mängd områden, även om den politiska arenan ges en huvudroll. En viktig skillnad är utgångsläget efter upplösningen: Norge med sitt förhållandevis långt gångna demokratiska styre och mer småskaliga industri (Sejersteds använder beteckningen "demokratisk kapitalism"), Sverige med sin storindustri och mer utvecklade tekniska strukturer (bankväsen, teknisk utbildning).

För Sejersted är "modernisering" ett brett begrepp: det kan vara ett frigörelseprojekt via vetenskaplig rationalitet och avmytologisering av världen; det kan handla om teknisk-ekonomisk utveckling; det kan vara fråga om differentiering, i betydelsen upplösande av det traditionella homogena samhället; och det kan innebära en konsolidering av nationalstaten. Sejersted skriver att socialdemokratins främsta insats i både Norge och Sverige har varit att röja väg för moderniseringen, inte att införa socialism.

Periodiseringen är traditionell. Tiden 1905–1940 benämns "Utveckling och social integration", 1940–1970 "Socialdemokratins lyckliga ögonblick" och 1970–2000 "Den starka statens fall". Inom varje period följs en tematisk indelning utifrån i första hand områdena teknisk modernisering, välfärdsstatens utveckling samt demokratisering. Men det ges också utrymme för kulturella och värderingsmässiga brytningar. För att en syntes över ländernas utveckling skall kunna skrivas fordras att sådana delområden vävs samman. Det är en av de stora förtjänsterna med boken att så också sker.

Sejersted tar ett helnorskt avstamp i tre synteser över 1900-talets samhällsutveckling, alla tillkomna under socialdemokratins storhetstid på 1960-talet. Sverre Steens perspektiv var *den stora försoningen*, det lyckosamma realiserandet av den sociala integrationen. Tesen har nära förbindelse med svenska folkhemstolkningar. Jens Arup Seips bild är diametralt annorlunda. Den socialdemokratiska integrationens paternalistiska kontroll benämndes *den leninistiska enpartistaten*. Slutligen betecknade Edvard Bull d.y. modellen som *kapitalismens fullständiggörelse*, en misslyckad integration där klassamhället bevarats. Utan tvivel ligger Sverre

Steens försoningsperspektiv Sejersted närmast. Den sociala integrationen var till stora delar lyckosam. Det låg ett skimmer över socialdemokratins dagar. Sejersteds skildring är dock tillkommen 35–40 år senare, då periodens kriser och konfrontationer med nödvändighet förändrat perspektivet.

Det samhälle som socialdemokratien skapade – ömsom i konflikt, ömsom i samverkan med andra krafter – följde inte någon färdig idé, även om det i rörelsens egen historieskrivning kan förefalla så. Man övertog ett historiskt arv och resultatet blev ett samlande projekt: nationsbyggandets sociala integration – så långt det kom att fullbordas. Denna vågrörelse – från kris genom samling till ny splittring av framtidsvisionerna – utgör bokens huvudtema. Men systemet blev offer för sin egen framgång. Den starka staten, en gammal skandinavisk tradition, bidrog till att folklig mobilisering ersattes av styrning uppifrån, demokratisk insyn av teknokrati och expertstyre. Från 1970-talet fick både industrin (odemokratisk, miljöfarlig) och senare allt mer välfärdsstaten (kontrollerande, bristfällig) häftig kritik från vitt skilda håll.

Titeln – *Socialdemokratins tidsålder* – kan förstås diskuteras. Socialdemokratiens insats är utan tvivel avgörande för moderniseringens förlopp, men samtidigt utgör den hegemoniska perioden bara en tredjedel av århundradet. Utvecklingen fram till 1930-talets krispolitik var inte ödesbestämd, och resultatet av modellens fall ännu så länge obekant. Sejersteds egen analys ger bilden av en framträdande konsensus. De borgerliga invändningarna mot systemet var främst av detaljkaraktär. Sejersted har ett imponerande grepp om den svenska forskningen. Samtidigt blir han med nödvändighet dess fånge. Borgerlighetens politiska historia är åsidosatt i svensk forskning. Socialdemokratins program har inte alltid genomförts, däremot har partiet lyckats behålla sin maktposition genom att fånga upp och tillämpa andras idéer. Borgerligheten kan räkna in flera ideologiska segrar, betydligt färre maktpolitiska sådana. Både socialdemokratins förunderliga förändringsförmåga och borgerlighetens maktpolitiska svaghet är väsentliga drag i den svenska utvecklingen.

Dessa invändningar till trots så har Francis Sejersted åstadkommit ett storverk. Från svensk horisont är det svårt att finna någon motsvarande helhetstolkning av 1900-talet. Hundra år efter unionsupplösningen tycks Norge erövra forskningen om den svenska 1900-talshistorien. Som svensk hoppas man att den inhemska forskningen skall möta denna utmaning med förnyade ansträngningar att skapa goda synteser. Rollen som forskningsmässigt lydrike är knappast lockande.

Torbjörn Nilsson

Torbjörn Nilsson & Øystein Sørensen (red.), *1905 – unionsupplösningens år: nya perspektiv på ett svensk-norskt drama*, Stockholm: Carlsson, 2005. 272 s.

Ingemund Hägg (red.), *Fredsvännen i Karlstad: Karl Staaf och unionsupplösningen 1905*, Sundsvall: Stiftelsen Karl Staafs fond för frisinnade ändamål, 2005. 68 s.

Hundraårsfirandet av unionsupplösningen – i Norge av tämligen missriktad hänsyn till svenska känslor märkligt nog kallat "markeringen" – medförde om inte en störtflod så ändå en hel rad nya verk om vad som skedde i det som syntes ske det dramatiska året 1905. Långt ifrån alla dessa skrifter fyller höga vetenskapliga anspråk, en invändning man dock definitivt inte behöver rikta mot dessa båda. Men så har också verkligen kompetenta skribenter hållit i pennorna. Bägge volymerna innehåller ett antal uppsatser av väl etablerade forskare. Redaktörerna Torbjörn Nilsson, docent vid Södertörns högskola, och Øystein Sørensen, professor vid Oslo universitet, har spelat en central roll inom det svensk-norska "Projekt 1905", som initierat ny forskning om unionsupplösningen och förbindelserna Sverige-Norge. Utöver den här anmälda volymen har de även hållit i parallellskriften *Goda grannar och morska motståndare*, som behandlar förbindelserna mellan Sverige och Norge från 1814 fram till i dag.

1905 – unionsupplösningens år täcker ett flertal områden, varför bara några få uppsatser kan särskilt uppmärksammas här. De båda redaktörerna har lämnat var sitt mycket intressant bidrag. I "Unionen som myt eller minnesförlust" diskuterar sålunda Nilsson hur slående olika unionen uppträder i de båda ländernas historieskrivning. Med viss tillspetsning talar han om en "nationell minnesförlust", speglades unionens perifera betydelse i Sverige. Av i och för sig mycket lätt insedda skäl intar unionsfrågan på ett helt annat sätt en central position i norsk historieskrivning. Nilsson påminner om hur unionsupplösningen alltjämt är en användbar händelse i ideologiska strider i Norge, exempelvis vid EU-omröstningen 1994, då den ingick i nej-sidans argumentation.

Sørensen å sin sida presenterar i uppsatsen "Vad kunde ha hänt?" ett antal kontrafaktiska funderingar över skeendet kring unionsupplösningen och visar att den ingalunda var oundviklig, i alla fall inte 1905. Framför allt kunde ett smidigare handlag från svensk sida mycket väl ha räddat unionen, åtminstone ett antal år, och vem kan säga om inte första världskriget sedan skulle ha drivit de båda länderna samman igen? Som alltid är kontrafaktiska resonemang spännande att föra och följa, samtidigt som de är riskabla genom att de förutsätter ett antal antaganden som alltid kan ifrågasättas. Jag menar dock att Sørensen klarat fallgroparna elegant och därmed bidragit till att fördjupa analysen av händelseförloppet 1905.

Två andra bidrag som det finns skäl att särskilt uppmärksamma har lämnats av Ida Blom och den nyss bortgångna Inger Hammar. De belyser kvinnorörelsernas

agerande i de båda länderna 1905. Utvecklingen kom att leda till att dessa delvis hamnade i harnesk gentemot varandra; de norska kvinnorna var helt enkelt mera radikala än vad deras medsystrar i Sverige önskade. Eftersom detta är något som forskarna hittills negligerat blir dessa uppsatser extra intressanta.

Bland övriga bidrag i skriften står möjligen Björn Gäfvert, till vardags verksam vid Krigsarkivet, för det mest spännande. Rubriken lyder "Unionskrisen: det svenska spioneriets pionjärtid". Här redovisas, med många roande detaljer, det påtagligt yrvakna svenska agerandet sommaren 1905 när det gällde underrättelseinhämtning gentemot den norska motståndaren. Gäfvert sammanfattar att unionskrisen innebar startskottet för en organiserad verksamhet som fortfarande finns kvar inom det svenska försvaret; om än i starkt förändrade former och med fokus på helt andra länderområden.

Skriften om Staaf har ett mera anspråklöst yttre, vilket inte hindrar att dess innehåll äger klart värde för den som vill veta mera om den liberala ledarens avgörande insatser för unionens fredliga avveckling. Statsvetaren Evert Vedung – som en gång disputerade på den dåtida unionsdebatten i de båda länderna – skriver om Staafs roll under första hälften av 1905. Därefter diskuterar Jarl Torbacke insiktsfullt dennes fredsmäklarinsats vid förhandlingarna i Karlstad på förhösten. Torbjörn Nilsson kompletterar slutligen bilden genom att teckna högerens syn på Staaf vid samma tidpunkt. Dennes agerande sammanfattas utmärkt med rubrikerna: "Kritiserad Norgekurtisör", "Hemlig agent", "Uppskattad förhandlare".

Många värden ställdes på huvudet under det spänningsfyllda året 1905. Inte minst är det förbluffande hur den svenska sidans ärkefiender – högergrupper och liberaler – kunde samverka så intimt före och under slutförhandlingarna i Karlstad. Förtjänsten härav måste i hög grad förbindas med den respekt och uppskattning som Staaf och statsministern Christian Lundeberg – ledare för Första kammarens starkt konservativa Majoritetsparti – kom att hysa för varandra.

De här avhandlade skrifterna fyller en viktig funktion, kanske främst som komplement till Bo Stråths monumentala verk om unionstiden – *Union och demokrati* – liksom till tidigare forskning, i synnerhet då statsvetaren Arne Wählstrands insatser. Dessa ligger visserligen numera 50–60 år bakåt i tiden men har, som jag ser det, i alla väsentliga avseenden behållit sitt värde.

Man måste dock beklaga att de olika författarna inte haft tillgång till protokollet från det särskilda utskottet i riksdagen den heta sommaren 1905. Dess uppgift var att utforma de svenska villkoren i de kommande förhandlingarna med Norge. Av flera skäl – kanske visst ointresse hos berörda beslutsfattare men framför allt en stenografiform som fallit i glömska – har dessa uppteckningar blivit liggande obeaktade av forskningen. Efter initiativ av Vedung kunde de emellertid utges av riksdagen i läslig form hösten 2005, alltså 100 år efteråt! Lundeberg förde klubban i utskottet och Staaf var hans värdige motståndare i de stundtals mycket heta diskussionerna. De nu tillgängliga protokollen bör därför

– äntligen! – ge forskarna möjlighet att klara ut hur de båda statsmännen påverkade varandra och därmed skapade den nödvändiga grunden för en fredlig avveckling av unionen.

Bo G. Hall

Michael Provence, *The great Syrian revolt and the rise of Arab nationalism*, Middle East Series, Austin: University of Texas Press, 2005. 209 s.

Efter första världskriget upplöstes det ottomanska väldet. Det område i Mellanöstern som kallades för Storsyrien (nuvarande Israel/Palestina, Jordanien, Libanon och Syrien) delades upp mellan segrarmakterna Storbritannien och Frankrike. Trots ett visst brittiskt stöd för de arabiska nationalisternas önskan om självständighet – arabiska irreguljära förband hade deltagit på engelsk sida under kriget – ockuperade Frankrike sommaren 1920 Libanon och Syrien. I början av 1925 betraktades Levanten, som området kallades, som helt inkorporerat i det franska kolonialväldet.

Michael Provence är historiker vid University of California, San Diego. Hans bok behandlar det uppror som tog sin början i området Jabal Hawral i södra Syrien i juli 1925. Resningen varade i två år och var, enligt författaren, det mest omfattande uppror som drabbade Levanten under mellankrigstiden. Författaren beskriver mycket detaljrikt både förspelet till och omfattningen av upproret. Då han haft tillgång till ett tidigare underutnyttjat källmaterial, bestående av rapporter från kolonialförvaltningen, samtida tidningsartiklar samt memoarer, dagböcker och andra handlingar skrivna av deltagare på båda sidor, ges en nyanserad bild av händelserna.

Boken inleds med en bakgrundsteckning till regionens historia, och följs av en initierad och ingående beskrivning av den folkgrupp som utgjorde upprorets kärntrupp, druserna. Redogörelsen för deras sociala skiktning och ekonomiska och sociala samspel med andra folkgrupper, såsom beduiner och kristna maroniter, upptar ungefär en tredjedel av boken. Att upproret kom att initieras på landsbygden, av fattiga jordbrukare och nomader, och inte av de olika politiska grupperingar som existerade i städerna, och då främst Damaskus, förklarar Provence med att de förra hade mest att vinna på att göra uppror.

Den franska kolonialadministrationen hade heller inte fullständig kontroll över landsbygden, vare sig ekonomiskt eller militärt. Både på landsbygden och i städerna fanns ett starkt missnöje med det franska styret. Det var främst på landsbygden och genom den drusiska folkgruppens engagemang, menar Provence, som grogrunden lades till att den arabiska nationalismen kom att få en modern nationalstatsprägel. Den franska vänstern gav upprorsmakarna sitt stöd, bland annat genom politisk agitation. Intressant nog var den franske militäröversten i Jabal

Hawral, general Maurice Sarrail, en av den franska vänsterns förgrundsgestalter.

Det knappt två år långa upproret beskrivs som en serie händelser som började i liten skala och tämligen slumpartat utvecklade sig till en konflikt som kom att omfatta i princip hela Syrien. Det franska militära gensvaret, inklusive förstörelsen av hus och egendom som repressalier, användandet av bombflyg och dödandet av civila, leder osökt tankarna till den pågående konflikten mellan Israel och Palestina. Bland annat utsattes Damaskus för ett omfattande artilleribombardemang efter att delvis ha intagits av rebellstyrkor. Ungefär 1 500 människor, företrädesvis civila, beräknas ha mist sina liv i samband med det franska anfallet på Damaskus.

Vad som saknas är kanske en mer ingående beskrivning av de franska attityderna gentemot de olika folkgrupperna, både före och efter upproret. Även om författaren snuddar vid begreppet orientalism, sätts det inte in i något större sammanhang.

Trots det faktum att det syriska upproret 1925–1927 inte på långt när var det enda som drabbade de franska och brittiska kolonierna i Mellanöstern, ges inga hänvisningar till de övriga resningarna. Till exempel finns inga hänvisningar till det omfattande uppror som ägde rum i det brittisk-kontrollerade Palestina åren 1936–1939. Då denna konflikt kan sägas ha haft betydligt mer långtgående politiska efterverkningar än det syriska upproret, klingar Provences tes om det syriska upprorets enorma betydelse för uppkomsten av den arabiska nationalismen aningen ihåligt. Minnet av upproret undertrycks idag av det statsbärande Ba'thpartiet. Då revolten initierades av druserna och inte den alawitiska befolkningsgruppen, som utgör en majoritet av Ba'thpartiets ledande skikt, ser den nuvarande regimen inget skäl till att påminna om det syriska upproret 1925–1927.

Sammanfattningsvis ger *The Great Syrian Revolt* en god inblick i en viktig del av Mellanösterns och Syriens moderna historia. Boken avslutas med en omfattande notapparat jämte käll- och litteraturförteckning. Person-, sak- och Ortsregister finns också med.

Jan Forsgren

Monika Janfelt. *Att leva i den bästa av världar: Föreningarna Nordens syn på Norden 1919–1933*, Stockholm: Carlssons, 2005. 256 s.

Monika Janfelt tar i sitt arbete om föreningarna Norden ett tämligen brett geografiskt grepp om de nordiska relationerna under den första delen av mellankrigstiden. Janfelt har valt att undersöka den ideologiska dimensionen av det nordiska samarbetet, och fokus har lagts på Nordenföreningarna och de diskussioner som

fördes inom och mellan dessa. Det finns redan en tämligen rik forskning om Norden, både gällande själva begreppet och om relationerna mellan de olika nordiska länderna. Författaren ägnar sig åt att undersöka den självbild och självförståelse som kan utläsas av de nordiska möten, kurser, tal och artiklar i de nordiska årsböcker som utgör huvuddelen av undersökningsmaterialet. Janfelt lägger sig i linje med den forskning som betraktar nordismen som en konsekvens av nationalistiska strömningar. Hon ser Nordenföreningarna som del av en strävan att bygga en nordism, en nordisk identitet, och i det perspektivet är det väsentligt att jämföra med en samtidigt framväxande nationalism.

De danska, norska och svenska föreningarna bildades genom ett gemensamt beslut 1919. Två år senare trädde Island in i den nordiska föreningsgemenskapen och 1924 skapades en förening också i Finland. Först efter andra världskriget var det dags för Åland, Färöarna, Grönland och Slesvig-Holstein, och inte förrän 1965 skapades en gemensam paraplyorganisation för de enskilda föreningarna. Mellankrigsåren var ingen stor epok för de nordiska föreningarna då relationerna mellan flera av de nordiska länderna var tämligen ansträngda.

Genom den föredömligt klart upplagda genomgången får man som läsare följa olika aspekter av föreningarna Nordens förhållanden. Janfelt lägger stor vikt vid tankarna om centrum och periferi i materialet. Särskild uppmärksamhet ägnas därför åt Finland och Danmark, länder som Janfelt också har personliga band till. För Finlands del hävdar Janfelt att Sverige var den viktigaste samarbetsparten och att Norden för finsk del i första hand utgjordes av Sverige. Plågade av en allmänt dålig ekonomi kom de finska intressenterna att ha svårt att delta i praktiska samarbeten i form av exempelvis de kurser som föreningarna Norden ordnade. Språkstriden utgjorde också ett tydligt hinder i samarbetet, där finska nationalisterna vände sig mot nordismen och dess strävan efter språklig gemenskap. Utifrån sågs Finland som perifert, inte bara geografiskt utan också språkligt, kulturellt och politiskt, något som dock inte skulle hindra den nordiska gemenskapen. Definierandet av landet i nordiska sammanhang i allmänhet blev främst en fråga för icke-finska nordister. Den ryska perioden i Finland kom att utmålans som en parentes i historien och mer krut lades på att framställa hela Finland som en pålitlig vakt mot hotet österifrån.

Danmark utgjorde inte på samma sätt en nordisk sydgräns. I Janfelts material framstår landet i hög grad som en del av centrum, tillsammans med Sverige. Danmark hade också varit med i de nordiska samarbetsdiskussionerna från början och flera av de centrala ledargestalterna var danskar. Den danska sydliga gränsen blev därför mer av en bas för det nordiska samarbetet. Bortom denna gräns låg en annan värld och Janfelt beskriver hur Tyskland och dess nationalism sågs som en motpol till det danska och, i förlängningen, det nordiska. I linje med detta utgjorde Norden en fredlig och välorganiserad motpol till det kaotiska och krigsdrabbade Europa.

I det sista kapitlet talar Janfelt om Norden som ideologi och konstruktion. I det material hon studerat framställdes den nordiska enhetstanken som ny och skild från den historiska skandinavismen. Där skandinavismen varit utopisk var nordismen realistisk och fast förankrad i sin samtid. Försöket till politiskt samarbete hade ersatts med kulturell samverkan. Det var den nordiska identiteten som skulle ställas i centrum. Här spelade Norge en avgörande roll då den relativt nyvunna norska självständigheten kom att styra också det nordiska samarbetet. Här hade det varit intressant om Janfelt jämfört nordismen med den nyskandinavism som exempelvis Ruth Hemstad hävdade fick ny aktualitet efter första världskriget. Hemstad har i flera artiklar gjort gällande att nyskandinavismen hade just de kulturella och ideologiska förtecken som Janfelt lyfter fram som pregnanta i den nordiska identitetens retorik.

I den avslutande diskussionen hävdar Janfelt att det i första hand är idén om Norden som konstituerar det nordiska. Med detta synsätt vill hon peka på andra orsaker än tidigare forskare som exempelvis Uffe Østergård och Lorentz Rerup, vilka lyft fram faktorer som religiositet och medelklassens hegemoni som viktiga för den nordiska gemenskapen. Här vill jag dock ställa frågan om Janfelt i sin undersökning inte fått just det svar hon sökt efter. Genom att analysera materialet med utgångspunkt i det ideologiska är det inte överraskande att resultatet också blivit att idén om Norden hamnat i centrum. Jag vill också hävda att boken skulle ha vunnit på en genomarbetad diskussion om genuskonstruktionen i den nordiska enhetstanken. Nu nämns det mer i förbifarten att föreningarna Norden var manligt dominerade, medan en genusmedveten analys av idéinnehållet lämnas därhän. Det hindrar inte att boken är intressant läsning för den som vill veta mer om den nordiska gemenskapen under mellankrigstiden.

Märit Gunneriusson Karlström

Ingrid Lindell, *Kampen om utbildningsprogrammen: skolradion och utbildningsradion 1925–2003*, Stiftelsen etermedierna i Sverige 13, Stockholm & Lund: Arkiv förlag, 2005. 304 s.

Forskningsprojektet "Välfärdsstat, medier och modernisering" har sedan slutet av 1990-talet publicerat en lång rad studier av de svenska radio- och TV-sända utbildningsprogrammen. Ambitionen har varit att undersöka utbildningsprogrammen i ett kulturellt och politiskt perspektiv, med fokus på programmets samband med välfärdssamhällets förändringar. Inom denna ram är Stockholmshistorikern Ingrid Lindells *Kampen om utbildningsprogrammen* författad. Intresset är här specifikt riktat mot politiken kring utbildningsprogrammen. Utgångspunkten tas i de dubbla roller, att både utbilda och folkbilda, som programmakarna har haft

ända sedan starten. I linje med detta ställer Lindell frågor om hur uppdraget att producera utbildningsprogram förändrats över tid och hur synen på programmen vuxit fram.

Framställningen är deskriptiv snarare än analytisk, något som motiveras med frånvaron av tidigare forskning. Anmärkningsvärt är dock att en explicit teoriansknytning saknas. I stället styrs framställningen av ett oproblematiserat aktörsperspektiv. Det primära källmaterialet utgörs av statliga utredningar om etermedierna, men även riksdagstryck och arkivmaterial från de enheter som producerat programmen har använts. Empirin är således med få undantag avgränsad till en krets av aktörer med direkt inflytande över utbildningsprogrammen.

Undersökningen följer huvudsakligen ett kronologiskt upplägg med avstamp i bildandet av Radiotjänst år 1925. Avvägningen mellan utbildning och folkbildning har växlat genom åren, men en generell trend bort från de första 15 årens dominans för folkbildningen kan dock påvisas. Även de primära målgrupperna har skiftat i takt med programproducenternas förändrade uppdrag, samtidigt som önskan att nå en bred publik ofta har varit vägledande. Den kamp som bokens titel talar om rör framför allt utbildningsprogrammets relationer till statsmakten. Frågan har handlat om huruvida programmen skall underordnas den statliga utbildningspolitiken eller förhålla sig mer självständigt som en del av en mer folkbildande public service-verksamhet. Någon formell statlig underordning av produktionen av utbildningsprogram har aldrig åstadkommit, även om flera utredningar föreslagit en sådan. Detta har dock inte hindrat politikerna från att söka dra nytta av verksamheten i syfte att genomdriva olika politiska mål. Ett tydligt exempel är hur den socialdemokratiska regeringen på 1940- och 1950-talen lyckades utnyttja skolradion som ett verktyg för att bereda vägen för genomförandet av den för alla gemensamma bottenkolan. Utbildningsradion av i dag har full formell självständighet, samtidigt som den förutsätts vara följsam gentemot den statliga utbildningspolitiken.

Lindells studie är en detaljrik och noggrant genomförd utredning av politiken kring produktionen av utbildningsprogram. De förhoppningar som utredare, politiker och producenter knutit till verksamheten redovisas utförligt, samtidigt som de faktiska förändringarna följs upp så långt det är möjligt inom studiens ram.

Samtidigt finns flera mindre positiva sidor. Till dessa hör den sparsamma användningen av tidigare forskning. Med endast något undantag hänvisar författaren uteslutande till svenska verk med inriktning på utbildning och/eller massmedier, vilket ger studien en olyckligt snäv karaktär. Den övervägande deskriptiva framställningen hade lyfts åtskilligt om den i högre grad relaterats till den breda problematiserande och analytiska forskning om välfärdssamhället och mediernas roll som faktiskt finns att tillgå. Som den nu föreligger har studien sannolikt begränsat intresse för andra än radiohistoriker.

Då idéer och agerande skall förklaras framstår även aktörsperspektivet stundtals som problematiskt. Ekonomiska och politiska omständigheter på samhälls- eller nivå ges inte sällan stort förklaringsvärde, samtidigt som kopplingen till den aktörsnivå som studeras framstår som mindre klar. En näraliggande invändning rör tendensen att betrakta den undersökta historien som något som endast speglar övergripande samhälls- eller förändringar. Vill man som Lindell bidra till att visa på "utbildningsprogramverksamhetens plats i utvecklingen av välfärdssamhället och dess samhällsroll som politiskt fenomen" framstår detta som en väl begränsad utgångspunkt.

Invändningarna till trots bör undersökningen kunna fungera som en ram för övriga studier inom samma forskningsprojekt, såsom Lindell enligt egen utsago önskar. Även för fortsatta studier av Sveriges Radio i allmänhet torde *Kampen om utbildningsprogrammen* kunna bli en given referens.

Petter Tistedt

Ingrid Lomfors, *Blind fläck: minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpsats i Nazityskland 1945*, Stockholm: Atlantis, 2005. 176 s.

Blinda fläcken består av ett område i ögonbotten där synceller saknas. Den del av synfältet som hamnar där förblir osynlig. För att helt uppfatta bilden måste man ändra synvinkel. Då hamnar det tidigare dolda på en annan plats i ögonbotten – och synliggörs. Om en sådan förändring av synvinkel handlar Ingrid Lomfors *Blind fläck*.

På ett övergripande plan möter vi den välkända räddningsaktionen med *De vita bussarna*. Vi möter en berättelse som fungerat som en av de viktigaste nationella identitetsbärarna under efterkrigstiden. Med hjälp av denna har Sverige framstått som en humanitär, fri och rättträdig stat i en omgivning av våld, förtryck och orättvisa. Ingrid Lomfors koncentrerar sig på en avgränsad och bortträngd men väsentlig del av denna aktion.

Blind fläck handlar om cirka 2 000 svårt sjuka franska, polska och ryska lägerfångar, som på våren 1945 tvångsförflyttades från det överfulla koncentrationslägret Neuengamme i närheten av Hamburg till tre satellitläger i närheten av Hannover och Braunschweig. De transporterades bort för att skapa utrymme – eller livsrum – i Neuengamme åt skandinaviska fångar i betydligt bättre skick och på väg mot friheten i Sverige. I brist på tyska resurser genomfördes förflyttningarna av svenska Röda korset med samma vita bussar som både tidigare och senare samlade ihop de skandinaviska fångarna runt om i Tyskland. Vid åsynen av röda kors och neutrala blågula flaggor trodde Neuengammefångarna för en kort stund att detta var räddningen. Men färden gick inte mot norr, utan mot söder.

Vad som sedan hände med de borttransporterade har varit en blind fläck och

okunskapen har inneburit att den stora berättelsen om de vita bussarna inte utmanats.aktionen har kunnat fortsätta att skildras som den "största och viktigaste humanitära räddningsoperation som Sverige genomförde under det förra århundradet". Karakteristiken är hämtat ur Sune Perssons omfattande studie från 2002.¹ I denna ägnas knappt två sidor åt förflyttningarna av Neuengamme-fångarna. Persson lämnar dem åt sitt öde i det ögonblick då de förs ut ur de svenska bussarna och åter till nazistiska läger. Han skyndar tillbaka till den skandinaviska berättelsen – och övergången känns stötande: "Men resorna gav ett glädjande resultat". I ett av satellitlägren där man lämnade av Neuengamme-fångarna upptäcktes nämligen 73 danska fångar som nu kunde tas med tillbaka.²

Ingrid Lomfors gör den blinda fläcken i berättelsen om de vita bussarna synlig. Genom att komplettera det svenska uppifrånsperspektivet med underifrån- och inifrånsperspektiv fylls tomrummet igen. Med hjälp av röster från dem som förflyttades – röster som inte återfinns i de svenska arkiven men väl i tyska lägerarkiv, hos franska över- och efterlevandeföreningar och i det europeiska landskapet – ställer hon nya frågor. Det handlar om frågor som är sällsynta i vetenskaplig forskning. De berör moraliska dilemman och mänskliga handlingars tvetydighet. Vilka gränser har man rätt att överstiga i humanitetens namn och för den goda sakens skull? Hur kunde Röda korset, en organisation som utlovar den "största hjälpen där hjälpbehovet är störst", medverka till att svårt sjuka människor trängdes bort av mindre sjuka? Kan ändamålen någonsin helga medlen?

Ingrid Lomfors visar att de allra flesta av de 2 000 fångar som transporterades bort från Neuengamme dog inom ett par veckor. Många avled redan i de vita bussarna, andra dog under de närmaste veckorna därefter och ändå fler dukade under vid fortsatta förflyttningar. I detalj kan hon följa fångarna från Schöcken, ett av de satellitläger som tagit emot vita bussar. Fotvandringar avlöstes av transporter med tåg, som snart blev stående på sönderbombade spår. Nya fotvandringar och till sist en brinnande magasinsbyggnad i Gardelegen – 1 016 fångar innebrända.

Hade då de bortforslade lägerfångarna överlevt om de inte förflyttats? Frågan måste ställas, men är naturligtvis omöjlig att besvara. Ingrid Lomfors följer också denna tråd. De omkring 10 000 fångar som fanns kvar i Neuengamme sedan de skandinaviska fångarna rest vidare evakuerades. Flertalet tvingades ombord på fraktfartyg i Lübeck. Den 3 maj träffades flera av dessa av allierade bomber. Cirka 7 000 fångar, många av dessa från Neuengamme, omkom.

Blind fläck tillför ny kunskap kring aktionen med de vita bussarna. Boken utgör ett välgrundat, tankeväckande och nyanserande komplement till den gamla bilden. Den blinda fläcken visar sig innehålla stoff som är svårt att foga in i den

1. Sune Persson, "Vi åker till Sverige": de vita bussarna 1945, Rimbo 2002, s. 16.

2. Ibid., s. 227.

gamla goda berättelsen. En karakteristik som ”den största och viktigaste humanitära räddningsoperation som Sverige genomförde under det förra århundradet” skorrar falskt.

På ett historiografiskt plan kan *Blind fläck* läsas som ett bidrag till den omvärdering av svensk 1900-talshistoria som pågår. Det är bland annat i detta perspektiv som Arne Ruth diskuterar boken i sitt intressanta förord. Ingrid Lomfors arbete med den blinda fläcken i berättelsen om de vita bussarna samverkar med avslöjanden om eftergiftspolitik, åsiktsregistrering och tvångssteriliseringar till en ny och mer kritisk bild av svensk 1900-talshistoria.

Bilden av Sverige som ett i den europeiska kontexten annorlunda land håller på att försvinna. Särarten ersätts med likhet i ett identitetsbyggande som kanske kan sättas i samband med en pågående europeisk integrationsprocess. Numera har också Sverige en historia som innehåller både kolonialism och slavhandel. Landet där fred, rättvisa, och humanitet härskar tonar bort, och i stället framträder ett land som – liksom alla andra – deltar i krig, köpslår kring ideal och kränker människor.

Att avslöja nationella myter är en av historiens viktigaste uppgifter. Samtidigt måste man vara medveten om att varje nedmontering av en myt inom sig bär på fröet till en ny. Den medvetenheten finns hos Ingrid Lomfors. Hon påstår inte att valen är lätta. Hon visar att resultaten av mänskligt handlande är svåra att överblicka. Hon öppnar för en nödvändig diskussion kring frågor om gränserna mellan gott och ont. *Blind fläck* är en viktig bok.

Britt Liljewall

Johnny Wijk, *Idrott, krig och nationell gemenskap: om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2005. 358 s.

Har idrotten en ideologi? Vilken betydelse har idrotten för konstruktionen och vidmakthållandet av en nationell identitet? Det är några av de frågor Stockholms-historikern Johnny Wijk ställer i sin studie av den svenska idrotten under andra världskriget. Svenska idrottshistoriker har noga kartlagt idrottens uppkomst som folkrörelse och dess utveckling under mellankrigstiden, medan större studier av krigsåren och efterkrigstiden varit mer sällsynta. Wijks undersökning av idrottslivet under krigsåren bryter därför ny historisk mark, dessutom på ett mycket förtjänstfullt sätt.

Wijks grundläggande hypotes är att omständigheterna under andra världskrigets beredskapssamhälle gynnade idrottsliga aktiviteter och fysisk träning i olika och mer lättsamma former än den gamla stränga linggymnastiken, särskilt då i form av diverse motionsjippon. Här fanns också ett behov av nationella förebilder som stillades av framför allt medeldistanslöparen Gunder Hägg, kring vilket det

växte fram en idoldyrkan av aldrig tidigare skådat slag. Den enorma folkliga uppslutning och det massiva massmediala genomslag som dessa motions- och tävlingsaktiviteter fick ledde i sin tur till att en tidigare kritiserad och ifrågasatt idrottsrörelse fick sitt definitiva genombrott på den offentliga samhällsarenan. Andra världskriget med sina undantagstillstånd utgjorde alltså inte en parentes i den svenska idrottshistorien, tvärtom: det var då idrotten vann sin slutgiltiga legitimitet eftersom relationerna mellan idrotten, statsmakten och den stora allmänheten förstärktes på ett mycket påtagligt sätt.

Centralt i sammanhanget var – och är – idrottens förmåga att skapa (känslor av) social gemenskap, samhällslojalitet och konsensus. Denna idrottens föregivet klasslösa karaktär har av idrottsrörelsens egna företrädare åberopats som bevis på att idrotten står fri från politiken. Menar man med detta strikt partipolitik kan det ha sin giltighet, men på ett djupare ideologiskt plan är idrotten allt annat än opolitisk, eller som Wijk skriver: "En av utgångspunkterna i denna studie är att det runt idrotten finns ett samhällsideologiskt tänkande. Detta är inte ett helt självklart påstående då idrotten ofta beskrivs som en närmast ideologilös folkrörelse." (s. 34) Den tidigare idrottsmannen och numera journalistikforskaren Anders R. Ohlssons recension av Wijks bok (i *Sydsvenskan* 18/7 2006) är karakteristisk för denna uppfattning. Ohlsson är tveksam till Wijks användning av ideologibegreppet: "När Johnny Wijk resonerar kring idrottens 'ideologi' beskriver han dess mål som att främja gemenskap mellan olika kategorier medborgare, det vill säga att idrotten ska fungera som social mötesplats. Men vad menas egentligen med ideologi? Måste inte en sådan ha normativa inslag?"

Denna oteoretiska förståelse av begreppet ideologi, som likställer ideologi med uttalade politiska paroller, tar Wijk ett ordentligt nacksving på och han lyfter fram den till synes självklara konsensustanken som idrottsrörelsens ideologiska kärna. Att idrottsrörelsen inneboende ideologi till skillnad från de tre andra stora folkrörelserna är inriktad på konsensus i stället för konflikt, på att bevara i stället för att förändra, innebär alltså inte att idrottsrörelsen är ideologiskt betydelslös eller trivial. Det som enligt Wijk mest särskiljer idrottsrörelsen från de övriga folkrörelserna är nämligen inte avsaknaden av en samhällsideologi, utan avsaknaden av ett konfliktperspektiv. Ett nyckelord här är hegemoni, alltså maktutövande genom samförstånd på kulturens och vardagstänkandets område för upprätthållandet av vissa föreställningar, värderingar och ideal. Även om Wijk valt att inte betona just det ordet i studien så är det ändå den hegemoniska funktionen som genomsyrar de exempel han lyfter fram.

Möjligtvis hade Wijk kunnat fördjupa analysen av den ideologiska dimensionen genom att anknyta till Roland Barthes och dennes sätt att läsa den moderna världens populärkulturella myter som bärare av en borgerlig ideologi. Få saker i dagens samhällsliv är ju mer mytiskt laddade än tävlingsidrotten med dess hjältefigurer, vilket Barthes också visar i sina studier av Tour de France respektive

wrestling. Fast å andra sidan är Wijks uppslagsrika analys av Gunder Häggs kulturella betydelse något som Barthes själv skulle ha varit stolt över.

Med sin studie av idrotten under kriget har Johnny Wijk givit ett viktigt bidrag till förståelsen av idrottens samhällsroll och ideologiska försänkningar. Han aviserar att han nu är igång med att undersöka idrottens roll från 1945 och framåt. Resultatet av denna studie finns det all anledning att se fram emot.

Peter Dahlén

Mats Larsson, Mikael Lönnborg & Sven-Erik Svärd, *Den svenska försäkringsmodellens uppgång och fall*, Stockholm: Svenska Försäkringsföreningens Förlag, 2005. 306 s.

Syftet med den anmälda boken framhålls i förordet som att dels fylla ett tomrum på försäkringskunskapslitteraturens område, dels beskriva kopplingen mellan privat och offentlig försäkring. Författarnas uttalade förhoppning är att boken skall användas som kurslitteratur i försäkringskunskap men även som introduktion för anställda inom försäkringsbranschen. Dessutom har man velat bidra till den vetenskapliga diskussionen om "hur stat och kapital samarbetat och konkurrerat för att skapa legitima marknader [...] till nytta för såväl samhälle och näringsliv som enskilda individer".

Författarna har alltså haft ambitionen att beskriva kopplingen mellan privat och offentlig försäkring – en potentiellt intressant fråga, såväl politiskt som i forskningshänseende. Avsikten med en försäkring är ju att försäkra mot olika typer av ekonomisk risk och att kompensera för oförutsedda händelser. Dessutom utgör försäkringar en metod att sprida risker över ett större antal individer. Det som utgör kopplingen mellan privat och offentlig försäkringsverksamhet är alltså den grundläggande tekniken, eller som det i den politiska debatten ofta kallas: "försäkringsprincipen". Offentliga socialförsäkringssystem innebär att man kollektivt och via en politisk process har sökt lösa problem som marknaden inte tycks lösa. De offentligt ordnade socialförsäkringarna syftar i första hand till att försäkra mot så kallad social risk, till skillnad från ekonomisk eller materiell dito. Förutom när det gäller livförsäkring, vissa gruppförsäkringar och på senare tid även pensionsförsäkring har privata försäkringsbolag främst försäkrat mot materiell ekonomisk risk.

Författarna använder sig av termen "den svenska försäkringsmodellen" för att karakterisera samverkan mellan stat och marknad på området. Modellen består av både privat och offentlig verksamhet, och växte enligt författarna fram efter andra världskriget. Detta är dock en sanning med viss modifikation. För det första skulle jag snarare vilja påstå att socialförsäkringstanken växte fram ur folkro-

relserna från slutet av 1800-talet, sett både ideologiskt och ur praktisk verksamhetssynpunkt. För det andra kan offentlig respektive privat försäkringsverksamhet inte sägas utgöra *ett* system, utan snarare två åtskilda. Författarna påpekar, helt riktigt, att de obligatoriska offentliga socialförsäkringarna kom till bland annat i en strävan att minska transaktionskostnaderna – för medborgarna och för samhället. Detta utgör dock en förenklad beskrivning och är dessutom delvis en efterhandskonstruktion. Närmare sanningen ligger väl att systemet med statligt sanktionerade sociala försäkringssystem växte fram ur ett behov som kom i dagen av den osäkra försörjningssituation som uppstod med industriomvandling och urbanisering, och ur folkrörelserna och fackföreningarnas kollektiva strävan att minska medlemmarnas risker i en långdragen politisk kamp som i högsta grad innefattade en strid mellan såväl olika organiserade intressen som politiska idéer.

I vissa delar skulle bokens innehåll kunna fungera både som kurslitteratur och som en bas för vidare forskning. Det författarna i själva verket tycks vara mest intresserade av att undersöka och beskriva är (1) reglering och avreglering av den privata försäkringsmarknaden i Sverige, och (2) privatiseringen av pensionsförsäkringen, utifrån en teori om institutionell förändring. Och det vore ingen skam att stanna vid detta. De resultat som presenteras på dessa områden är förvisso intressanta, som till exempel när man kommer in på det samspel mellan stat och marknad som utspelade sig då de privata aktörernas marknad kringskars av utvecklingen av ett allt mer omfattande offentligt försäkringssystem. Författarna tycks emellertid inte vara så intresserade av den andra delen av det de kallar "försäkringsmodellen". De avsnitt och kapitel som behandlar försäkringsbolagen och riksbanksreglering samt omvandlingen av privat försäkring grundar sig på ett ganska omfattande och framför allt detaljerat primärmaterial, medan de delar som behandlar offentlig försäkring och den socialpolitiska kontexten är mycket eftersatta, skissartade och nästan enbart grundade på osmålt sekundärmaterial.

Jag vänder mig således mot beskrivningen att de privata och de offentliga försäkringarna tillsammans skulle utgöra "en modell". Institutionellt råder två olika system över i princip två i praktiken åtskilda system. Att kalla en viss grad av samverkan mellan två olika system för en modell, eller för den delen, en svensk modell, gör att man landar i en anomali och därmed i resonemang som blir tämligen svåra att ro i land. En häst blir inte en zebra bara för att man målar den randig. Privata försäkringsbolag säljer sina försäkringar som produkter på en marknad och till kunder som kan och vill köpa dem, vilket inte är fallet med de offentliga socialförsäkringarna, som snarast utgör en del av statens förebyggande socialpolitik. Därmed hamnar bokens frågeställningar delvis i fel kontext.

Malin Junestav

Jonas Anshelm, *Det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara: om opinionsbildningen i Svenska naturskyddsföreningens tidskrift Sveriges natur 1943–2002*, Landskapet som arena, Umeå: Umeå universitet, 2004. 201 s.

Vem minns Marilyn Monroe på affischer i livsmedelsbutiker under tidigt 1990-tal som "världens mest saknade blondin" och Klorin som "det minst saknade blekmedlet"? Affischerna ingick hur som helst i en av Svenska Naturskyddsföreningens (SNF:s) mer populistiska kampanjer och har banat väg för den miljömärkning som finns i dag. Denna och andra intressanta upplysningar återfinns i Jonas Anshelms studie av SNF:s opinionsbildning under ett halvt sekel.

Jonas Anshelm är professor vid tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet, och har i ett flertal arbeten behandlat svensk miljöpolitisk idéhistoria. I forskningsprogrammet "Landskapet som arena" ingår föreliggande bok som den första av tre studier av det svenska naturskyddets historia.

Med *Sveriges natur*, medlemstidskrift för Sveriges största och mest inflytelserika ideella miljöorganisation, som källa vill författaren ge en fördjupad förståelse av den svenska miljödebattens historia. I fokus står opinionsbildningens utveckling i tidskriften under efterkrigstiden och särskild vikt läggs vid konflikter och kontroversiella spörsmål. Men författaren söker även identifiera långsammare processer. I den teoretiska ramen ingår såväl antropocentriska förhållningssätt, där naturen bevaras eller värnas för människans skull, som ett biocentriskt, där naturen anses ha ett egenvärde.

Undersökningen startar 1943, då föreningen började ge ut sin tidskrift sex gånger om året. Rovdjurskydd och naturskyddslag var viktiga frågor för SNF under 1940-talet och följande decennium vaknade motståndet mot vattenkraft och kemiska bekämpningsmedel. 1960-talets miljöalarm och ökade ekologiska medvetenhet övergick i det tidiga 1970-talets ifrågasättande av industrisamhällets tillväxttänkande. Ett ställningstagande för kärnkraftens avveckling blev ett problem då det kom i konflikt med andra viktiga frågor – de orörda älvarna och försurningen av sjöarna. Havsdöden, trafikens föroreningar och Tjernobyloylyckan följde under det sena 1980-talet. Då framträdde även en ny medaktör: marknaden och dess mekanismer, nu som godartad och personifierad i konsumentmakt. Ett nytt aktivistiskt drag visade sig liksom en skarp och mer ihållande kritik av politiker. När "det gröna folkhemmet" lanserades 1996 möttes det först av förhoppningar som dock snart förbyttes i negativism, då politikerna inte slog in på de vägar som SNF förordade.

Anshelm visar att det vetenskapliga expertinriktade draget hos föreningen har kommit och gått under åren och att lekmannakunskapen och det enkla naturintresset artikulerats då intern konflikt hotat, exempelvis inför kärnkraftsomröstningen 1980. Övergången från naturskydd – med inriktning mot enskilda objekt och landskap – till miljövårdens fokusering på helheter och på naturen som om-

givning och levnadsbetingelse är en intressant rörelse, som också kan beskrivas som kraftgång, inom föreningen.

SNF har även genomgått en förändring avseende arbetssättet – från ett konsensusinriktat, där man som remissinstans påverkade och samarbetade med politiker, till en mer konflikt- och konfrontationsinriktad metod, där minsta avsteg från uppsatta miljöpolitiska mål skarpt kritiserats. Det vore intressant att se en koppling till den radikaliserade Fältbiologerna (SNF:s fristående ungdomsorganisation) genomgått under 1970-talet. Hade de nu kanske avlöst de gamla i rörelsen? I stället verkar författaren nästan tröttna på sitt studieobjekts uppskrivade tonläge. Opinionsbildningen anpassades till de krav ett mediasamhälle ställer på sina aktörer.

Ju närmare samtiden vi kommer, desto sämre blir överblickbarheten i den annars okomplicerade framställningen. Det hänger dels ihop med miljöfrågornas ökade komplexitet och att föreningens ökade medlemsantal medförde fler och mera disparata åsikter, dels med bokens tematiska uppläggning, vilken resulterar i upprepningar och motsägelser. Författaren talar till exempel både om SNF:s tilltro till marknadens mekanismer och om dess förfäran över vad miljövärden kunde utsättas för under trycket av samma marknad. Denna motsägelse ger på sätt och vis ändå en förståelse av SNF:s del i miljödebatten som mångfacetterad, under ständig omvälvning och påverkan, men samtidigt med vissa återkommande drag: det vilda, det vackra och det ekologiskt hållbara står som tydliga exempel.

I Anshelms undersökning har ett språkrör för det sena 1900-talets månghövdade miljörörelse kommit till tals och analyserats. Författaren tar vid där tidigare forskning slutat och smalnar av där andra anlagt bredare perspektiv. Studien är ett upplysande och intresseväckande utsnitt ur en just svunnen samtidshistoria och en pågående miljöhistoria.

Åsa Össbo